

KORAK

ČASOPIS ZA ZAŠTITU TEKOVINA BORBE ZA BOSNU I HERCEGOVINU

BROJ 47
ISSN 1512-9411

Akademik, prof. dr. Mirko Pejanović
GEOPOLITIČKE I KULTUROLOŠKE PRETPOSTAVKE
ZA UBRZANJE INTEGRACIJE BOSNE I HERCEGOVINE
U EVROPSKU UNIJU I NATO-SAVEZ

Dr. Dželal Ibraković
BOŠNJACI: IDENTITETSKO MAPIRANJE I ODNOS
PREMA IDEJI (VLASTITE) DRŽAVE

Nermina Mujagić
DA LI JE MOGUĆA METAMORFOZA ISKLJUČUJUĆE
USTAVOTVORNE POLITIKE U BIH?

Halima Husić
DEVET HEROJA KAO GENERACIJSKI PROJEKAT

Miodrag Živanović
DA LI JE MOGUĆA DEKONSTRUKCIJA
POPULIZMA U BIH?

Doc.dr.sci. Nermin Alihodžić
ENERGETSKA TRANZICIJA,
EVROPSKA UNIJA I BOSNA I HERCEGOVINA

Sead Đulić
ONI SU JAKI ONOLIKO KOLIKO SMO MI TIHI

David Pettigrew, Emir Hajdarović i Edin Batlak
KORIJENI UDRUŽENIH ZLOČINAČKIH PODUHVATA
I GENOCIDA U DRŽAVNOM UDARU U BOSNI I
HERCEGOVINI

KORAK

ČASOPIS ZA ZAŠTITU TEKOVINA BORBE ZA BIH

BROJ 47

Sarajevo, 2024.

Izdavač:

Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu

Sarajevo, Nedima Filipovića 19

Tel.: 061 172 891

E-mail: u.zatebebih@gmail.com

www.zatebebih.ba

Za Izdavača:

Mustafa Polutak

Redakcija:

Akademik Džemal Najetović, Dr.Orhan Bajraktarević, mr. Safet Kešo, mr.

Emir Ramić, mr. Husnija Sejdinović, Samija Rizvanović, Šefko Hodžić i

Neven Kazazović

Glavni urednik:

Nazif Osmanović

Sekretar Redakcije:

Dževad Hadžić

Lektor i korektor:

Nazif Osmanović

Dizajn, korice i računarski prelom:

Kenan Branković

Štamparija:

Štamparija Fojnica

Za Štampariju:

Mirsad Mujčić

Tiraž:

1000 kom

SADRŽAJ

ODBRANA BOSNE I HERCEGOVINE

Akademik, prof. dr. Mirko Pejanović GEPOLITIČKE I KULTUROLOŠKE PRETPOSTAVKE ZA UBRZANJE INTEGRACIJE BOSNE I HERCEGOVINE U EVROPSKU UNIJU I NATO-SAVEZ.....	7
Dr. Dželal Ibraković BOŠNJACI: IDENTITETSKO MAPIRANJE I ODNOS PREMA IDEJI (VLASTITE) DRŽAVE	12
Nermina Mujagić DA LI JE MOGUĆA METAMORFOZA ISKLJUČUJUĆE USTAVOTVORNE POLITIKE U BIH?.....	24
Prof. dr. Enver Halilović MOŽE LI NAKON HAŠKIH PRESUDA POSTOJATI REPUBLIKA SRPSKA I (NE)UGAŠENA HERCEG-BOSNA?	37
Miodrag Živanović DA LI JE MOGUĆA DEKONSTRUKCIJA POPULIZMA U BIH?	40
Prof. dr. Ivo Komšić KO ŽELI DOBRO OVOJ ZEMLJI?	43
Doc.dr.sci. Nermin Alihodžić ENERGETSKA TRANZICIJA, EVROPSKA UNIJA I BOSNA I HERCEGOVINA	46

General Senad Mašović FINANSIRANJE I MODERNIZACIJA ORUŽANIH SNAGA	52
Đuro Kozar ORUŽJE POD KONTROLU	55
David Pettigrew, Emir Hajdarović i Edin Batlak KORIJENI UDRUŽENIH ZLOČINAČKIH PODUHVATA I GENOCIDA U DRŽAVNOM UDARU U BOSNI	60
Gojko Berić GEOGRAFIJA ZLOČINA	63
Edin Barimac NEĆE NIKO ODNIJETI NI DIO BIH	65
Mustafa Cerić BOSNU NEĆEMO DIJELITI SA LATINIMA	68

UMIJEĆE SJEĆANJA

Izabrana djela, Sjećanja — autobiografski zapis Alije Izetbegovića ČUDO BOSANSKOG OTPORA	69
Halima Husić DEVET HEROJA KAO GENERACIJSKI PROJEKAT	71
Sead Đulić ONI SU JAKI ONOLIKO KOLIKO SMO MI TIHI.....	81
Zemka Seferagić FEBRUARSKA OFANZIVA 1994. NA BIHAĆKOM OKRUGU, OPSTATI ILI NESTATI.....	94

Prof. dr. Rasim Muratović	
SRAMNA REVIZIJA PROŠLOSTI	97
Avdo Huseinović	
KAKO JE SRPSKI SVAT POSTAO „RAZLOG INVAZIJE NA BOSNU“	99
Mustafa Šaćirović	
ZLOČINI AGRESORA NA PODRUČJU OPĆINE BRATUNAC	102
Azra Đozo	
“DANI POBJEDE, DANI PONOSA“	111
Nazif Osmanović	
I OVE GODINE DOSTOJNO OBILJEŽEN DAN NEZAVISNOSTI BIH	114
Šaćir Hrustemović	
OBILJEŽENA 31. GODIŠNJICA 101. MOTORIZOVANE BRIGADE ARBIH	122
Đorđe Krajišnik	
SUTJESKA JE NAŠE UPORIŠTE I NADAHNUĆE	126
MEMORANDUM SRPSKE AKADEMIJE NAUKA I UMETNOSTI - (2. dio)	129

BIH I SVIJET

Dejan Šajinović	
ZAPADNI BALKAN I NATO USMJERENI JEDNI KA DRUGIMA	152
Željko Čonjagić i Edin Barimac	
MOŽE LI SE KOSOVSKA KRIZA PRENIJETI NA SUSJEDNE ZEMLJE BALKANA?.....	157

Hajrudin Somun SVI RATOVI PROTIV GAZE: OVO NIJE SAMOODBRANA IZRAELA, OVO JE GENOCID	162
---	-----

KULTURA

Promovisana knjiga autora Sadika Čuture: „OD MISOČE DO KRUŠEVA“ BOGATA, ORIGINALNA I ISKRENA KNJIGA <i>(RATNI DNEVNIK SA DIJELA ILIJAŠKOG, VOGOŠĆANSKOG, BREZANSKOG, VAREŠKOG I OLOVSKOG BOJIŠTA 1992-1995)</i>	175
IN MEMORIAM SENAD (ŠEFIK) MIKIĆ	178
Nedžad Ibrišimović BOSNA	179

GEOPOLITIČKE I KULTUROLOŠKE PRETPOSTAVKE ZA UBRZANJE INTEGRACIJE BOSNE I HERCEGOVINE U EVROPSKU UNIJU I NATO-SAVEZ

Tokom XX i početkom XXI stoljeća Bosna i Hercegovina je imala više izazova za svoju opstojnost. Jedna od njih je bila opstojnost Bosne i Hercegovine u Drugom svjetskom ratu, kada je uslijed fašističke okupacije i politike okupatora: *zavadi pa vladaj* na djelu bilo bratoubilaštvo i samouništenje. Okupator je zajedno sa ustaškim režimom „Nezavisne države Hrvatske“ progonio i vršio masovna ubistva jevrejskog i srpskog stanovništva. Četnički pokret Draže Mihailovića je provodio masovna ubistva bošnjačkog i hrvatskog stanovništva. Ali, na prostoru Bosne i Hercegovine razvio se snažan antifašistički pokret. Bosna i Hercegovina će postati središte narodnooslobodilačke partizanske borbe u Jugoslaviji. Vrhovni štab NOB-a sa Josipom Brozom Titom i glavninom partizanskih snaga vodiće oslobodilačku borbu i dovesti do održavanja Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a, 1943. godine u Mrkonjić Gradu i Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu 1943. godine. Na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a Bosna i Hercegovina obnavlja svoju državnost. Njen državno-pravni status federalne državne jedinice unutar Demokratske Federativne Jugoslavije potvrđuje Drugo zasjedanje AVNOJ-a.

Osvojena sloboda i sopstvena državnost Bosne i Hercegovine omogućuje građanima da 45 godina nakon Drugog svjetskog rata žive u političkom, ekonomskom i kulturnom napretku. Od izrazite nerazvijenosti Bosna i Hercegovina je, od sredine šezdesetih do devedesetih godina XX stoljeća postala srednje razvijena zemlja sa milion zaposlenih stanovnika, sa obuhvatom sve djece osnovnim obrazovanjem, sa tri nova univerziteta, sa prerađivačkom industrijom i izvoznom privrednom strukturom.

U vremenu krize Jugoslovenske federacije potkraj osamdesetih i početkom devedesetih godina XX vijeka Bosna i Hercegovina u miru provodi političku pluralizaciju i provodi prve višestranačke izbore 1990. godine.

Pred izazovom da nestane sa geopolitičke karte, pred opasnošću stvaranja „velike Srbije“, Bosna i Hercegovina provodi referendum građana o budućnosti Bosne

i Hercegovine 1992. godine. Građani svojom demokratskom voljom odlučuju da njihova Republika, njihova domovina Bosna i Hercegovina, u uslovima disolucije SFRJ dobije državno-pravni status suverene i nezavisne države. **Time je istorijski oblikovana suverena državnost Bosne i Hercegovine koja se viševjekovno razvijala u vidu posebne prirodno-geografske i kulturološke cjeline i koja je kroz vijekove ostala multietnička zajednica.**

Razvoj suverene države Bosne i Hercegovine, nakon referendumu građana i međunarodnog priznanja, nije se nastavio u miru. Uslijedila je agresija Miloševićevog režima sa snagama dotadašnje Jugoslovenske narodne armije a s ciljem etničke podjele i destrukcije države Bosne i Hercegovine. Tokom prve godine rata u Bosni i Hercegovini, od maja do decembra 1992. godine, izvršena je opsada Sarajeva kao glavnog grada. Istovremeno je protjerano preko milion stanovnika bošnjačke i hrvatske nacionalnosti.

U vremenu opasnosti da bude vojnom silom uništena, država Bosna i Hercegovina je snagom i djelovanjem svog multietničkog Ratnog predsjedništva, pod predsjedavanjem Alije Izetbegovića, oružanim otporom Armije Republike Bosne i Hercegovine, te međunarodnom podrškom za postizanje mira, izvela preokret. Bosna i Hercegovina je branjena i dočekala zaustavljanje rata Dejtonskim mirovnim sporazumom 1995. godine. Sporazum je nastao pod liderstvom Sjedinjenih Američkih Država.

Dejtonski mirovni sporazum ima višestruka tumačenja. Ali, njime je postignut konsenzus vodećih svjetskih sila o zaustavljanju rata i izgradnji mira u Bosni i Hercegovini. Mirni tok života u Bosni i Hercegovini nakon rata osigurala je međunarodna zajednica svojim civilnim i vojnim mirovnim snagama. Po odluci Vijeća sigurnosti, NATO-savez je dobio u decembru 1995. godine ulogu da implementira vojni aspekt Dejtonskog mirovnog sporazuma. Današnje mirovne snage Evropske unije su u misiji izgradnje mira u Bosni i Hercegovini. Američki predsjednik Bill Clinton je povodom potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma izjavio: „Većina građana u Bosni i Hercegovini žele da njihova djeca i unuci imaju normalan život.“

Dejtonski mirovni sporazum je postao geopolitički okvir za izgradnju mira i za odvijanje integracije države Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju i NATO-savez. U ostvarivanju ovog cilja djeluju visoki predstavnik međunarodne zajednice, zatim specijalni predstavnik Evropske unije i demokratske snage u državnoj strukturi Bosne i Hercegovine.

Nakon 27 godina od potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma Bosna i Hercegovina je u decembru 2022. godine dobila **status kandidata za članstvo u Evropskoj uniji**. To je važan **preokret u odvijanju integracijskog procesa za sticanje članstva u Evropskoj uniji**. Do ovog preokreta je došlo zbog geopolitičkih razloga nakon Ruske invazije na Ukrajinu.

Slijede godine u kojima bi Bosna i Hercegovina, nužno, a ponajviše, zbog **promjene geopolitičkih kretanja u Evropi i svijetu morala ići ubrzano u izvođenju**

reformi kako bi do 2030. godine završila pregovore o članstvu u Evropskoj uniji.

Pitanje se postavlja je li moguće ubrzanje integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju. Uvid u dosadašnja iskustva zemalja koje su uspješno izvodile reforme i postale članice Evropske unije pokazuju da je moguće i da je istorijski nužno izvođenje ubrzanje integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju. Za to postoji više pretpostavki.

Prva je, **geopolitičke naravi**: geopolitička kretanja u Evropi i svijetu dovode do novih opasnosti i izazova. Ruska invazija na Ukrajinu je ujedinila Zapadnu Evropu u podršci ukrajinskom narodu da se bore za slobodu i suverenitet svoje države. Putinov uticaj na zemlje Zapadnog Balkana najveći je u Srbiji i Republici Srpskoj. Republika Srpska i njeno rukovodstvo kroz nastavljenu saradnju sa Putinom i njegovim režimom ugrožava mir i stabilnost Bosne i Hercegovine. Ako vođstvo Republike Srpske nastavi sa blokadom institucija države Bosne i Hercegovine može doći do novog zastoja u odvijanju integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju. To su velike opasnosti za Bosnu i Hercegovinu.

Institucije Evropske unije: Vijeće Evropske unije, Evropska komisija, Evropski parlament, zatim specijalni predstavnik međunarodne zajednice za Bosnu i Hercegovinu nužno moraju imati program izvođenja reformi u Bosni i Hercegovini s ciljem ubrzanja integracije i ispunjavanja uslova Bosne i Hercegovine za članstvo u Evropskoj uniji. U tom pogledu se, kao **preveniranje negativnog uticaja Ruske federacije** na Bosnu i Hercegovinu iskazuje potreba da se do kraja 2023. godine **otvore pregovori o** članstvu Bosne i Hercegovine u Evropskoj uniji. Pregovori unutar otvorenih poglavlja će **dinamizirati** aktivnosti parlamentarnih i izvršnih vlasti u Bosni i Hercegovini da se ubrzano provode reforme i **donese zakon** i kojim se preuzima evropska pravna stečevina. Ostvarenje ovog cilja podrazumijeva izradu i usvajanje **jedinstvene reformske agende** za rad i djelovanje: specijalnog predstavnika Evropske unije i Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine i njenog Vijeća ministara. Tada bi pomoć institucija Evropske unije ubrzanju integracije u Bosni i Hercegovini bila djelotvornija.

Druga pretpostavka je kulturološke naravi: građani Bosne i Hercegovine u protekle dvije decenije imaju konsenzus, koji u političkim procesima znači i bazični socijalni konsenzus da njihova zemlja-država Bosna i Hercegovina postane članica Evropske unije. Na ovoj volji građana može se uspostaviti **program parlamentarne većine** u Bosni i Hercegovini u donošenju **reformskih zakona i stvaranja društvene klime za ubrzanje integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju**. Na ovoj osnovi organizacije civilnog društva u Bosni i Hercegovini mogu oblikovati projekt pripreme **referenduma građana za prijem** Bosne i Hercegovine u članstvo Evropske unije.

Evropeizaciji bosanskohercegovačkog društva najviše doprinosi **oko 500 000 državljana** Bosne i Hercegovine koji su protekle dvije decenije emigrirali u zemlje

Evropske unije, primarno u cilju zapošljavanja i ekonomske egzistencije, kao i življenja u zemljama vladavine prava i pravnoj sigurnosti.

Sljedeća, **treća pretpostavka odnosi se na podizanje institucionalnih kapaciteta** Bosne i Hercegovine da ubrzano provodi reforme i donosi zakone. Jedan od načina da se institucionalni i demokratski kapacitet Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine uveća jeste **ugradnja evropske klauzule u Ustav Bosne i Hercegovine**. Ova ustavna **odredba bi omogućila da se ubrzano donose zakoni koji se odnose na preuzimanje evropske pravne stečevine**. Budući da sve parlamentarne stranke u Bosni i Hercegovini imaju stajalište o integraciji Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju, evropska klauzula bi otklonila sadašnje blokade i prevelike sporosti u radu Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine. Radi se o tome da su parlamenti zemalja kandidata za članstvo u Evropsku uniju u vremenu pregovora o članstvu (Slovenija, Hrvatska, Mađarska, Češka i dr.) donosile i godišnje preko 100 zakona. Parlament Bosne i Hercegovine je u svom kapacitetu još uvijek na nivou donošenja: 10-20 zakona godišnje. Sjednice su rijetke a volja za odlučivanjem o reformskim zapravo evropskim zakonima je ispod očekivanja građana za ubrzanje integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju.

Četvrta **pretpostavka je sadržana u nužnosti promjene strategije institucija međunarodne zajednice i Evropske unije prema odgovornosti** za provođenje Dejtonskog mirovnog sporazuma i izvođenja procesa integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju. Mandat OHR i specijalnog predstavnika Evropske unije je primarno u tome da **podrže i pomognu učvršćenje mira i odvijanje procesa integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju**. Bosna i Hercegovina je, zbog posljedica stradanja u ratu 1992–1995, zbog masovnog kršenja ljudskih prava, zbog genocida nad Bošnjacima u Srebrenici i zbog ekonomskog osiromašenja nužno upućena na pomoć međunarodne zajednice. Evropska unija je u proteklom vremenu uložila preko 3,5 miliona eura u obnovu i razvoj Bosne i Hercegovine.

U tom kontekstu u Bosni i Hercegovini djeluju i OHR i specijalni predstavnik Evropske unije za Bosnu i Hercegovinu. Njihov rad može biti bitno umanjen ako ne dorade strategiju djelovanja u Bosni i Hercegovini. A promjena te strategije pretpostavlja oblikovanje jedinstvene godišnje reformske agende za ubrzanje integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju. Takođe u strategiji djelovanja i međunarodne zajednice i Evropske unije treba da bude snažno djelovanje, uključujući i primjenu bonskih ovlasti u sankcionisanju pojedinaca i organa koji krše Djetonski mirovni sporazum, krše Ustav Bosne i Hercegovine i ugrožavaju mir i stabilnost države Bosne i Hercegovine.

Zaključak

1. Geopolitička kretanja u Evropi i svijetu nužno čine okvir unutar koga, na temelju volje zemalja Evropske unije država Bosna i Hercegovina može ubrzati integraciju u Evropsku uniju. Na toj osnovi može da prevenira i otkloni uticaj Ruske federacije na Republiku Srpsku i Bosnu i Hercegovinu.

2. Sve demokratske i državne strukture, od lokalnog do državnog nivoa, u svojoj aktivnosti za prioritet trebaju imati reforme i na tome zasnovane zakone kojim se preuzima evropska pravna stečevina. Tu sveukupnu aktivnost valja dinamizirati kako bi Bosna i Hercegovina do kraja 2023. godine otvorila pregovore o članstvu a do 2030. godine ispunila uslove za članstvo u Evropsku uniju.

3. Izabrana parlamentarna tijela i izvršna vlast u 2022. godini, kako u entitetima tako i na nivou države biće smjenljiva voljom građana, ako u tekućem mandatu 2022–2026. ne osiguraju nova zapošljavanja, nove moderne ceste i željezničke pruge, nova inostrana ulaganja i bolje socijalne mjere prema penzionerima i osiromašenim građanima.

4. Visoki predstavnik međunarodne zajednice i specijalni predstavnik Evropske unije moraju osmisliti novu strategiju svog djelovanja. Primarno pitanje u tome je oblikovanje jedinstvene reformske agende, zajedno sa Parlamentom Bosne i Hercegovine i uvođenje mjera sankcionisanja nosilaca destrukcije Dejtonskog mirovnog sporazuma države Bosne i Hercegovine.

Dr. Dželal Ibraković¹

BOŠNJACI: IDENTITETSKO MAPIRANJE I ODNOS PREMA IDEJI (VLASTITE) DRŽAVE

Sažetak: Bošnjaci u historijskom kontinuitetu imaju svoje „nadređene“ (velike sile, uglavnom, ili negatore iz susjedstva) koji pokušavaju da im ponište osnovni etnički identitet i povijesno kulturnu vezu sa prahistorijskom prethodnicom, a to je vezano za Bosnu (Bošnjaci, Bošnjani, Bosanci) čime ih u ideološkom smislu sve vrijeme udaljavaju od države. Kao najviši nivo „ustupka“ nudi se suživot ili podjela Bosne (i Hercegovine), odnosno život u podijeljenoj Bosni u kojoj se ukidaju svi atributi države i u gramatičkom smislu naziv Bosna i sve što iz toga proističe. Sa stalnim napadima na taj osnovni koncept države Bošnjaka (Bosanaca) i svih drugih koji u njoj žive negira se mogućnost političkih opcija koje se unaprijed proglašavaju za unitarizam i „ugrožavanje“ konstitutivnih naroda. Ideja Bosne i Hercegovine se održava u podijeljenom etničkom društvu, uz sprečavanje građanske države svim sredstvima. Teritorijalno parcijaliziranje i usitnjavanje se prenosi i na političke koncepte koji usitnjeni i bez osnovnog cilja cijelu „demokratsku“ borbu prikazuju kao igrokaz borbe za vlast pri čemu se korupcija, nepotizam, kulturna ispraznost, neobrazovanost za život u XXI stoljeću pojavljuju kao konstanta. A politički i kulturni život se svodi na aktivno učešće u balkanskoj krčmi i prihvatanje „pravila“ igre stalne pozicije odbrane negiranja postojanja nacije, njenog jezika, njene teritorije, njene kulture, historije kontinuiteta državnosti, tradicije tolerancije, grba, zastave, autentične religije koja jedina od tri objavljene religije nije postala i državna itd. To proizvodi različite identitetske odrednice, pa i odnos prema državi koja se pokušava svesti na kantone sa „bošnjačkom većinom“, na shvatanje općine kao države itd.

Kroz rad se analiziraju osnovni prepoznatljivi identiteti i njihova ideološka podloga, teritorijalna usmjerenost, sjene bliskih i relativno davno prošlih vremena, zatamljivanje stvarnog porijekla, bježanje u kreiranje mitologija, vještački nametnuta dilema umet ili nacija (a ne narod što je čest naziv u svakodnevnom diskursu, što je namjerno izazvano i to „ukalupljuje“ Bošnjake koji nisu politički narod nego etnička ili religijska skupina), samodestrukcija identiteta kroz samozvane „narodne predstavnike“ skrivenih pravih namjera, „tajkunizacija“ identiteta kroz privatizaciju

1 Prof.dr, emeritus Univerziteta u Sarajevu.

i pauperizaciju, lažna „demokratska“ nadmetanja kroz česte i raspršene izluđivačke i iznurivačke (namjerno) izbore, suočavanje sa realnošću i potreba nacionalnog programa u kratkoročnom, srednjoročnom i dugoročnom pogledu. Ideja moderne države je okvir prostornog, ali i ideološkog, kulturnog, ali i svakog drugog pristupa i ona bi morala biti objedinjavajući elemenat realno velikog broja identitetskih odrednica. To ne mora biti ni loše, jer to govori o postojanju demokratskog potencijala.

Uvod

Istraživanje etničkog idetniteta, kao jednog od određujućih faktora po odnose unutar Bosne i Hercegovine, pa i skoro područja cijelog Balkana, nisu rađena na detaljan način jer se uvijek „podrazumijevao“ etnički idetnitet naroda koji tvore državu (Srbiju, Hrvatsku, prije svega), ali ne i do kraja druge države nastale na prostoru bivše Jugoslavije kao proizvod njene disolucije. To su posljednji, ili barem među posljednjim „džepovima“ etničkih nepoznanica i „podrazumijevajućih“ teorija iza koje stoje velikodržavni projekti zaokruživanja dvije brojčano najveće države. I dok je područje Sjeverne Makedonije, Crne Gore, pa i Kosova manje ili više u „nadležnosti“ Srbije (izuzev što kod Sjeverne Makedonije se broj interesenata na etničko „naslijeđe“ proširuje na Grčku, Bugarsku i Albaniju, a kod Kosova na Albaniju, dotle je Bosna i Hercegovina već dugi niz godina zarobljena u „sporazumu„ Srbije i Hrvatske. Ako tome pridodamo i Sloveniju koja je izuzeta od svih problema, onda dolazimo do tri naroda koji su i politički i skrojili prvu državu SHS (Srba, Hrvata i Slovenaca). Disoluciju Jugoslavije su jedino mogli da dogovore oni koji su i je prvi i „napravili“: Srbija, Hrvatska i Slovenija. Ili još bolje za temu ovog rada primjerenije: kao volju tri nacije: Slovenaca, Srba i Hrvata. Ova tri naroda su u periodu kovanja nacionalnih država u Evropi i najviše „radili“ na svojoj nacionalnoj objedinjavajućoj ideji, a država Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina Jugoslavija, FNRJ, pa i SFRJ) su poslužili najviše kao okvir za zaokruživanje ove tri nacionalne države. Na određen način, to je nastavljeno i u vrijeme vlasti komunista, u završnoj fazi Jugoslavije. Interes za novom državom zasnovanom na ilirskom pokretu i panslavenskim idejama (kao zvaničnim ideološkim okvirom) je bio strateški vezan za realizaciju nacionalnih ideja ova tri naroda. Slovenije, da bude zaštićena od asimilatorske politike Austrije i Italije. Hrvatske, pak, da vrati Dalmaciju, a oba ova naroda da imaju i patronat u realizaciji svojih nacionalnih ideja od strane vojske Srbije koja je Prvi svjetski rat sticajem historijskih okolnosti završila na strani pobjednica tog rata. Srbiji je, bez obzira na savremene propagandne žalopojke, Jugoslavija poslužila kao realizacija najveće moguće „velike Srbije“ obzirom da je od početka to bila vlast srbijanske monarhije i kontrola nad polugama državne moći (vojska, policija, monetarna politika, privreda) iz jednog centra – Beograda. Ovo interesno okupljanje u zajedničku državu respektabilne veličine i snage jasno pokazuje da i ideja o zajedničkoj državi nije bila proizvod naglo probuđenog altruizma i želje za oslobođanjem slavenske braće (kako je to prikazivana i kako se najčešće i u savremenim uvjetima tumači) nego najbolji najlakši način za ostvarivanje velike srpske nacionalne države. Partikularni interesi Slovenaca i Hr-

vata su snošljivi, ako se ima u vidu dobitak u vidu Vojvodine, Sandžaka, zakaparisane Bosne i Hercegovine i sigurnih Crne Gore i Makedonije.

Ostali narodi koji su participirali u ne malom broju u toj novoj državi (Muslimani Bosne i Hercegovine i cijelog prostora Jugoslavije su bili treći po brojnosti narod, a odmah iza njih Albanci, koji su od početka tretirani kao nacionalna manjina, Makedonci i Crnogorci) uglavnom se nisu pitali nizašta, pa ni za to da li žele u zajedničku državu. Obzirom na početnu tezu da su se hrvatska i srpska nacija podrazumijevale kao već „formirane“, pa samim time i državotvorne u samom startu je za duži period ostavljena mogućnost da je Bosna i Hercegovina srpska i hrvatska, jer nema matičnog naroda kao što to imaju sve države u svijetu. Nije onda slučajno što je podjela koja se uvijek kretala prema mapama iz Sporazuma Cvetković- Maček (1937), što je bio srpsko-hrvatski sporazum uz prećutnu saglasnost Slovenaca koji tu nisu imali interesa, što je slično bilo i u periodu 1992-1996. godina kroz njihov izlazak iz SFRJ preko tzv. „naredničkog“ rata. Upravo ova dva naroda (jedna nacija Muslimani (!) i nacionalna manjina (!) Albanci) su bili predmetom pokušaja asimilacije, što je na kraju, nakon neuspješnih pokušaja, trebalo da se u eri epohalnih promjena nestanka socijalizma sa svjetske scene (nestanka SSSR-a ČSSR i SFRJ), ali i udruživanja Njemačke, da ova dva brojčano značajna naroda (u ukupnom stanovništvu SFRJ po popisu iz 1991. godine oni su činili 19,1 %).

Prestanak Hladnog rata i nove uloge NATO-saveza, te institucionaliziranja Evropske unije, kolebanja oko nove uloge Kine i Rusije, trebalo je da omogući realizaciju razrađenih planova konačnog i definitivnog razrješenja nacionalnih pitanja Srba, Hrvata i Slovenaca. Slovenci su i zbog relativne blizine Zapada i osiguranja „sanitarnog koridora“ za ograničavanje i sprečavanje „prelivanja“ rata prema Zapadu bili garancija da se rat vodio na prostoru (uglavnom) Bosne i Hercegovine i u završnoj fazi Kosova. Kao nagradu dobili su državu na pladnju i balansirali i trgovali sa svim „suprotstavljenim“ stranama. Ponašali su se kao i Evropa: osuđivali su nasilje, priznali su novonastale države, bili i tranzitni centar za izbjeglice i prognanike i obavljali brojne druge uloge dobivene ili od Zapada ili u skladu sa interesima svoje ekonomije, prije svega. I nagrađeni dodatno tako što su primljeni u sastav EU ekspresno i bez otužnih uslovljavanja i mrcvarenja s kojima je recimo BiH suočena. Te 2004. godine primljeni su Kipar, Češka, Estonija, Litva, Latvija, Mađarska, Malta, Poljska, Slovačka i Slovenija.

Napokon, ako se većina Albanaca nikada nije osjećala jugoslovenskim narodom, a sa indignacijom odbacivali da pripadaju srpskom narodu, već se samo podvrgavala društvenim okolnostima, tada su Srbi, kao „državotvorni etnos“, uglavnom prihvatili jugoslovenski identitet, ali su ipak zadržali vlastiti srpski „identitet“, koji se očitovao nakon sloma SFRJ. Pokazalo se da čak i uspješna etnička integracija i asimilacija nisu uvijek nepovratni. To je zbog toga što su i Srbi ideju jugoslovenstva, kao i Rusi ideju sovjetizma, shvatali samo kao pojačano srpstvo odnosno pojačano „rusko“. Povratak u stvarno srpsko ili stvarno rusko je praćen sa velikim dozama nesnalaženja, ali i sa izraženim osjećajem izdaje od strane ostalih učesnika koji su se ili vratili ili samo obznaneli identitet iz kojeg nisu ni izlazili, a Jugoslaviju i SSSR shvatali kao nužno zlo koje je bilo u skladu sa društveno-historijskim okolnostima,

ustvari nužno zlo ili nametnuti idenitet. Jugoslovenstvo se nikada nije ustabililo u Sloveniji kod Slovenaca koji su, pritisnuti Zapadom i Istokom, prihvatili državu SHS kao pobjednički izbor radi rješavanja svojih problema sa Austrijom i asimilatorskom politikom kojoj su bili izloženi. Zajednička država im je obezbijedila priliku stabilnog razvoja slovenačkog etničkog identiteta, jedan relativno mirni period rješavanja slovenačkog nacionalnog pitanja čemu su doprinijeli i komunisti koji su jedino budno pratili posebno srpski, a uz njega i hrvatski nacionalizam, a zbog osjetljivog balansa etničkih odnosa u Bosni i Hercegovini i na „muslimanski“ nacionalizam. Zanimljivost posmatranja muslimanskog „nacionalizma“ i njegovog tretiranja jeste da je uvijek tretiran ne kao etnički nego kao isključivo vjerski. Zato su i borbe protiv „nacionalizma“ tretirane u zanimljivom komunističkom paketu: srpski je lociran u Beograd, a hrvatski u Zagrebu, i to isključivo kao nacionalni, a za Sarajevo i muslimanski „nacionalizam“ (!) mada je tako nazivan je bio ustvari tipična komunistička borba protiv religije i to ne svake religije nego islamske. Takvo bojenje i recimo proces protiv Alije Izetbegovića i ostalih, kao posljednjeg u SFRJ, kada se pažljivije analizira i sastav optuženih i sadržaj optužnice, je bio proces protiv islamskog načina razmišljanja. Obzirom da je nacija bila priznata kao Muslimani, taj proces se ne može podvesti pod antinacionalistički proces nego natislamistički proces koji je u cijelosti bio više teološkog karaktera.

„Podrazumijevajući“ i „nepostojeći“ balkanski nacionalni identiteti

Ne slučajno, jer to je trebalo da dokaže da Bošnjaci ne mogu da imaju čak i svoj nacionalizam nego su zaostali u fazi srednjevjekovnog feudalnog obilježavanja naroda prema vjerskoj pripadnosti. Tu je sve vrijeme preovladavao stav da Muslimani u Bosni i Hercegovini i u Jugoslaviji nisu „formirana“ nacija nego ih karakterizira vjerska komponenta. Zanimljivo je da se taj komunistički stav spram Bošnjaka nastavlja i dalje, a jedan od glavnih planskih „razloga“ pokušaja potpunog uništavanja ove etnije koja je davno bila državotvorna, kada je Bosna i Hercegovina u pitanju, jeste upravo ta muslimanska komponenta na koju se moglo nadovezati i panislamizam, „mrsko tursko“, ali i savremene inačice poput „islamskog fundamentalizma“, koncepta „džihada“, „islamskog terorizma“ i drugih komponenti koje se kao narativ uklapaju u svako doba. Uz izraženi i na djelu pokazani povijesni kontinuitet negativnog odnosa prema islamu u Evropi i inače uobičajni na Zapadu to je i teoretski dokazivano kroz komunistički koncept nacije. Lociranje neprijatelja i postavljanje mete na njega u kriznim situacijama, kada dominantne većinske nacije pokušavaju da iscrtaju granice u Bosni i Hercegovini se redovno, od odlaska Osmanlija, to odnosi na većinski narod kojeg ni prva ni druga Jugoslavija nije prihvatila pod njegovim narodnim imenom koje se veže za teritoriju Bosne. Po našem mišljenju i u komunističkom konceptu rješavanja „nacionalnog pitanja,“ kako je to popularno nazivano u komunističkoj literaturi, mogu se naći tragovi i brutalnosti agresije izvršene na Bosnu i Hercegovinu u periodu 1992-1996. godine, jer je i sa nazivom „priznanja“ nacije jednostavno lociran potencijalni neprijatelj kojem je oduzeta u samom startu bazna oznaka etniciteta, etnosa etnonim (ime) Bošnjak (Bosanac) i na taj način

je „priznata“ navodno ravnopravna nacija – bez teritorije. Naravno da se postavlja opravdano pitanje zašto to nije bio dominantni predmet rasprave intelektualnih elita Bošnjaka, a po našem mišljenju, ima više razloga:

1. Prvi razlog jeste u tom etnosu (Bošnjacima) prisutno općemuslimansko i doktrinarno pitanje tumačenja Kur'ana gdje se realno postavljaju prioriteti grupne pripadnosti. Taj osjećaj solidarnosti kao važan element etničke samosvijesti u prioritet stavlja pripadnost Ummi zajednici muslimana svijeta kao ideji čovječanstva koje je oslobođeno i rasne i klasne i svake druge vrste vještačkih podjela. Ovo je osjećaj koji je prenošen s generacije na generaciju kroz porodičnu i vjersku socijalizaciju. Sekularizacija koju je izveo socijalistički razvoj nije zahvatila ni tri generacije, a brutalnost agresije je označila i brzi povratak u jedino izvjesnu sigurnost- islamsku komponentu koja je davala instrumente suočavanja sa patnjom i ogromnim žrtvama i u ljudskom i materijalnom pogledu, ali i omogućavala jedinu konkretnu vrstu solidarnosti od strane ummeta i u humanitarnom, ali i u vojničkom pogledu. Obzirom da je ugrožena teritorija kao povijesni zavičajni okvir (Bosna i Hercegovina) to je istovremeno značio i brzi povratak istinskom etnonimu (Bošnjaci) što je pojačalo etnički osjećaj pripadnosti.

2. Drugi razlog, po našem mišljenju, jeste što se sa dolaskom Osmanlija i Carstva kojeg je ono činilo, razvija osjećaj poistovjećivanja sa širom teritorijom, sa pobjedničkim mentalitetom (vojne pobjede u kojima su Bošnjaci i sami učestvovali, bili na visokim dužnostima u tom Carstvu, omogućavali intelektualni i ekonomski prosperitet, a elite su ponikle iz naroda, prije svega srednjevjekovni plemići Bosne koji su prihvatili islam, te se uz njih razvijao i novi sloj plemića i realnih predvodnika naroda, uključujući tu i islamsku ulemu, razvoj školstva, novi sistem poreza, formiranje gradova, u kojima se uglavnom odvijao istinski život repezenata naroda, poistovjećivanje tog sloja sa administracijom u Carigradu, realno je doprinosilo potiskivanju tog osnovnog etničkog osjećaja pripadnosti teritoriji u drugi plan. Činjenica da je Osmansko carstvo bilo zasnovano na vjerskim identitetima, o čemu govore i zvanični popisi stanovništva koji su bili prema vjerskoj orijentaciji. Takav način popisivanja prihvatila je i Austro-Ugarska, i to je dodatno razbijalo osjećaj pripadnosti teritoriji i naziv etnosa koji je upražnjavao više religija do dolaska Osmanlija, a imao istorodni etnonim Bošnjaci i što se nastavilo i u kasnijem periodu kada su svi oni koji dolaze iz Bosne u inostranstvo označavani kao Bosanci.

3. Zaostajanje za procesima nacionaliziranja, koji su bili u Evropi u drugoj polovici XIX stoljeća, a u isto vrijeme te procese su kroz poistovjećivanje teritorije Bosne i Hercegovine kao „prirodno srpske“ ili „prirodno hrvatske“ kroz navodnu brigu o pravoslavcima i katolicima u Bosni i Hercegovini i njihovo nacionaliziranje kao Srba i Hrvata koji se nalaze na privremeno otetoj teritoriji i okupaciji bilo Osmanlija ili Austro-Ugarske. Formiraju se nacionalne elite potpomognute SPC i katoličkom crkvom, a uz izraženi animozitet prema Turskoj, pri čemu je za one autohtone stanovnike Bosne i Hercegovine koji su bili u velikom broju a koji su upražnjavali vjeru islam stavljena etiketa „saradnika okupatora“ ili „okupatora“ samog. Vezivanje za pitanje srpstva i hrvatstva za Zagreb i matice nacionalne države od ovih još uvijek

bosanskih katolika i bosanskih pravoslavaca je kroz nacionalno kovanje i provjere formirana značajna masa koja u političkom osvješćivanju naroda proisteklog uglavnog iz bošnjačkog/bosanskog naroda teži pripajanju sa maticom ili razvijanjem solidarnosti i etničke svijesti za Srbiju i Hrvatsku. Uz zaostajanje za ovim procesima formiranja nacionalnih država važan faktor u ovom procesu je nedostatak političkih elita i konkretnih planova i ideologija. Tome je doprinijela i osmanska vlast koja je bila izuzetno rigorozna prema svakoj pobuni Bošnjaka muslimanske vjere, pa je čak u pohodu Omer paše Latasa učinjen prvi elitocid u historiji Bosne, gdje je ili pobijena ili protjerana realno jedino moguća elita iz plemstva koja je zbog navodnih protivljenja reformama u Osmanskom carstvu skoro u potpunosti uništena upravo u predvečerje odlaska Osmanlija sa Balkana i predaje (prodaje) Bosne Austro-Ugarskoj. I sam čin okupacije Bosne je dodatno desetkovao i preostali dio privrednih i intelektualnih elita, njihov odlazak u Tursku i aneksija, ali i kraj Prvog svjetskog rata i formiranja države SHS realno je Bosna i Hercegovina dočekala sa dvije izvanjske političke ideologije i jednom domaćom zbunjenom, koja je nosila osjećaj poraza, pa i nametnute krivice za svaki realno historijski, ali i mitološki obojen pogled na preko četiri stoljeća boravka Osmanlija na ovom prostoru, ali i šire. Obzirom da je jedno vrijeme vjerski Bosna bila povezana za ingerencije Osmanlija, to je u cijelom vjerujućem narodu shvatano i samo kao privremeni odlazak Osmanlija. Stanje civilizacijskog i kulturnog šoka je formiralo za duži period racionalni izbor identiteta kao vjerskog, jer za drugu vrstu identiteta najširi pripadnici bošnjačkog etnosa nisu ni znali. Ovo posebno jer se izgubila socijalizacija u porodici u razvijanju sjećanja na zlatno doba bosanske države, česti pozivi u ratove Osmanlija, kuga, migracije, nedostatak komunikacija i školovanja, oslonjenost na primitivnu ekstenzivnu poljoprivrednu proizvodnju, siromašan život najvećeg broja stanovnika, život na selu i porodični tipovi zadruga, sve su to osnovni elementi koji su u vjeri vidjeli jedini realni identitet.

Iz tog sklopa svijesti treba posmatrati i komunističke elite iz reda Bošnjaka (muslimana) koji nisu mogli iz takve etničke svijesti ni da domisle ni da razumiju teorijsku neodrživost tretiranja muslimanske populacije u BiH kao Bošnjaka/Bosanaca, jer su i oni kao i narod nosili nametnuto breme krivice, slijepo prihvatajući komunističku ideologiju nacionalnog pitanja kao spasonosnu formulu bratstva i jedinstva. Postojalo je utopističko i skoro fatalno vjerovanje u stavove jednopartijskog rukovodstva i utopijsko vjerovanje da je sa stradanjem u Drugom svjetskom ratu završeno stradanje tog naroda. Zato nije bio shvaćen Husaga Žižić koji je na Ustavotvornoj skupštini SFRJ jedini insistirao na priznavanju Bošnjaka kao ravnopravnog naroda. Nije dobio podršku niti jednog muslimanskog predstavnika u Skupštini, a kasnije na još jedan njegov pokušaj Milovan Đilas mu je odgovorio da se muslimani nisu formirali kao nacija.

Jedan mali bizarni događaj iz ličnog iskustva sa mog studiranja na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, gdje mi je kao povremeni predavač predavao i Hamdija Pozderac, visokopozicionirani funkcioner iz Bosne i Hercegovine i u republičkim i saveznim organima. U to vrijeme je već muslimanski narod „priznat“ kao nacija pod

imenom Musliman. U jednoj anketi koju smo popunjavali za neko istraživanje ja sam, sa još nekoliko kolegica i kolega, s kojima sam se družio, stavio u nacionalnoj pripadnosti da sam Bosanac. I uvijek mi je ta vrsta identiteta bila najkomotnija. Pošto je anketa bila potpisana, nije bila anonimna, mene je posebno Hamdija Pozderac iskritikovao, govoreći mi da ja ne znam šta je nacija, a šta je teritorijalnost. U opticaju je bila poznata Kardeljeva definicija nacije, što je zanimljivo nastala u spisu „Prilog slovenačkom nacionalnom pitanju“ i originalno nastala prije Drugog svjetskog rata kao šablonski eho iste vrste definicije Staljinove. Hamdija Pozderac (1924-1988) je sa još jednom grupom bh. političara (Branko Mikulić, Džemal Bijedić i drugi) učinio puno na razvoju Bosne i Hercegovine, ali i njegova sudbina kao da je nagovijestila sudbinu i naroda čije partijsko „priznanje“ postojanja se i danas 50 godina nakon te ankete strastveno dovodi u pitanje uz negiranje i teritorije i jezika i kulture, zajedničkih povijesnih sjećanja. O tim dilemama muslimanstvo ili bošnjaštvo (Pozderac, 1978: 57) Pozderac je eksplicitan da kada se radi o bošnjaštvu to je unitarizam, tretirajući kao jedan oblik jugoslovenstva. Pri tome je kao i većina komunističkih ideologa smatrao da je vlast radničke klase i socijalističko zajedništvo garancija sprečavanja etničkih odnosa. Nacija će kao buržoaska tvorevina izumrijeti kao i država! Tu komunističku floskulu će, čini se, najviše prihvatiti Bošnjaci koji su u njenoj realizaciji mogli da očekuju da se konačno riješe pretenzije velikodržavnih projekata iz Srbije i Hrvatske kojeg su Bošnjaci iskusili kroz historiju, a na drastičan način u Drugom svjetskom ratu.

Obzirom da se, kada su Bošnjaci u pitanju, radi i o svojevrsnom povijesnom diskonuitetu kada su u pitanju historijska sjećanja i identifikacije sa „zlatnim dobom“, odnosno uopće i nepostojanje saglasnosti oko toga koje bi se u etničkom smislu doba iz historije Bošnjaka moglo imenovati kao „zlatno.“

I ove neke povijesne odrednice koje su objektivno bile prepreke ka priključku Bosne i Hercegovine modernizaciji koja je zahvatila Evropu i čiji je bitan faktor bilo obrazovanje. Možemo se složiti sa Alaidom Assman, da je što veći obuhvat opismenjavanja stanovništva bio preduslov Moderne i novovijekovnog poimanja obrazovanja. Ono je doživjelo pravu metamorfozu i od elitnog obrazovanja (Asman, 2002: 25-49) iz srednjeg vijeka ono je postalo obrazovanje za građanstvo, za ideju slobode, napretka i univerzalnosti. To je omogućilo svojevrsne procese historizacije tog društva, otvorilo mogućnosti da se društva nacionaliziraju prema standardnom obrazovnom modelu i pismenosti, ali i pogleda na nacionalnu historiju, na oživljavanje mitova i svetosti domovine. To je omogućavalo proces nacionalnog pamćenja (izraz A. Asman) i potisnulo je tradicionalno i poimanje tradicije.

Upravo ovi ključni elementi na terenu Bosne i Hercegovine su umjesto standardizacije, opismenjavanja, i to ne bilo kakvog opismenjavanja, nego opismenjavanja na narodnom (maternjem) jeziku i njegovoj standardizaciji kroz obrazovni sistem za prostor cijele zamišljene nacionalne teritorije je postavio scenu za više jezika koji su se smatrali zvaničnim. To se odnosi na različito poimanje historije jer su standardizacije obrazovnih sistema Srbije i Hrvatske inaugurirali praksu da se isti historijski događaji tumače na različite načine. Formiranje Srpske akademije nauka datira na

talasu ilirskog pokreta pri kraju druge polovine XIX stoljeća, što se odnosi na Hrvatsku akademiju, pri čemu su već u tom periodu osnovane i preteče današnjih univerziteta u Srbiji i Hrvatskoj. Početkom XX stoljeća taj proces je zaokružen, a u Bosni i Hercegovini prve osnovne škole se osnivaju tek sa dolaskom Austro-Ugarske, te tada i započinje značajnije opismenjavanje i odlazak prvih studenata u Beč. Najšire obrazovanje je dugo sprečavano, posebno kada su ženska djeca u pitanju, a i inače obrazovanje mladih na selu. Taj raskorak sa obrazovnim standardima u kojima se ogledao i rad na nacionaliziranju i historiziranju je ostavio veliki trag na formiranje nacionalne svijesti.

Umjesto kulture sjećanja, u Bosni i Hercegovini smo suočeni sa kulturom (usmjerenog) zaborava. Ponovno „pronalaženje“ vlastite historije zemlje se dogodilo i događalo od dolaska Austro-Ugarske koja je pokrenula, preko izgradnje Zemaljskog muzeja u Sarajevu (1888) i brojne arheološke projekte, ali i potencirala na prikupljanju usmene tradicije, etnografskim istraživanjima običaja, što je rezultiralo pozitivnim iznenađenjem evropske i svjetske javnosti koja je o Balkanu uglavnom imala predrasude kao o primitivnom i zaostalom dijelu. To je bilo vidljivo već na Svjetskoj izložbi u Parizu na početku XX stoljeća, kada je predstavljena i neolitska butmirska kultura i brojni drugi arheološki nalazi iz bogate povijesti Bosne i Hercegovine.² Politika „usmjerenog“ zaboravljanja je bila inicirana od strane Osmanlija, ali je nastavljena i kasnije, pri čemu je i samo Osmanlijsko doba, i preko četiri stoljeća vladavine u Bosni i Hercegovini, bilo prepušteno zaboravu, potiskivanju i negiranju da je u njemu bilo ikakvog doprinosa na kulturu i razvoj Bosne i Hercegovine ali i drugih krajeva koji su bili pod osmanskom vlašću.

Alaida Asman (Aleida Assmann), njemačka antropologinja (1947-), kada govori o zaboravu ističe sedam načina zaboravljanja: 1) Automatsko zaboravljanje, materijalno, biološko, tehničko, 2) Odgođeno zaboravljanje- ulazak u arhivu, 3) Selektivno zaboravljanje: fokusiranje i važnost okvira za pamćenje; 4) Zaboravljanje koje kažnjava (amanatio memoriae) i represivno zaboravljanje, 5) Defanzivno i saučesničko zaboravljanje radi zaštite počinitelja; 6) Konstruktivno zaboravljanje: *tabula rasa* u službi novog ili biografskog početka; 7) Terapeutsko zaboravljanje, zbacivanje tereta prošlosti. (Asman, 2018: 29-65). Analiza svih oblika bi nas odvela na veoma pogodno tlo za istraživanje kada je u pitanju Bosna i Hercegovina, ali je sigurno da su svi oni prisutni, a posebno oni iz oblasti nasilnih oblika, prikrivanja izvršilaca, sa predikdom kontinuiteta socijaliziranja generacija. Tome u savremenom dobu doprinose i često „dobronamjerni savjeti“ da se zaboravi radi ozdravljenja društva i „okretanje“ ka budućnosti. Ovaj pristup dalje odlaže izgradnju i etničke, a posebno nacionalne svijesti kod procentualno većinskog stanovništva Bosne i Hercegovine- Bošnjaka. Kada je o genocidu riječ onda je posljednja njegova faza - zaborav.

U savremenom istraživanju etničkog identiteta sve je značajniji broj teoretičara koji smatraju da je vrlo bitno da svaka etnička skupina ima određeno središte

2 Konceptualni umjetnik iz Zenice Haris Taljigović je uradio virtualnu 3D projekciju bosanskog paviljona na Svjetskoj izložbi u Parizu 1900. godine za koju je Bosna i Hercegovina dobila srebrnu medalju organizatora. <https://balkans.aljazeera.net/teme/2019/8/9/3d-prikaz-bosanskog-paviljona-na-svjetskoj-izlozbi-u-parizu-1900-godine?gb=true> (posjeta 10.12.2020.)

društva - fokus vrijednosti i vjerovanja koja određuju prirodu svetog, najznačajnijeg za svaku kulturu. Ta središnja zona, pored općih karakteristika etnosa, zasnovana i na određenim elementima „kolektivne“ psihe (odnosno vrijednosti koje usvajaju individue i oko kojih postoji koncenzus). Među tim vrijednostima je i svojevrsna lokalizacija izvora zla (slika neprijatelja), ali i lokalizacija izvora dobra (slika o sebi, slika zaštitnika) te ideja o načinu djelovanja u kojem dobro pobjeđuje zlo. To svakako spada u jednu od najznačajnijih odlika etničkog identiteta koji je zasnovan na etnodiferencijaciji.

Etnodiferencijacija prema drugim (kao što inače identitet predstavlja svojevrsnu formulu JA (MI) – DRUGI i bez čega i nema sopstvenog identiteta ni pojedinca ni grupe) predstavlja „centralnu“ osovinu pomoću koje pojedinac usvaja vrijednosti etničke kulture i formira osjećaj privrženosti, te identifikacije sebe sa grupom. Obzirom da smo na terenu emocionalnog (ispoljenog često sa najvećom strašću) povezanog osjećaja, to je, s pravom, etničko jedinstvo bilo kojeg naroda neraskidivo povezano sa zajednicom njegove psihe, što se očituje u specifičnim karakternim crtama, originalnosti vrijednosnih orijentacija, ukusa itd. Bez uzimanja u obzir ove okolnosti, nemoguće je razumjeti ne samo mehanizam koji osigurava stabilnost vitalne aktivnosti određenih etničkih skupina, već i prijenos tih osobina s koljena na koljeno. Naravno, ovakve generalizacije o „drugim“ su praćene i sa stereotipima i predrasudama. Mislimo da je dugi period zajedničkog života etničkih identiteta (tri dominantna etnička identiteta i „ostalih“) u Bosni i Hercegovini koji su se formirali sa različitim konceptualizacijama „neprijatelja“, odnosno sopstvenog identiteta kao „dobrog“, formiralo i još uvijek formira strategije pobjede „dobrog“. One mogu biti dijametralno suprotne, a da se izrazimo izrazom kojeg koristi Charls Taylor na „dijeljenom prostoru identiteta“ (Taylor, 2011) to, podstaknuto nedovršenim nacijama- državama (Srbija i Hrvatska) i na toj osnovi projiciranih velikodržavnih projekata, stalno pitanje identiteta u Bosni i Hercegovini vraća na – podjelu teritorije i uspostavljanje granica (entiteta, kantona, općina...). Crtanje mapa i po hotelskim salvetama!

Negiranje svega što nosi oznaku „bosansko“

Kao važan elemenat formiranja etničke svijesti i privrženosti jeste kontinuirani i uporni (bez obzira na društveno- političke sisteme) negatorski odnos na historijsko sjećanje na zajednički život i u historiji nesumnjivu zajednička sudbinu sva tri etnosa i ostalih u Bosni i Hercegovini. Iz tog negiranja, po našem mišljenju, proističu i negiranje teritorijalnog identiteta, sjećanja na bitke, slavne ličnosti poput bosanskih banova i herojskih predaka Ilira, ali i pismenosti (bosanski jezik i pismo bosančica), negiranje, pa i fizičko uništavanje i svojatanje značajnih tragova (povelja, ploča, vjerskih objekata, znamenitih izdanja knjiga, stećaka...), ali i znamenitih ličnosti u bilo kojoj oblasti života, kao i svih oblika materijalne i nematerijalne kulture. Posljednja faza ovih procesa se dešavala kroz pokušaj potpunog uništenja svega što podsjeća na oznaku „bosanski“, što se odnosi i na imena naseljenih mjesta, nazive ulica, javnih ustanova, postavljanje spomenika koji nisu dio zajedničke prošlosti pri čemu su i oni

i ličnosti koje predstavljaju „uljezi“ i na teritoriji i često anticivilizacijski usmjeravaju nacionalnu svijet i prekrajaju historiju (posebno veličanje historijski dokazanih pripadnika raznih fašističkih formacija). Kroz negiranje identiteta Bošnjaka, u krajnjem slučaju, se negira i država Bosna i Hercegovina i to stanje traje i u Dejtonskoj fazi ove države, što je samo jedna od faza kroz koje je u historiji prošla i prolazi.

Etnička povijest bilo kojeg određenog naroda pokazuje da se u procesu njegove etnogeneze formira određeni psihički tip s upornim osobinama, kao rezultat percepcije prethodnih generacija običaja, navika, načina života, tradicije komunikacije sa susjedima itd. Istodobno se otkriva da mentalna iskustva, povijesno pamćenje etnosa prenose na nove generacije ne pasivno, spontano, ne samo od sebe, već kroz duhovnu kulturu, što asimilira svaki pojedinac općenito. Kada se realno analizira stanje oko elemenata koji tvore etničku svijest i opredjeljenje pojedinca, onda je jasno da u kulturi etnosa – koja se iskazuje kroz povijest, poeziju, usmenu književnost, zajedničke bajke, bonton, mitologiju, muziku, narodnu umjetnost, jasno je da je u korijenu sprječavano u kontinuitetu razvijanje ovih elemenata na specifičnom bosanskohercegovačkom obrascu. Uglavnom su u svim oblastima afirmirani kulturni sadržaji i značajni pojedinci izvan Bosne i Hercegovine, a ono što je na svjetskom nivou vrijedno porijeklom iz Bosne i Hercegovine se ili dijeli (stećci kao „zajednička“ kulturna baština) ili značajni pisci koji se svrstavaju u etničke i teritorijalne identitete izvan Bosne i Hercegovine.

Strukturno, psihologija svake etničke skupine složen je fenomen koji uključuje dvije velike grupe komponenata: statičku (dugoročnu) i dinamičku (kratkoročnu). Upravo nedostatak stabilnosti ovih statičkih komponenti zbog već navedenih re-metilačkih faktora koji negiraju postojanje Bosne i Hercegovine kao zasebnosti, često se oslanja u formiranju identiteta na dinamičke, odnosno kratkoročne elemente. Obzirom da temeljitiji rad na istraživanju ovih suštinskih elemenata izgradnje etničke svijesti nikada nije u stvarnom prioritetu, to se pojavljuju lutanja i iskazivanje negativno jasne percepcije identiteta (kroz iskaz „Ja nisam TO što mi se nudi kao izbor u dugoj historiji“) što se odražava i na političke programe, veliki broj političkih stranaka, a izbori nisu za program nego za ličnosti i trenutni interes.

Nemamo namjeru da široko ulazimo u procese, koji se mogu smatrati i procesima formiranja etnogeneze, ali je važno da se i u jednoj kratkoj analizi svake etničke (savremeni izraz je „narodnosne“ ili „nacionalne“) skupine analizira: 1) svijest o pripadnosti etnosocijalnoj zajednici, koja se smatra društveno-ekonomskom i političkom organizacijom; 2) svijest o mjestu i ulozi konkretne etničke zajednice u sistemu međunacionalnih odnosa i svijest o izvornosti i jedinstvenosti njihove kulture; 3) razumijevanje i procjena povijesnog mjesta njihove etničke skupine u savremenom svijetu. Naravno, vrlo važan element jeste i kakav je sadržaj etničke tradicije i običaja i kako se oni manifestiraju u savremenom poimanju etničkog identiteta. Nažalost, istraživanja ove vrste se uglavnom ne vrše kao cjelovita tako da većina konstatacija vezanih za etničke identitete u Bosni i Hercegovini ostaje na nivou konstatacija. Uz agresiju na Bosnu i Hercegovinu i provedene genocidne radnje na kraju XX stoljeća, bio je izražen kulturocid, dodatni elitocid, te poseban oblik memoricida (uništava-

nje dokaza o hiljadugodišnjoj povijesti i zajedničkog života). U analizama je još jedan elemenat, nedovoljno istaknut, a radi se o pokušaju sistematskog uništavanja pretpostavki zajedničkog života, pa i *sjećanja na zajednički život*.

Zaključak

Bošnjaci se pojavljuju na historijskoj sceni u kontinuitetu bosanske države kao njen etnički utemeljitelj i čuvar njene opstojnosti. Događaji formiranja nacija- država u Evropi su zbog mnogo historijsko političkih i geostrateških razloga prostor Jugoistočne Evrope ostavili postrani ovih događaja, a posebno kada je riječ o specifičnom položaju Bošnjaka u vlastitoj državi. Zaostatak za evropskim „događanjima nacija“ nije uništio etničku svijest, vezanost za teritoriju, specifičnu kulturu i odbranu multilateralne i sinkretički potvrđene ideje zajedničkog života. To je pokazala i odbrana Bosne i Hercegovine od agresije, jasno ispoljena referendumskom voljom, zajedno sa drugim građanima Bosne i Hercegovine, da imaju svoju vlastitu državu u situaciji disolucije SFRJ kao zajedničke države. Sama činjenica da se u odbranu Bosne i Hercegovine založio i život, i zdravlje, i imovina velikog broja ljudi i da se dogodilo priznavanje države od strane Ujedinjenih nacija je pretpostavka da se ne smije podleći procesima razgradnje države. Nacionalna država je uvjet za opstanak u vrlo složenim uvjetima „postnacionalne konstelacije“ (Habermas, 2002) u kojoj još uvijek i etničko i nacionalno nose izuzetan eksplozivni i ubilački nagon bez obzira što mnogi teoretičari smatraju da se radi o zamišljenim identitetima i zajednicama solidarnosti. Nacionalna država je još uvijek nosilac suvereniteta i zaštite ljudskih prava i sloboda. Zato se Bosna i Hercegovina ne može smatrati tek običnim konstruktom, „dejtonskom tvorevinom“, „nemogućom državom“ itd. (najčešće se takve kvalifikacije mogu čuti od onih koji odavno sporazumno dijele Bosnu i Hercegovinu), ona je TEKOVINA svoje hiljadugodišnje povijesti i tekovina odbrane od raznih agresora. Zato i bosanskohercegovački patriotizam nije ekskluzivitet samo jednog naroda, ali nosilac takve vrste ustavnog patriotizma na početku treće decenije XXI stoljeća jesu većinom Bošnjaci i svi oni koji je osjećaju svojim domom i sigurnom kućom. Takvi su daleko iznad natpolovične većine ukupnog broja stanovnika, a i sa ostalim je potreban ustrajan i strpljiv rad da bi shvatili da su svi identiteti izvan kuće samo mamac za topovsko meso u nekim novim podjelama koje planiraju oni koji ne žele dobro ni drugim, ali ni svom narodu. To svojatanje naroda, proglašavanje nacionalnim liderom, težnje ka totalitarizmu, razvijanje etnocentrizma, tajkunski patriotizam, profitersko rodoljublje i domoljublje, sve je to u postratnoj situaciji Bosne i Hercegovine, ali i susjednih zemalja itekako prisutno. Država Bosna i Hercegovina ima narod koji je njen matični narod (nosi u svom etničkom imenu ime države) i taj narod zajedno sa drugim narodima koji u njoj žive treba da nađe najbolju formulu povratka izgradnji iskrenih dobrosusjedskih i komšijskih odnosa. Oni su to u svojoj zemlji Bosni i Hercegovini tako nazivali mnogo prije teorija o multikulturalizmu, pluralizmu o kojem danas na seminarima uče te iste ljude u Bosni i Hercegovini. Zaboravljaju ovdašnji rušitelji Bosne i Hercegovine, i njihove gazde izvan, da je obični život i upućenost ljudi i jedni na druge ljepilo koje spaja nešto što oni sebi

pogrešno zamišljaju kao razbijen krčag. Jer, ne kaže se uzalud da političari potpisuju mirovne sporazume, ali njih provode ljudi u svakodnevnom životu. A niko u Bosni i Hercegovini ne traži državu preko države, niti ima pretenzije prema drugim državama i njihovim teritorijama. Niti daju ni pedlja svoje teritorije drugima, a oni koji žele nestanak Bosne i Hercegovine itekako znaju da je to vrijedno, čim se tako upinju, stoljećima već, da je osvoje, prisvoje i raskomadaju. Bošnjaci i svi oni kojima je Bosna i Hercegovina kuća ili dom, imaju državu koja je multinacionalnog karaktera u kojem se mogu ispoljavati svi identiteti, ali u kojoj se mora zvesti princip ustavnog patriotizma za sve. A isto tako **umjesto kulturne zajednice (etnički identitet)** kod Bošnjaka se mora organizirati i sistematski razvijati **državni (nacionalni identitet)**. Poželjno bi bilo da se i kod Srba i Hrvata razvija nacionalni bosanskohercegovački identitet. Njihovo insistiranje na oznaci „konstitutivni narod“ sa nazivom državotvorne nacije izvan Bosne i Hercegovine, a ne nacije iz Bosne i Hercegovine, nosi sobom uvijek potencijalne separatističke težnje inicirane iz „centrale“ izvan. Makar za početak kao izraz i obaveza ustavnog patriotizma prema državi u kojoj su rođeni i u kojoj ostvaruju prava iz njene suverenosti i kao odraz lojalnosti toj državi, a ne nikakvoj „prisilnoj zajednici“. Malo je etničkih skupina u svijetu koje ne razvijaju osjećaj lojalnosti, solidarnosti i pripadnosti državi u kojoj žive. A sve to i za sve, kako bi rekao Habermas, iz „čisto pragmatičnih razloga“, a čemu služi država.

Nermina Mujagić

DA LI JE MOGUĆA METAMORFOZA ISKLUČUJUĆE USTAVOTVORNE POLITIKE U BIH?

“Nema dinamičnije figure u modernoj političkoj istoriji od građanina; možda nijedna ideja u ljudskoj istoriji nije tako snažno sažimala u sebi aspiracije ljudi za jednakošću i želju za slobodom kao što je ideja građanstva”

Milan Podunavac

Apstrakt:

Rusoov građanin, onaj koji je posvećen javnom dobru i koji je spreman da svoje partikularne interese žrtvuje u korist interesa političke zajednice rijetkost je u svijetu. U BiH, on se ne prepoznaje u apstraktnoj, institucionalnoj formi, pa je *građanstvo* kao „jedna vrsta društvenog ugovora (pactum subjectionis)“ kojima se „uređuju međusobni odnosi građana i njihove političke zajednice“ (Podunavac) nešto što ima izuzetno otežan put transformacije. Razvoj političko-pravnog identiteta *građanina* znatno je reduciran dejtonskim i postdejtonskim okvirima i politikama. Kako znatan dio državljana, ali i nedržavljana BiH nema vladavinu koja štiti njihova prava, u ovom radu ćemo pokušati razmotriti mogućnosti metamorfoze isključujuće postdejtonske ustavotvorne politike u BiH.

Važnost teorijskih principa ustavne demokratije

Ako je kriterij za razgraničavanje ustavnih od apsolutističkih, autoritarnih ili totalitarnih država – “kvalitet vlasti”, a ne njena količina, onda BiH nije država ustavne demokratije, jer se osobenost ustavnih demokratija, kako kaže Preuss Ulrich “sastoji u potčinjavanju političke moći pravilima koja pretenduju na važenje kao pravne norme i koje se primjenjuju posredstvom posebnih agencija za sprovođenje zakona (posebno sudova, uključujući ustavni sud)” (Preuss, 1993:1). Ova nadasve radikalna konstatacija može se potkrijepiti objašnjenjem kojeg Nenad Dimitrijević daje kada govori o ustavnom definiranju države i manjinskih prava u postkomunističkim državama jugoistočne Evrope. Identificirajući identitete država kao što su Albanija, BiH, Crna Gora, Hrvatska, Makedonija, Srbija, Slovenija koje “ističu vjernost liberalnom konstitucionalizmu”, Dimitrijević zaključuje da ove države “ne dosežu do spornog koncepta nacionalne države” (Dimitrijević, 2001: 57). “Ove etnonacionalistički pri-

vativizovane države... su eksplicitno zasnovane na neoliberalnom etičkom primatu posebnog kolektivnog dobra posebne (većinske) nacionalne grupe, što rezultira oficijelnim razlikovanjem između državljana po liniji njihove nacionalne pripadnosti" (Dimitrijević, 2001: 57).

Ustav definiše demokratske pravne i političke institucije, procedure političkog odlučivanja, te kataloge individualnih prava. Međutim, vrijednost ovih elemenata liberalnog konstitucionalizma već je na samom početku osporena nacionalističkim određenjem nekih zajednica u regionu. Tako npr. u preambuli Ustava BiH stoji: "Bošnjaci, Hrvati i Srbi, kao konstitutivni narodi (zajedno sa Ostalima), građani (bez rodne senzibilnosti – op. N.M) Bosne i Hercegovine, ovim utvrđuju Ustav Bosne i Hercegovine" (Ustav Bosne i Hercegovine), pa su procedure političkog odlučivanja uglavnom etničke/kolektivne, a katalog individualnih prava u političkoj sferi zamagljen, na račun kolektivnih prava. Politička moć – skoncentrisana mobilizacijom etničkih identiteta nije potčinjena posebnim pravilima, normama, tako da je ovako konstruisana država na jedan indirektan način virtualno vlasništvo konstitutivnih Srba, Hrvata i Bošnjaka, dok su "Ostali" podstanari – odnosno nevlasnici BiH. Zarije Seizović tvrdi da je fenomen "konstitutivnosti" također diskriminatoran, te da je kao takav zapravo "uzrok ustavne krize i nefunkcionisanja državnih institucija Bosne i Hercegovine posljednje dvije decenije". Aktuelnim *etnokonstitucionalizmom* zaštićene su političke pozicije koje promovišu nacionalizam i etnosegregaciju, proizvođe mnogobrojne političke i ekonomske nejednakosti kako unutar etničkih skupina koje predstavljaju, tako u odnosu spram manjinskih grupa.

Vjerujući da se građanin najprije rađa u civilnom društvu, jedna od pretpostavki *metamorfoze isključujuće ustavne politike u BiH* sastojala bih se u njenom okretanju ka državi i uključivanju svih drugačijih identiteta koji egzistiraju u BiH. Svakodnevno smo svjedoci koliko države, „sa svojom anonimnošću, birokratskom rigidnošću i ispražnjenim demokratskim sadržajima“ postaju prostor koji ograničava razvoj građanstva. Teoretičar političke i društvene teorije Andrew Arato vjeruje da principe građanstva treba lokalizirati, jer politički identitet je najvažniji identitet za razvoj političke zajednice samo ako „nadilazi tradicionalni pojam države i upućuje na uzajamnu interakciju i napetost civilnog društva i političke države, legalnih statusa i političke kulture“ (Podunavac, 1998: 136). To ne smije biti govor identitetskih razlika između nas i njih zbog neke mesijanske uloge, da se narodi prosvijetle, edukuju i spase od propasti. Riječ je o univerzalnoj potrebi, koja se ne doživljava kao lojalnost prema državi u kojoj se živi, nego kao zahtjev državi da osigura svakom građaninu i građanki slobodu samostalnog izbora načina života. Samo unutar konstitucionalne sheme demokratskog pravnog sistema različiti načini života mogu zajedno koegzistirati. Međutim, ovo preklapanje "mora biti učinjeno unutar zajedničke političke kulture, koja iznova pretpostavlja otvorenost prema načinima života drugih ljudi." (Podunavac, 1998:203). Kao teorijsku ideju, koju je naravno poželjno dalje razvijati, *građanski inkluzivni konstitucionalizam vidim u principima jednakosti i pravde*, „osvajanja prava“ na političko, civilno i socijalno građanstvo (T. H. Marshall) s jedne strane,

ali istovremeno i odbranu demokratske konstitucionalne države koja ima pravo da se brani i oslobodi od svih oblika negativnih utjecaja.

“Jugoslavija kao nedovršena država” i njena disolucija

Promišljanje ustavne i političku participaciju građana, ne samo u BiH već i u drugim državama nastalim raspadom bivše Jugoslavije, započela bih kratkim osvrtom na knjigu pokojnog Zorana Đinđića - *Jugoslavija kao nedovršena država*. Još 1987. godine, knjiga pod pomenutim naslovom problematizirala je i afirmirala liberalnu misao o pojedincu, društvu i politici. Đinđić je, naime, pisao o *nedržavnom* i *neustavnom* stanju tadašnjeg režima. Prema njegovom mišljenju, stanje nedovršene državnosti jeste stanje u kojem se “ne može identifikovati javna vlast. Ovaj deficit se javlja u različitim oblicima: kao dualitet između ‘oficijelne’ javne vlasti i vaninstitucionalnog suverena: kao privatizacija, odnosno uzurpacija javne vlasti od grupa koje koriste državni aparat za promociju svojih parcijalnih interesa; kao kompeticija javne vlasti i privatnih centara moći, koja se u najtežem obliku ispoljava kao pluralizam instrumenata i oblika prinude, kao nepostojanje jasno određenih državnih granica, što onemogućava odgovore na pitanje dokle se prostire državna suverenost, te koji ljudi imaju status državljana” (prema: Dimitrijević, 2006: 162). Na ovaj fenomen u socijalizmu, Đinđić gleda kao na neku vrstu fasade: “Osnovna strukturna osobina socijalističkog poretka jeste ukidanje načelno mjerljive suverenosti državne vlasti. Ne radi se samo o tome da socijalistička država nesputano interveniše u društvo, nego o generalnom nepostojanju ograničenja državne intervencije. Ništa ne bi bilo pogrešnije nego u ovoj osobini vidjeti potenciranje državnosti u socijalizmu. Ne radi se o tome da je država dobila višak suverenosti, nego, naprotiv, o tome da u socijalizmu država uopšte nije suverena. Ona je samo *sredstvo* u rukama istinskog suverena, koji nema status javno-pravne osobe, nego metafizičko-političkog subjekta” (Đinđić, 1988: 171).

Dimitrijević ovu tezu sublimira tako što kaže da je “oficijelna, ustavom definisana socijalistička država bila samo jedan od instrumenata komunističke partije kao pravno neograničenog, nadinstitucionalnog suverena. Autolegitimacijska formula ovakve metafizičke suverenosti bila je jednostavna: politička moć partije ima biti proporcionalna kvalitetu njene ideološke svijesti. Sadržaj ove svijesti čini znanje o objektivnim tokovima istorijskog razvitka. Pošto je, u skladu sa obavezujućom proklamacijom same partije, ova organizacija ekskluzivni posjednik historijskog znanja, praktična izvedba formule ideološke suverenosti izgleda ovako: samododijeljeno=transcendentno znanje mora biti sprovedeno u (apsolutnu političku moć). U ovakvom kontekstu “ustav je samo jedna od transmisija suverene moći, kao repozitorij mjera koje ‘nosiocima političke vlasti’ olakšavaju djelovanje jer ih ne vezuju kao što to čine ustav i zakoni u ustavno-pravnim državama” (Dimitrijević, 2006: 162-163).

Prema oficijelnom tumačenju, ideologija nacionalne ravnopravnosti trebala je da bude komplementarna ideologiji socijalističkog samoupravljanja, međutim nacionalna ravnopravnost konceptualizirana je na isti način i kao samoupravljanje. Sraslost državnog poretka sa političkim sistemom, odlaganje da se riješe nagomila-

ni problemi iz oblasti ekonomije, društva i međunarodnih odnosa, potom pobjeda nacionalnih stranaka na prvim višestranačkim izborima, kao i poraz ne-nacionalnih stranaka, koja je ubrzala nacionalnu homogenizaciju doveli su Jugoslaviju u "prirodno stanje" u kojem su sva sredstva dozvoljena. Država se raspadala ne disolucijom nego organiziranim svjesnim političkim djelovanjem političkih nomenklatura iz tadašnjih republika. Tolerancijom nedemokratskih i secesionističkih politika od svjetskih dužnosnika, zemlja je ušla u haotično stanje u kojem su nacionalistički akteri željni raspada, upotrebom instrumenata prinude koje je upravo Jugoslavija kontrolisala (slučaj JNA) započeli rat. Umjesto demokratske tranzicije, ili pak demokratske procedure koja bi podrazumijevala 'miran razlaz', srpski režim započeo je seriju ratova na prostoru bivše Jugoslavije.

Partijska država je raspolagala monopolom na silu na autoritaran način. Federacija je dodjeljivala republikama samostalnost, koja je naročito pojačana Ustavom iz 1974. godine. Ovim Ustavom je, za Dimitrijevića, proizvedena konačna "faza jugoslovenskog socijalističkog bezdržavlja" (Dimitrijević, 2006: 163). Sekulić tvrdi da su tada najveći protivnici države bili „zagovornici slobode mišljenja i 'nacionalisti'", te da sistem nije riješio „ni pitanje stvaranja demokratskih pretpostavki za funkcioniranje međunacionalnih odnosa u federaciji. On je ovo pitanje naprosto 'zaledio' i pretvorio u iskrivljeni ideološki govor o 'bratstvu i jedinstvu' (Sekulić, 2006: 6).

Tadašnja Jugoslavija pada u Hobsovsko "prirodno stanje" u kojem su sva sredstva dozvoljena, a država se raspada uz pomoć nacionalističkih aktera koji su je željeli rasparčati i to upotrebom instrumenata prinude (slučaj Jugoslovenske narodne armije – JNA). Nakon odluke Slovenije da napusti tadašnju jugoslavensku zajednicu, uslijedio je opći kaos u zemlji. Sve očitija dominacija nacionalizma, kojeg je vodio Slobodan Milošević, budila je susjedne nacionalne svijesti, pa je nakon Slovenije uslijedilo hrvatsko, a potom i bosanskohercegovačko otcjepljenje. Jugoslovenski Ustav iz 1974. godine poslužio je kao sredstvo koje je KPJ iskoristila da promoviše nacionalizam, jer je ideologija nacionalne ravnopravnosti trebala da bude komplementarna ideologiji socijalističkog samoupravljanja, međutim, ona je, samoupravljanju primjerena, prerasla u skup agresivnih nacionalizama" (Dimitrijević, 2006: 163). Iz ovog iskustva mogli bi zaključiti da autoritarni nedemokratski režimi nemaju rješenje za konflikte. Nepostojanje pravne države sigurno je jedan od razloga zbog kojih nisu postojali ni institucionalni mehanizmi zaštite od nacionalističkih ideologija podjele. U takvoj jednoj zajednici, koja je figurirala ispod donjeg praga liberalne demokratije, također nije bilo jasno ko kontrolira kontrolora jer je status građanina kao slobodnog čovjeka bio podređen autoritarnoj državi.

Rušenje BiH kroz ustavni poredak

U toku 1990. godine, Skupština SR BiH je izmijenila Ustav SR BiH, kojim se omogućilo uvođenje višestranačkog sistema i odredio način formiranja političkih partija za predstojeće izbore koji su zakazani za 18.11.1990. godine. Skupština SR BiH prvobitno je zabranila udruživanje građana po osnovu vjerske i nacionalne pripadnosti, upravo zbog specifičnog multietničkog konteksta zemlje. Međutim, Ustavni sud SR

BiH je naknadno odobrio formiranje stranaka na etničkoj osnovi, uz obrazloženje da bi svaka zabrana takvog udruživanja građana predstavljala kršenje osnovnih ljudskih prava i sloboda. Ovo je formalno označilo početak razvoja političkog pluralizma u BiH. Jedan broj političkih stranaka nastaje reformom ranijih političkih organizacija iz jednopartijskog sistema, dok drugi dio stranaka svoje političke programe koncipira na etničkom principu.⁵ Također, dolazi do formiranja i drugih stranaka sa tzv. građanskim opredjeljenjem (koje zagovaraju interese svih građana BiH bez etničke ekskluzivnosti).

Na prvim višestranačkim izborima, održanim 1990. godine, učestvovalo je 15 političkih stranaka, a pobjedu su odnijele tri glavne etničke stranke - Stranka demokratske akcije (SDA), Srpska demokratska stranka (SDS) i Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), koje su osvojile ukupno 84% poslaničkih mandata u Skupštini SR BiH. Međutim, ove tri vodeće stranke nisu mogle usaglasiti politički program niti se složiti oko vizije budućeg razvoja SR BiH, nego su vlast formirale na partnerskoj osnovi (Pejanović, 2006: 52). Glavna linija podjele između parlamentarnih stranaka 1990. godine ticala se budućeg modela teritorijalne organizacije BiH, pri čemu se formiraju dva oprečna stajališta. Prvo, koje je zagovaralo suvereni i nezavisni razvoj BiH i istupanje iz federalne jugoslovenske zajednice⁷, i drugo, koje je bilo za ostanak BiH u već načetoj zajednici SR Jugoslavije. S obzirom na to da su dvije nacionalne stranke (SDA i HDZ, kao i pet opozicionih) zagovarale suvereni i nezavisni razvoj Bosne i Hercegovine, a SDS bio za drugu opciju, Skupština SR BiH 24. i 25. januara 1992. godine donosi odluku o raspisivanju referenduma za utvrđivanje budućeg statusa BiH, na koji je izašlo 64% ili 2/3 registriranih birača. Od ovog broja, 99% građana je glasalo za nezavisni razvoj BiH i istupanje iz jugoslovenske zajednice. Međutim, nepriznavanje legitimnosti referenduma za nezavisnost BiH (koji je sa ustavno-pravnog aspekta odražavao aktuelnu demokratsku volju većine građana BiH) od srpskog političkog vođstva označio je parlamentarnu krizu u BiH i početak krvavih ratnih sukoba (Pejanović, 2006: 55). Najkrvaviji sukob u Evropi, nakon završetka Drugog svjetskog rata bio je obilježen genocidnim politikama, koncentracionim logorima, masovnim pokoljima i silovanjima, te neselektivnim granatiranjem zbog čega je stradalo između 100.000 i 110.000 osoba, dok je oko 2,2 miliona ljudi raseljeno. Bosna i Hercegovina je ponovo ontološki određena: "gubitkom SFRJ, rušenjem socijalizma, kompleksnim totalnim ratom na vlastitom tlu i ratnim gubitkom vlastite države na dan njenog međunarodnog priznanja". (Sekulić, 2006: 2)

U ratnom periodu od 1992. do 1995. godine, nastajali su ilegalni ustavi u pokušaju da se legitimizira ratom i etničkim čišćenjem osvojeni prostor (Ustav RS, Ustav Herceg-Bosne), na što se reagiralo stvaranjem još nekih pseudoustava kao što je Ustav Federacije BiH koji je nastao kao "poseban oblik pravne reakcije na socijalne činjenice", a u "funkciji mira i uspostavljanja ravnoteže" (Šarčević, 2010: 430), između tadašnje Republike BiH i hrvatske Republike Herceg-Bosna, i to sve dok je na snazi bio republički ustav BiH s prečišćenim tekstom, kojeg je Ustavni sud BiH 1993. godine proglasio neustavnim. U toku ratnih djestava, paralelno su dakle postojale Skupština R BiH i Skupština RS-a, te od 28.08.1993. godine i Zastupnički dom (Sabor)

Hrvatske Republike Herceg-Bosne koje su vršile ulogu zakonodavnih organa za svoje pripadajuće teritorije nad kojima su imale vojnu kontrolu do okončanja ratnih djestava. Prije stupanja na snagu Aneksa 4 Okvirnog mirovnog sporazuma za BiH⁹, u kojem je sadržan današnji Ustav BiH, na snazi je ostao da važi Ustav Republike BiH (pod kojim se podrazumijevao Ustav Socijalističke republike BiH), koji je na putu "uspostavljanja građanske demokratije" krajem jula 1990. godine promijenjen "dva-deset i jednom amandmanskom intervencijom", a zatim i Odlukom Predsjedništva BiH od 24.02.1993. godine utvrđen u obliku prečišćenog teksta (Šarčević, 2010: 49). Međutim, činjenica da je ovaj prečišćeni tekst, Ustavni sud BiH proglasio *neustavnim*, razotkriva stanje *dvosmislenosti*, *nedovršenosti*, *nedržavnosti* na putu ka ustavnoj demokratiji u BiH posebno u toku rata u BiH.

Zbog specifičnosti rata u BiH, i stravičnih zločina koji su se dogodili pred očima Evrope, BiH postaje jedina država u regionu koja u okvirima međunarodnog ugovora dobija internacionalni ustav, sročćen, kao što je već ranije kazano, u Aneksu 4 Dejtonskog mirovnog sporazuma.

Republički Ustav BiH svakako je trebalo mijenjati, posebno u onim dijelovima u kojima nije zadovoljavao kriterije ustavne demokratske državnosti (npr. višestranačka parlamentarna demokratija), odnosno sve ono što je predstavljalo legitimacijski osnov starog režima.

Međutim, u bh. slučaju ta promjena nije se dogodila samo da bi se dekonstruisao stari režim, nego je nakon uspostave novog ustava došlo do degradacije onoga što je bilo prihvatljivo za demokratski razvoj BiH i afirmacije svega onoga što je neprihvatljivo u civiliziranim demokratskim društvima, a što je i prethodni ustav tretirao.

Aktualni ustav BiH, Republiku Srpsku kao *de facto* ilegalan režim uveo je u legalan ustavni okvir, u kojem do dana današnjeg dominira srpska elita i gdje se sprovodi konstantna diskriminacija nesrpskog stanovništva. Riječ je o sistemu koji je razvio mehanizme za izigravanje i zaobilaženje pravnih načela i opće obavezujućih odluka koje osnažuju državu BiH, s ciljem da se održi ratni bilans etničkog čišćenja i teških povreda ljudskih prava.

Iako je Federacija BiH orijentirana kao zajednica tri konstitutivna naroda i Ostalih, ona je, prema Šarčeviću, "orijentirana na održavanje dvokomponentne etnokratije" (hrvatske i bošnjačke) u kojem "kantonalno uređenje nije racionalan izbor" jer je ono "izvan historijskih, kulturnih, saobraćajno-geografskih kriterija i također počiva na ratnim osvajanjima" (Šarčević, 2010: 430). Svakodnevna praksa pokazuje da su stvarni, ne i formalni nosioci suverene vlasti u BiH entitet RS i monoetnički kantoni FBiH jer država BiH ne kontroliše teritoriju koju smatra svojom. BiH danas ne može proglasiti "vanredno stanje", niti ima kontrolu nad instrumentima prinude (vojska, policija), jer su one duboko podijeljene prema etničkom i entitetskom ključu.

Izgradnja postdejtonske konkordacijske demokratije

Dejtonski ustav, kako se već uobičajeno naziva, u svojoj Preambuli postavlja demokratiju kao cilj i time upućuje na više od samih odnosa moći koji su postojali pri zaključenju mira, jer demokratija ni u kom slučaju nije postojala u trenutku okončanja rata. Također, ovim ugovorom Bosna i Hercegovina ostaje u međunarodno priznatim granicama, ali istovremeno dobija i federalnu strukturu sa institucijama konkordacijske, tj. konsocijacijske demokratije (Lijphart, 1977). Utvrđeno je da se Bosna i Hercegovina sastoji od dva entiteta i to Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, dok se pitanje statusa Brčko naknadno utvrdilo Odlukom o distriktu. Federacija Bosne i Hercegovine obuhvata 51% teritorije, dok se Republika Srpska prostire na 49% teritorije Bosne i Hercegovine. Ustavi entiteta kažu da se Federacija Bosne i Hercegovine sastoji od federalnih jedinica (kantona), a iz Ustava Republike Srpske očito je uređenje po unitarnom principu. Preciznije, u Preambuli Ustava BiH stoji da se BiH "sastoji od dva entiteta – FBiH i Republike Srpske". Ustavotvorac uvodi pojam "entiteta" i tako izbjegava klasične termine: provincija, republika, regija i slično. Jedan od entiteta prije donošenja Dejtonskog ustava već je imao ustav, ustavnu strukturu i naziv Federacija BiH. Ustavotvorac, dakle, ne koristi ni termin "federalna jedinica" jer bi se stvorila jedna nelogična konstrukcija, Federacija bi bila federalna jedinica. S druge strane, ako danas kažemo da je BiH zapravo federacija, onda postoji federacija u federaciji ili ako kažemo da je republika, onda stoji da u republici imamo republiku.

Iako, iz formalno pravnog kuta, Ustav definira jedinstveni bosanskohercegovački državni prostor, proklamira slobodu kretanja ljudi, roba i usluga na čitavom teritoriju države, garantira temeljna ljudska prava i slobode, *on nije instalirao instrumente kojima se sve to može realizirati*. Štaviše, on je instalirao etničke elemente, mada za BiH ne možemo reći ni da je ideal-tipski model zemlje etničkog federalizma, jer on podrazumijeva da je svaka etnička grupa organizirana u obliku federalne jedinice, što nije slučaj s BiH, posebno u odnosu na teritorijalizaciju etničkih segmenata političke zajednice. U takvom slučaju postojala bi "simetričnost" u nazivima entiteta.

Međutim, ta simetričnost u političkom pogledu je vidljiva u *formuli konstitutivnih naroda*. BiH je politička unija tri konstitutivna naroda, sa državnim uređenjem utemeljenim na izrazitim elementima etničkog federalizma. Ta formula ne korespondira sa unutrašnjim bićem BiH koja je bila multietničko društvo bez bilo kakvih unutrašnjih etničkih granica. Pojam građanina/građanke, dakle državljanina/državljanke BiH sveden je na beznačajnu mjeru i u cijelosti zamijenjen etnikumom. Dakle, legitimacionu snagu u BiH nema *demos*, nego *ethnost*, etnička pripadnost, tako da svoju političku pripadnost građani i građanke ostvaruju samo kao pripadnici i pripadnice etničke grupe.

U literaturi koja pokušava da odredi uređenje BiH daju se različite kvalifikacije od: "asimetrična konfederacija", "unija dvaju samostalnih političkih entiteta", "segmentirana država", "slaba federacija", "nepotpuna federacija", i slično tome.

Međutim, prema nekim teoretičarima, teritorijalna podjela vladavine unutar jedne države (Lake/Rothchild, 2005: 109) karakteristika je i mnogih drugih mirovnih

sporazuma. Međutim, Bosna i Hercegovina, prema Thorsten Gromesu, razlikuje se od drugih slučajeva utoliko što entiteti imaju različitu unutrašnju strukturu i što je mirovni sporazum veoma detaljno i rigidno u Ustav *ugradio konkordacijsku demokratiju* (Gromes, 2009: 49-50), koja stranim akterima daje važne pozicije u institucijama Bosne i Hercegovine (Visoki predstavnik u BiH i "bonske" ovlasti npr.).

Ovakvu konkordacijsku demokratiju karakterišu, prije svega: "ustavna etnicizacija društva, internacionalizacija državnog prava, privremenost, legalizacija zločina i ratnih ciljeva, etnička-konsenzus demokratija, etničko determiniranje političkih odluka, asistencija izvana, gubitak državnog suvereniteta, konstantna povreda ljudskih prava i pravna antinomičnost ustavnih rješenja" (Šarčević, 2010: 427).

Mnogo građana i građanki Bosne i Hercegovine, predstavnika i predstavnicu domaće i strane vlasti, različitih međunarodnih organizacija, i stručnjaka i stručnjakinja, iz različitih oblasti, novi politički sistem opisuju nazivima kao što su „Frankenštajn“, „monstrum“, „luđačka košulja“ manje ili više zbog prethodno navedenih karakteristika.

Etniciziranje državnog parlamentarizma

I karakter državnog parlamentarizma u Bosni i Hercegovini ili državne zakonodavne vlasti se može razumjeti jedino u smislu konkordacijske demokratije. Naime, Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine, kao nosilac zakonodavne vlasti, sastavljena je iz dva doma, Zastupničkog - predstavničkog tijela državljana i Doma naroda - predstavničkog tijela tri konstitutivna naroda: Srba, Hrvata i Bošnjaka. Zastupnički dom ima 42 zastupnika, od kojih su dvije trećine s područja Federacije Bosne i Hercegovine, a jedna trećina s područja Republike Srpske. Dom naroda ima 15 delegata, po pet iz reda svakog konstitutivnog naroda – Bošnjaka, Hrvata i Srba, s tim što bošnjačke i hrvatske delegate biraju delegati ovih naroda u Domu naroda Parlamenta Federacije BiH, a srpske delegate bira Narodna skupština Republike Srpske. Dakle, zakonodavnu vlast čine "etnički delegati" (Dom naroda Parlamentarne skupštine BiH) i "entitetski parlamentarci/zastupnici" (Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH). Zastupnici Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH zastupaju interese građana iz svojih entiteta koji su direktno izabrani nosioci zakonodavne vlasti, a delegati Doma naroda Parlamentarne skupštine BiH su delegirani od zastupnika entitetskih Skupština i posrednim putem zastupaju isključivo interese tri konstitutivna naroda. Dakle, kod izbora zastupnika i delegata primjenjuje se dejtonski *princip etnoteritorijalne podjele* BiH. Naime, Dejtonski ustav pretpostavlja teritorijalno ustrojstvo BiH kao zajednice u kojoj Srbi treba da isključivo žive (imaju prebivalište) na teritoriji Republike Srpske (RS-a), a Bošnjaci i Hrvati da prebivaju na teritoriji Federacije BiH (FBiH) da bi ostvarili svoja politička prava.

Prema ovako koncipiranom obliku ustroja predstavničke demokratije, interese građana iz FBiH jedino mogu zastupati političari iz FBiH, odnosno, interese građana iz RS-a jedino političari koji prebivaju na teritoriji RS-a. *Time se ograničila daljna društvena integracija između političkih stranki i građana i građanki.*

U Domu naroda se primjenjuje sličan princip teritorijalne raspodjele mandata: 1/3 delegata srpskog naroda se isključivo bira sa teritorije RS-a, a preostale 2/3 (1/3 delegata iz bošnjačkog naroda i 1/3 delegata iz hrvatskog naroda) sa teritorije FBiH (Ustav BiH, član IV, tačka 1. i tačka 2.). Kategorija "ostalih" građana, tj. drugih, nekonstitutivnih naroda kao nacionalnih manjina, nije uopšte predstavljena u Domu naroda, iako je njihov broj po zadnjem popisu stanovništva iz 1991. godine iznosio 7,7% i čija prava su time povrijeđena.

Dalje, entitetsko glasanje preraslo je u etno-teritorijalni mehanizam blokade. Vijeće Evrope ga je ocijenilo kao glavnu prepreku ekonomskom napretku BiH i njenom napretku ka EU i NATO-u. Štaviše, ono jača i pothranjuje politike podjele i podstiče političare da jačaju granice oko sebe tako što se obraćaju samo svojim etničkim glasačima. Etnije su okrenute samoopredjeljenju, a politički lideri jednostavno koriste postojeće dejtonske institucije da prošire svoja prava i podriju državu tako što se samoopredjeljenje vidi kao i prilika za samootcjepjenje. Zbog toga se često nameće pitanje legitimnosti ovakvog parlamentarnog sistema, jer u odlučivanju o državnim interesima jednog naroda od predstavnika sa 1/3 teritorije te države ne može se nikako ogledati princip predstavljanja cjelokupnog konstitutivnog naroda" (Saračević, 2009: 165). Ovakav izbor predstavnika i delegata u oba doma Parlamentarne skupštine BiH u suprotnosti je sa Protokolom 12. Evropske konvencije o ljudskim pravima, koji propisuje opštu zabranu diskriminacije na bilo kojoj osnovi kod učešća u javnim institucijama i upravnim tijelima.

U institucionalnom smislu, Ustav BiH ozakonjuje "neprohodan model odlučivanja u Parlamentarnoj skupštini, u Predsjedništvu i Vijeću ministara", i "podstiče dezintegracione politike i politički sistem koji živi od konflikata i stanja permanentne suprotstavljenosti "konstitutivnih naroda". U posljednjih nekoliko godina, a posebno nakon 2000. godine politička i civilna javnost u BiH sve više ističe nedostatke Ustava, njegovu nedorečenost, limitiranost, naglašavajući potrebu za njegovom izmjenom i doradom. Matthias Hartwig profesor komparativnog i međunarodnog prava smatra da je naš Ustav „ispunio svoju svrhu“ (Hartwig, 2007). Međutim, i pored briljantnih kritika i inicijativa da se isti promijeni, postepenom reformom ili donošenjem novog Ustava, svi pokušaji su završavali neuspjehom.

U izvršnoj vlasti je najvidljivija potreba za dubokom ustavnom reformom. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine je kolektivni šef države i nosilac izvršne vlasti. Princip pariteta u njegovom sastavu (izbor iz reda konstitutivnih naroda: Srba, Hrvata i Bošnjaka) i široka primjena principa konsenzusa u odlučivanju obezbjeđuju zastupljenost i ravnopravnost konstitutivnih naroda, ali ne i nekonstitutivnih. Svakom članu Predsjedništva pripada i pravo veta¹¹ ukoliko smatra da je odluka štetna po vitalni interes entiteta, iako se time u stvarnosti štite vitalni nacionalni interesi. Ovakva struktura i način odlučivanja Predsjedništva implicira zaključak da je ono konfederalni organ, a Bosna i Hercegovina konfederacija, što se može osporiti argumentom da u Predsjedništvu nisu neposredno zastupljeni entiteti već konstitutivni narodi (Marković, 2009). Kad je u pitanju Bosna i Hercegovina, entiteti, uopšte nisu zastupljeni u Predsjedništvu, iako se njegovi članovi biraju u entiteti-

ma. S obzirom na to da ne postoji formalno-pravna veza između izabranih članova i entiteta u kojima su birani, jer članovi Predsjedništva nisu dužni da slijede politiku entiteta u kojima su birani ili da ispunjavaju naloge institucija entiteta, ne možemo govoriti o konfederalnom karakteru uređenja BiH. Upravo činjenica, da su u Predsjedništvu predstavljeni konstitutivni narodi, neposredno opet ukazuje i potvrđuje konkordacijske elemente političkog režima u Bosni i Hercegovini (Marković, 2009). Iako ustavna odredba jamči ravnopravnost tri naroda u njihovom učešću u vršenju nadležnosti šefa države, ona ne jamči svim pojedincima jednako biračko pravo u izboru članova Predsjedništva. Dok se članovi Predsjedništva iz reda bošnjačkog i hrvatskog naroda biraju isključivo u Federaciji Bosne i Hercegovine, član Predsjedništva iz reda srpskog naroda se bira u Republici Srpskoj (član V st. 1). Time su čitave kategorije građana u entitetima, zavisno od svoje etničke pripadnosti, neposredno ili posredno isključene iz procesa izbora članova Predsjedništva.

Utvrdjući ovakav način izbora članova Predsjedništva, Ustav Bosne i Hercegovine proturječi samom sebi. Njegov sastavni dio su i određene međunarodne konvencije o ljudskim pravima. Jedna od njih je Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, koji u svom članu 25. predviđa da svaki građanin ima pravo i mogućnost "da glasa i da bude biran na povremenim ispravno održanim izborima, uz jednako i opšte biračko pravo".

Osim ovih i niza drugih činjenica, bez sumnje je neophodna metamorfoza Ustava BiH, ali ne samo kao reakcija na nedorečenosti i mnogobrojna proturječna rješavanja, nego kao svojevrsna reakcija na isključujuću konstitucionalnu politiku u BiH.

Uzmimo za primjer tri neimplementirane presude Evropskog suda za ljudska prava iz Strazbura u slučaju „Sejdić – Finci protiv BiH“, „Azra Zornić protiv BiH“, i „Ilijaz Pilav protiv BiH“, koje zahtijevaju izmjenu Ustava BiH, jer se prema njima Bosni i Hercegovini nalaže da osim kolektivnih, prizna i individualna prava svojih građana. Gotovo ćemo se svi složiti, kako je to važno za BiH da naši građani, Jevreji, Romi, Talijani, Mađari, Ukrajinci, Poljaci i svi ostali pripadnici nacionalnih manjina budu birani i izabrani na ključne pozicije države BiH. Svi će se složiti da ih je, zajedno sa građanima BiH, aktualni politički pluralizam Srba, Hrvata i Bošnjaka – konstitucionalno uokviren Ustavom BiH, a zaokružen Izbornim zakonom BiH, nepravedno i diskriminatorski gurnuo na društvene margine političkog života u BiH.

Nužnost ustavnih reformi

Najviše inicijativa o ustavnim reformama pokretali su predstavnici međunarodne zajednice, ali u partnerstvu sa političkim strankama. Nakon što je Venecijanska komisija iz 2005. godine konstatirala u svom Izvještaju da su bosanskohercegovački problem u ustavno-pravnom poretku tadašnji američki ambasador SAD u BiH i američka administracija započeli razgovore sa predstavnicima vladajućih (SDA, Stranka za BiH (SBiH), SDS, HDZ BiH i Partija demokratskog progradsa (PDP)) i opozicionih (SDP BiH i Savez nezavisnih socijaldemokrata (SNSD)) političkih stranaka, koji su u javnosti poznati kao "Aprilski paket", "Butmirski paket" i "Prudski sporazum".

Predložene promjene su se uglavnom odnosile na ljudska prava i slobode, nadležnosti između države i entiteta, povećanja broja zastupnika u Parlamentarnu skupštinu, povećanje broja ministarstava na državnom nivou, i izbor članova iz sastava Parlamenta u Predsjedništvo BiH. Ovim prijedlozima jačala se država i njeno funkcionisanje, međutim ova inicijativa je propala kao i naredna koja je pokrenuta 2008. godine (tzv. Prudski sporazum) a koja je zadirala u oblast ljudskih prava, posebno rješenja Sejdić – Finci.

Godinu dana poslije, dakle 2009. godine, američkoj administraciji se priključuju i predstavnici EU ne bi li se u Ustavu riješila pitanja koja bi BiH podstakla da uđe brže u proces evropskih integracija. Usklađivanje Ustava BiH sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima, pojednostavljivanje sistema odlučivanja kako bi država BiH bila jedina adresa u pregovorima sa EU (tzv. evropska klauzula). Status que u vezi entitetskog glasanja, na kojem su instistirali predstavnici RS kao i kritike iz civilnog društva prekinuli su i ovu inicijativu.

Dio političkih stranaka također je sam ušao u ovaj proces ustavnih reformi, nudeći vlastite prijedloge. Najradikalnije prijedlog za izmjenu Ustava uputio je SDP 2004. godine, i 2009. godine. Svoj prijedlog dali su i HDZ BiH (2010. godine) i Naša stranka (2012. godine), dok su druge stranke svoje stavove o ustavnoj reformi davale u formi programskih deklaracija (SDA, 2009. godine), platformi Hrvatski narodni sabor BiH (HNS BiH), 2013. godine ili rezolucija (SNSD).

Bilo je i nekoliko inicijativa nevladinog društva, posebno od 2003. godine, kada se ono aktivnije uključuje u ovu raspravu. Nažalost, građani i građanke BiH o već pomenutim inicijativama mogli su samo da čuju na osnovu onoga što je rečeno u medijima.

Inkluzivi građanski konstitucionalizam

Sudbinu udaljenosti od civilizirajućeg karaktera demokratski donesenog prava najbolje opisuje J. Habermas, dajući nam retrospektivu nesigurnih odnosa između prava i moći. Pravo je prema njemu hiljadama godina igralo podijeljenu ulogu: ono je služilo autoritarnoj vladavini kao sredstvo organizacije, a za vladajuće dinastije je predstavljalo neizostavan izvor legitimacije. "Dok je pravno uređenje stabilizirano snagom državne sankcije, politička vlast se napajala legitimizirajućom snagom sakralnog prava kojim je upravljala kako bi bila prihvaćena kao pravedna. Pravo i kraljevska pravosudna vlast su auru svetosti izvlačili iz veze sa mitskim silama, kasnije iz pozivanja na prirodno pravo. Međutim, pravo je moglo ostvariti svoj vlastiti smisao tek pošto se u rimskom carstvu izdiferenciralo iz društvenog ethosa, i konačno moglo razviti racionalizirajući učinak preko pravnog kanaliziranja vršenja vlasti" (Habermas, 2011: 44). Habermas napominje da je zaista državna vlast morala biti sekularizirana, a pravo uglavnom pozitivirano, prije nego što se legitimacija vladavine mogla učiniti zavisnom od pravno institucionalizirane saglasnosti potčinjenih. Time se tek moglo postaviti ono demokratsko pozakonjenje *vršenja* političke vlasti. Danas smo u poziciji da sve više govorimo ne samo o racionalizirajućim nego i o civilizirajućim oblicima ustavnog poretka.

S obzirom na to da iskustva bh. ustavne demokratije možda imaju racionalizirajuću, ali nemaju civilizirajuću snagu o kojoj Habermas govori, postavlja se pitanje ko je taj, u bosanskohercegovačkom slučaju, koji može *nedovršenoj državnoj vlasti osporiti da ima autoritaran karakter?* Samo njeni građani i građanke. Unutrašnja moralnost ustava komponovana od liberalnih principa jednake slobode i vladavine prava ima za to kapacitete. "Od građana se očekuje da interiorizuju ovaj vrijednosni poredak kao jezgro sopstvenog identiteta, te da političke aranžmane razumiju i prihvate kao nužnu institucionalizaciju i proceduralizaciju ovog istog vrijednosnog poretka" (Dimitrijević, 2006: 178). Dakle, mi nismo lojalni političkoj zajednici samo zato što smo "prirodno" ukorijenjeni u neku pretpolitičku grupu, niti zato što smo "historijski" tu gdje jesmo – naši se identiteti otjelotvoruju samo kroz moralne principe zapisane u Ustavu.

Ustav svake države je akt kojim se definišu koordinate života u političkoj zajednici, od karaktera državne vlasti do statusa svakog čovjeka, te da ustavna demokratija ne smije biti isključivo u nadležnosti ustavotvoraca. BiH je potreban moralan i rodno senzitivniji Ustav koji će podsticati građansku participaciju, ali ne samo u kontekstu lojalnosti, nego u kontekstu najlegitimnijeg izraza moralne autonomije čovjeka. BiH treba da ima društveni poredak, koji će štiti prije svega ljudsko dostojanstvo svih građana i građanki bez obzira na njihove identitete. U konstelaciji odnosa političkih aktera u BiH o ovim pravima moguće je postići konsenzus samo iz pozicije univerzalističkih zahtjeva građana za dostojanstvom koje pripada svim osobama. To bi spriječilo trenutačno širenje puste retorike o ljudskim pravima bez ljudskog dostojanstva. Dakle, ugovoreni ustavno-pravni aranžmani sa građanima i građankama, a ne aranžmani koji jačaju moć države, etnije, nacije ili bilo koga drugoga, prilika su da građani BiH budu iznad kandži etnonacionalizma.

Razdržavljenje BiH, potpomognuto autoritarnim etničkim politikama stvara velik jaz i paralizira političko participiranje, i značajno reducira razvoj građanske inkluzivne konstitucionalne politike u BiH. Ovakvo ustrojstvo BiH svoje državljane sistematski terorizira, a pravno, politički i moralno desubjektivizira.

Samoreferentni ustav je jedan od mnogobrojnih alternativa za metamorfozu jer se legitimira pozivom na sopstvenu moralnost. Istina, moralno senzibiliziranje građana vjerovatno nije dovoljno i naši se problemi neće riješiti samo moralnim akcijama. Moguće da je maksimalni domet samoreferentnog ustava građanski neposluh, koji je više usmjeren na reformu jednog dijela sistema, a ne protiv njega kao takvog. Unutrašnja moralnost Ustava komponovana je od liberalnih principa jednake slobode i vladavine prava koji se uvijek definiraju od hegemonijskog političkog subjekta, pa se ideja samoreferentnog ustava može kritikovati jer ideja počiva na idealističkoj humanističkoj univerzalističkoj koncepciji. Ova ideja može ostati jedino u sferi morala, bez mogućnosti da napravi iskorak u političku sferu, jer zahtijeva svog političkog nosioca koji je, na žalost, uvijek partikularan – klasa, politička elita itd. Bez obzira na njene limite, *samoreferentni ustav* sadrži sve demokratske principe i aranžmane: katalog osnovnih prava, mehanizme ograničene vlade, uključujući i građanske mehanizme kontrole vlasti (kroz izbore, djelovanjem javnog mnijenja itd). Osnovna razlika ovog ustava sa standardnim demokratskim ustavima sastoji

se jednostavno u tome što ovakav akt ne izvodi demokratske principe na spoljnu utemeljujuću instancu – bez obzira da li se radilo o narodu, naciji ili pak državi. U republičkom Ustavu BiH ta instanca bila je država BiH i njen narod – Srbi, Hrvati i Muslimani. U današnjem Ustavu akcenat je na etnijama koji su nosioci suvereniteta, ali taj suverenitet se čini "ograničenim" za hrvatski dio populacije koji živi u Federaciji BiH. Zbog toga se nude različita rješenja, od već spomenute konsocijacije, do njenog apsolutnog negiranja i insistiranja na formiranju bosanske nacije. S ovakvim ustrojstvom BiH, odnosno sa još uvijek živućim nacionalističkim ideologijama, formiranje bosanske nacije moguće je, opet, samo na jednom dijelu teritorije BiH.

Ideja samoreferentnog ustava sigurno bi ona mogla da osigura odgovarajuće i integrirajuće kanale kroz koje civilno društvo može da utječe na politiku i zakone. Ovakav društveni ugovor ne bi dozvolio ni jednoj grupi da polaže posebno pravo, a društvena privrženost bila bi okvir i političkog integrisanja. Kada govori o jednom takvom, integrirajućem ustavu, Dimitrijević ističe da se on "ne opravdava kao epifenomen naroda, nacije ili države". Zato ga ovaj autor vidi kao akt koji nije izveden iz odredivog eksternog izvora, niti može biti delegitimiran takvim izvorom. Takav građanski, samoreferenti, inkluzivni ustav ne bi opovrgavao ni nacionalne, ni kulturne, ni društvene, niti historijske činjenice, nego bi na njih gledao kao na datost, ali ih ne bi uobličavao u pravne, političke i socijalne procese. Njegov jedini cilj jeste da zaštiti ljudsku slobodu i kritički duh koji je osnova demokratije. Nije li to osnovno načelo demokratije? Demokratija nije i ne može biti "prirodno" svojstvo političke zajednice, ona ne počiva na emocijama i samorazumljivim kolektivnim vezama, pa čak ni na onim vezama o kojima smo učili kada bismo govorili o multikulturalnoj BiH, o komšijskim vezama Srba, Hrvata i Bošnjaka.

Zaključak

S obzirom na to da iskustva bosanskohercegovačke demokratije možda imaju racionalizirajuću, ali nemaju civilizirajuću snagu o kojoj Jürgen Habermas (Jürgen Habermas) u mnogim svojim radovima govori, postavlja se pitanje "ko je taj, u bosanskohercegovačkom slučaju, koji može *etnokratskoj vlasti da ospori da ima autoritaran karakter*"? Samo njeni građani i građanke. U tom slučaju sukob na relaciji građani-vlast je uvijek plodotvoran jer ruši konformizam neograničenog vladanja. Unutrašnja moralnost Ustava, komponovana od liberalnih principa jednake slobode, vladavine prava i prava na participaciju, ima za to kapacitete. "Država je država samo ako se u njoj suverena vlast ne postavlja kao samosvrha, ako u njoj *vlast nije nečiji posjed* i ako je pravno i ekonomsko subjektiviranje privatnih vlasnika u posjedničkom (građanskom) društvu razlog njezina opstojanja. *Plaidoyer* za državu je *društvo tvotvoran*" (Lalović, 2008: 34) Despotske, autokratske države ne zaslužuju lojalnost, jer žele neograničenu političku moć. Mi nismo lojalni političkoj zajednici samo zato što smo "prirodno" ukorijenjeni u neku pretpolitičku grupu, niti zato što smo "historijski" tu gdje jesmo, već se naši identiteti otjelotvoruju samo kroz principe slobode, jednakosti i solidarnosti.

MOŽE LI NAKON HAŠKIH PRESUDA POSTOJATI REPUBLIKA SRPSKA I (NE) UGAŠENA HERCEG -BOSNA?

Internacionalni krivični sud za bivšu Jugoslaviju za ratne zločine u ratu od 1991. do 1995. godine na teritoriji R BiH i **šire** u svojim presudama je koristio doktrinu *Udruženog zločinačkog poduhvata (UZP)*. To je pravna doktrina po kojoj je suđeno za ratne zločine od Nirnberškog suđenja (Nürnberški proces) do danas. Udruženi zločinački poduhvat ima zločinački cilj i ljude međusobno udružene za njegovu realizaciju. U slučaju dva udružena zločinačka poduhvata na Republiku Bosnu i Hercegovinu (R BiH) jedan od njih imao je ideju Velike Srbije, a drugi ideju Velike Hrvatske. Da bi ostvarili ove ciljeve na teritoriji R BiH Srbija je formirala paradržavnu tvorevinu Republiku srpsku (RS), a Hrvatska Hrvatsku Republiku Herceg Bosnu (HRHB). Organi vlasti i oružane strukture udruženih zločinačkih poduhvata provodeći te ciljeve izvršile su ratne zločine, uključujući i zločin genocida za koje su izrečene kazne na Haškom tribunalu.

Strukturu udruženih zločinačkih poduhvata na Republiku BiH su **činili**: (a) najviši organi vlasti Srbije i Hrvatske, predsjednik Srbije i predsjednik Hrvatske; (b) komandanti, najviši **članovi**, vojnih, policijskih i parapolicijskih formacija Srbije i Hrvatske; (c) najviši organi vlasti hrvatske paradržavne tvorevine HRHB i najviši organi vlasti srpske paradržavne tvorevine na teritoriji R BiH, tzv. Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine, kasnije nazvanom Republika srpska; (d) komandanti oružanih snaga, paravojnih i parapolicijskih formacija navedenih paradržava.

Teritorije R BiH pod neposrednom upravom RS i HRHB bile su pod okupacionom vlašću Srbije i Hrvatske! U presudi *Predmet Prlić i ostali* piše: "Žalbeno vijeće, također, smatra da neka sila može, na posredan način, da provodi vlast kakva joj je neophodna za svrhe okupacije, putem de facto organizovanih i hijerarhijski uređenih grupa. Bilo je mnogo faktora koji pokazuju da je Hrvatska, preko HVO-a, vršila stvarnu vlast u relevantnim opštinama, i Žalbeno vijeće konstatuje da Prlić, Stojić, Praljak, Petković i Ćorić nisu uspjeli dokazati da je Pretresno vijeće pogriješilo u tom svom zaključku." Dakle, (1) "Neka sila može, na posredan način, da provodi vlast kakva joj je neophodna za potrebe okupacije"; (2) neka sila provodi svoju vlast "na posredan način" "putem de facto organizovanih i hijerarhijski uređenih grupa"; (3) Hrvatska je

vršila vlast na teritoriji RBiH, na posredan način, preko Republike Herceg Bosna; Srbija je vršila vlast na teritoriji RBiH preko Republike srpske; (4) Vlast RS i vlast HRHB bile su organizovane i hijerarhijski uređene grupe koje su, uz prestavnike vlasti Hrvatske i predstavnike vlasti Srbije, činile udružene zločinačke poduhvate i počinile brojne ratne zločine za koje su njihovi pripadnici, svako po naosob, dobili pravomoćne višegodišnje sudske kazne.

Krivična djela presuđenih ratnih zločinaca, u oba udružena zločinačka poduhvata, pokazuju: (1) *individualnu* pravno-krivičnu odgovornost počinilaca ratnih zločina; (2) *moralnu, političku i metafizičku odgovornost naroda*, kojima su pripadali i u ime kojih su zločinci vršili krivična zločinačka djela; (3) *zločini UZP-a pripisivi su Srbiji i Hrvatskoj, i njihovim paradržavama*. Narodu se ne izriče kazna, ali on se mora suočiti sa: (a) *moralnim pokajanjem* čime se moralno čisti od zločina počinjenih u njegovo ime; (b) *sa svojom političkom prošlošću i odgovornošću*; (c) sa preispitivanjem savjesti i *kajanjem pred Bogom* za učinjeni grijeh u njegovo ime - za oduzete živote nedužnih civila. Bez tih kolektivnih moralnih, političkih, *vjerničkih* samopokajanja naroda u ime kojih su vršeni ratni zločini nema ni istine, ni pravde, ni trajnog pomirenja.

Haški tribunal je "izvan razumne sumnje", utvrdio historijske, političke i pravne činjenice: (1) političko-pravni status oba UZP, kako u odnosu na Srbiju i Hrvatsku tako i u odnosu na RS i HRHB; (2) da su u oba poduhvata protiv RBiH bili su uključeni i predstavnici organa vlasti i oružanih struktura Srbije i Hrvatske, čime je rat u BiH stekao karakter međudržavnog regionalnog sukoba, odnosno dvostruke agresije na RBiH; (3) da su tvorevine RS i HRHB bili dijelovi UZP Srbije i Hrvatske; da je efektivna vlast RS na teritoriji Republike BiH bila okupaciona vlast Srbije, a efektivna vlast HRHB bila okupaciona vlast Hrvatske. (4) da su ratni zločini koje su počinili individualno politički lideri i komandanti oružanih snaga RS i HRHB pripisivi samoj RS i HRHB, a njihovi politički lideri i komandanti isto što i tvorevine RS i HRHB; (5) da su Presude haškog tribunala dovode u pitanje i negiraju mogućnost postojanja Republike Srpske i konsekventno negiraju mogućnost teritorijalne, političke i bilo koje rehabilitacije Hrvatske Republike Herceg Bosne u sadašnjem vremenu.

Još 26. septembra 2014. godine Krug 99 je podnio aplikaciju Evropskom sudu za ljudska prava koja je odbačena iz proceduralnih razloga. Apelacijom je traženo da se donese odluka o proglašenju Aneksa 4 DMS ništavim, jer je suprotan pravilima internacionalnog javnog prava *ius cogens*, od kojih nije dopušteno nikakvo odstupanje. Presudom Internacionalnog suda pravde u Hagu iz 2007. godine, pored ostalog, utvrđeno da su radnje počinjene u Srebrenici, po člana II (a) i (b) Konvencije za zaštitu ljudskih prava i sloboda, počinjene sa specifičnom namjerom da se djelimično uništi grupa Muslimana Bosne i Hercegovine kao takva, što predstavljaju radnje genocida koje su počinili pripadnici Vojske Republike Srpske u i oko Srebrenice 1995. godine. Radi se o najvažnijim normama o poštovanju ljudskih prava (zabrana genocida) ili o temeljnim interesima internacionalne zajednice (zabrana agresije). Presuda nije postojala u vrijeme potpisivanja DMS.

Domaće institucije zbog unutrašnjih blokada ne mogu uputiti formalni zahtjev za Mišljenje u ovoj stvari od Internacionalnog suda pravde u Haagu. Zbog toga apeliramo na internacionalne prijatelje Bosne i Hercegovine, države subjekte internacionalnog prava, da pomognu BiH za izlazak iz začaranog kruga daljeg urušavanja i države i društva podnošenjem zahtjeva za Mišljenje Sudu pravde u Hagu. Mišljenje Suda pravde treba da odgovori na pitanje da li pojedini dijelovi Dejtonskog mirovnog sporazuma, kao internacionalnog ugovora iz 1995. godine, mogu i dalje imati pravnu snagu i validnost u skladu sa prethodno navedenim, kao i Bečkom konvencijom o ugovornom pravu. Jer su izrečene presuda za genocid i udružene zločinačke poduhvate desile nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma. Pod dijelovima Dejtonskog mirovnog sporazuma, misli se na Aneks 1 (entitetsko razgraničenje), Aneks 4 (kojim se utvrđuje entitetska i etnički utemeljena struktura Bosne i Hercegovine), Aneks 7 (koji nije proveden što stvara ambijent legaliziranja rezultata genocida i etničkog čišćenja).

Miodrag Živanović

DA LI JE MOGUĆA DEKONSTRUKCIJA POPULIZMA U BIH?

Šta reći o BiH danas? Nažalost, ništa više nego da na djelu imamo apsolutnu dominaciju konstrukcije društvenog života. Pomenuta konstrukcija je oblikovana i funkcionira već više od tri decenije, u liku brutalnog – a moram reći i najprimitivnijeg – populizma. Sve što postoji, pa i što ne postoji, zbiva se *u ime naroda*.

Prvi problem koji u odlučujućoj mjeri određuje naš život, jeste redukcija širine i bogatstva življenja samo na etničku matricu. Da ne budem krivo shvaćen, etnos i pripadnost etnosu imaju doista istinskih vrijednosti i zaslužuju takođe istinski respekt, ali svakako ne mogu biti jedini, apsolutni i isključivi kriterij našeg postojanja. Dejtonski mirovni sporazum, kao okvir pomenute redukcije, a prije njega i onaj iz Washingtona, proklamirao je da ovdje ne postojimo kao ljudi, već egzistiramo isključivo kao Bošnjaci, Srbi i Hrvati, pa čak i kao „ostali“. Na taj način instalirano je jedno plemensko, dakle, tribalističko uređenje Bosne i Hercegovine. To je, dakako, opšte mjesto ustrojstva naše države, ali je i temelj koji nužno proizvodi diskriminaciju. Primjeri ovome dobro su poznati: recimo, Hrvati i Bošnjaci koji žive u Republici Srpskoj nemaju ista prava kao Srbi i obratno: Srbi koji žive u drugom dijelu BiH, dakle, u Federaciji Bosne i Hercegovine, takođe nemaju ista prava kao što ih imaju tamošnji Bošnjaci i Hrvati. Riječ je, prvenstveno, o uskraćivanju aktivnog i pasivnog biračkog prava u slučaju izbora članova Predsjedništva BiH, ali i o drugim pravima na uticaj i odlučivanje u zajedničkim državnim institucijama, pa i u onima na nižim nivoima vlasti.

Ovakva diskriminacija se manifestira na različite načine, ali ponajprije se pokazuje u liku tzv. „asimetrične federacije“. Kako je poznato, na polovini teritorije BiH imamo trostepenu strukturu vlasti i odlučivanja (opština – kanton – entitet) a na drugoj polovini, ova struktura je dvostepena (opština – entitet). Iz ovakvih struktura izvode se i institucije vlasti na nivou BiH. Ali, istovremeno, kao konstrukt izvodi se i diskriminacija, jer su međusobno različite ingerencije pojedinih nivoa vlasti u jednom i drugom entitetu. Naprimjer, u opštini, kao lokalnoj zajednici, ljudi bi trebali da ostvaruju i zadovoljavaju većinu svojih potreba i interesa. Međutim, nije jednak i ravnopravan položaj opština i domet njihovih ovlasti: u Republici Srpskoj, opštine imaju veću ulogu i nadležnosti nego u Federaciji BiH, gdje su kantoni, zapravo, centri političkog odlučivanja i političke moći. Isto se odnosi i na razlike u ingerencijama institucija vlasti na nivou jednog i drugog entiteta. Dakle, tako bivamo taoci činjenice gdje živimo – da li u jednoj ili u drugoj polovini teritorije BiH.

Svaki razuman čovjek rekao bi da ovakvo stanje treba što prije mijenjati. Ali, konstrukcija je, u pravilu moćna, ako ne i nadmoćna. Ta nadmoć dopire čak i dotle da je, u

praksi ovdašnje parlamentarne demokratije izvršena eliminacija svih onih institucija koje bi trebale predstavljati građane i njihovu volju. Drugim riječima, na gotovo svim nivoima imamo „domove naroda“. Naprimjer, Predsjedništvo BiH nije „šef države“, već je ništa drugo do specifičan „dom naroda“. Isti je slučaj i sa Vijećem ministara BiH, koje i ne obnaša izvršnu vlast nego je takođe „dom naroda“. Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH trebao bi biti, zapravo, Dom građana i u njemu bi trebali biti oni poslanici koji predstavljaju upravo građane. Međutim, postojanje „građana“, nije ustavno ni predviđeno tako da je ovaj skupštinski dom opet „dom naroda“: o svakom aktu on donosi svoje odluke dva puta. Prvi put za svaku konkretnu odluku, obavlja se glasanje po uobičajenoj parlamentarnoj proceduri. Ali, onda se za tu istu odluku glasa i drugi put, odnosno, po entitetskoj pripadnosti. Jer, u Ustavu je definirano da je odluka validna samo ako je dobila i podršku „entitetske većine“. S obzirom na to da su 2/3 poslanika iz Federacije BiH, a 1/3 je iz Republike Srpske, moguće je dakle da neka odluka dobije i više od 60% glasova poslanika, a da nije usvojena. I samo jedan mali aneks: pošto su teritorije u BiH etnički gotovo čiste, putem tzv. „entitetskog glasanja“ Predstavnički dom funkcionira takođe kao „dom naroda“.

Pojednostavljeno rečeno, sve institucije našeg političkog sistema su, zapravo, „domovi naroda“. Od državnog parlamenta pa do mjesne zajednice.

Dakako, zbog toga je, sasvim legalno i legitimno, stalno otvoren i put ka jačanju etnifikacije. I ne samo zbog toga: u plemenskom društvu, političari su se nužno pretvorili u vračeve i svoj posao rade putem vradžbina, a ne putem razuma. Naravno: mimo institucija sistema.

Ovome bih samo dodao nešto što je, po mom mišljenju, osobito . Name, ne samo ratna događanja, već i višedecenijsko prakticanje, prethodno tek djelimično navedenih, teških strukturalnih poremećaja u normativnom i stvarnom ustrojstvu – doveli su i dovode takođe i do poremećaja u sferi društvene svijesti, u sistemu vrijednosti itd. Zato naši ljudi godinama odlaze odavde, ne toliko zbog potrage za boljim životom, koliko zbog odsustva Nade.

Živimo u jednom apsolutno zatvorenom društvu. Ili, preciznije: živimo ili umiremo u više malenih, patuljastih državica, međusobno izoliranih. A svaka zatvorenost je nešto što je neljudsko. I što daje bitno drugačiji predznak onome šta nam se – u tom i takvom zatvaranju – dogodilo. O tome sam često pisao ovdje, u Bosni i Hercegovini, nacionalizam, a posebno kleronacionalizam, pokazali su se većinom kao dobar biznis, rat je bio još veći biznis, a najveći biznis su ovdašnje lokalne politike u posljednjih gotovo četvrt stoljeća. I da dodam: upravo je stvaranje etnički čistih teritorija značilo, ponajviše, ustupanje prostora za kriminal, profiterstvo i sve ono što pripada „sivom domu“ u kojem živimo i u kojem su lokalni – ali i međunarodni – kriminalci bez problema zauzeli svoje pozicije. Naravno, ovdje nije moguće detaljnije navoditi kakvo je ustrojstvo, naprimjer, izvršne ili pravosudne vlasti u našoj maloj zemlji, ali i ovo što je prethodno rečeno, već odavno je dio naše svakodnevice. Dovoljno za ozbiljno otvaranje pitanja koje je u naslovu ovog kratkog komentara: Dakle, da li je moguća dekonstrukcija populizma i diskriminacije te svih pošasti što ih proizvode i prate?

Po svemu sudeći, na prethodno pitanje ne bih mogao dati potvrđan odgovor. I takvo što je lako reći. Ali, ovom iskazu je neophodan jedan uistinu ozbiljan dodatak. Naime, po svemu sudeći, dekonstrukcija populizma bi morala voditi ka dekonstrukciji ukupnog života – a to znači spremnost za skok, za raskid sa prethodnim događanjima i pokušaj profiliranja budućeg. Drugim riječima, dekonstrukcija diskriminacije nije moguća kao jedan parcijalan posao ili kao angažman na nivou dnevno-političkih poteza. Ona je moguća samo kao integralno činjenje.

Ponavljam ovaj moj već prečesto navođen uvid, samo sada zbog upozorenja na najmanje dvije velike nevolje. Prvo, to je nesloboda i diktatura, a drugo, – narastajući fašizam. To je, na prvi pogled začuđujuće, ali je nažalost tako. Jer, ovdje su već duže vremena na vlasti ekstremno desne političke partije, a odnedavno, sa njima u koaliciji, čak i SDP BiH!? Dakle, partija koja je decenijama zdušno baštinila antifašizam i njegove univerzalne tekovine.

Sadašnji mladi i kvalitetni, već su otišli. Kuda? Tamo gdje ih je pognala njihova Nada. Otuda, nužna je i dekonstrukcija beznađa i očajanja koje je ovdje postalo stanje prosječne društvene svijesti. Dakako, ako već nije kasno.

Jer, danas, polovina žitelja predratne BiH nije više ovdje. Neki su, nažalost, izgubili živote u besmislenim ratovima, drugi su izgubili najbliže, treći prijatelje, četvrti sreću i radost življenja, peti ljubavi i snove... Odavno ne vidjeh osmijeh na licima kako starijih tako i najmlađih, naše djece. No, kad smo kod pogibelji, zločina i stradanja, pa i onih najtežih kao što je genocid – dozvolite tek jednu skromnu napomenu. Godinama ubjeđujem stručnjake, a posebno pravnike, da se težina i obim zločina ne mogu i ne smiju mjeriti bilo kakvim mjernim instrumentom. Prisjećam se svojevremeno onih gotovo morbidnih licitacija o tome da li se u Srebrenici desio genocid. Bilo je čak i ovakvih prijedloga: ako je ubijeno više od 8.000 ljudi, onda jeste genocid, a ako je manje od ove cifre – onda nije! Užas! Od drevnih indijskih „Rig veda“, preko antičke misli, pa do Marxa, čovjek je *biće sui generis*, dakle, rodno biće u kojem se nalazi cijeli svijet sa svojim početkom i krajem. A to znači da ako se oduzme život jednom jedinom čovjeku – to je genocid.

Ruku pod ruku sa prethodnim ide i ono što se naziva fašizmom. Fašistički poreci, ali i obnovljene ideje ovog poznatog „pogleda na svijet“, promiču i našim meridijanima uz onaj znani eho: jedan narod, jedan vođa, jedna partija! Prije skoro dvadesetak godina, bio sam i gost na obilježavanju Dana pobjede u Bundestagu. Tada su Nijemci obilježavali ovaj praznik, a pojedini dijelovi BiH nisu – iako je antifašizam jedna od doista velikih tekovina ne samo naše prošlosti. Jer, populizam i populističari ne trpe nikoga pored sebe, a posebno ne iznad sebe. Valjda da ne bi osjetili koliko su zaraženi primitivizmom i neznanjem. I naravno, što su veće razmjere ove zaraze, toliko je veća i opasnost od samog fašizma.

Jer, povijest zna i da se ponavlja. Kažu, ponekad kao komedija a češće kao tragedija. Ovaj drugi slučaj češće je bio naš saputnik na „brdovitom Balkanu“. Samo zbog toga, učinilo mi se primjerenim da na kraju ovog kratkog komentara dam i poneko upozorenje.

KO ŽELI DOBRO OVOJ ZEMLJI?

Optužbe na račun Visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini, kao i demonstracije u Sarajevu smatram da se radi o potpuno pogrešnoj reakciji koja se izjednačila s Dodikovim nastojanjem da se uredu Visokog predstavnika stvori nepodnošljivo okruženje i otkáže gostoprimstvo. To Dodik ponavlja godinama, čak je imao i Čovićevu podršku za to, a sada su se i pojedine stranke tome priklonile. Danas su protiv Visokog predstavnika samo oni koji ne žele dobro našoj zemlji, koji žele čist prostor za svoje sukobe i podjele, koji žele od međunarodne zajednice skriti svoju razaračku politiku. Visoki predstavnik je pravi glasnogovornik građana naše zemlje, on jedini ima priliku reći istinu o stanju u našoj zemlji u međunarodnim institucijama. Građani su spontano izašli na prosvjede, iz zabrinutosti za svoju budućnost, za svoj status u izborima. Iznenadila me žestina netrpeljivosti prema Visokom predstavniku.

Nedopustivo je njega izjednačavati s ratnim zločincima Mladićem i Karadžićem, ponižavati ga i blatiti bez ikakvog razloga. On je bio najavio mjere kojima će deblokirati funkcioniranje Federacije BiH, izborni proces učiniti transparentnijim, onemogućiti zloupotrebu nacionalnog izjašnjavanja dužnosnika koji zauzimaju javne funkcije i provesti Odluku Ustavnog suda BiH u predmetu Ljubić. Sve je to u interesu naše zemlje i njenih građana. Tko to ne bi pozdravio? S druge strane, bilo je za očekivati da će se u jednom trenutku izliti gnjev prema Hrvatima jer dugo traje omalovažavanje i nepoštivanje naše države od strane vladajuće i nevladajuće politike iz Hrvatske i iz krugova oko Čovićevog HNS-a. Međutim, ovo nije bio ni način ni vrijeme ni mjesto za to. Hrvati su samo dodani uz Visokog predstavnika. Nemoć pred Plenkovićevim lobiranjem u EU u korist HDZ-a i zavist prema Hrvatskoj se ispoljila kao netrpeljivost i neprijateljstvo prema narodu s kojim se živi i koji je uz to najmalobrojniji. Bilo je dosta sudionika na tom skupu, iz raznih društvenih i političkih struktura, ali se nisu ogradili od toga. Dobija se dojam da je to opće stanje svijesti kod Bošnjaka iako u narodu ne postoji takvo raspoloženje. Srećem te ljude svakodnevno, uglavnom su zgroženi i pomalo u strahu. Čak i obični ljudi bolje razumiju potrebu zajedničkog života od vladajuće politike, bolje razumiju značaj hrvatskog naroda u BiH za državu.

Srednja Bosna jedino je multietničko područje u BiH u kome Hrvati žive zajedno s Bošnjacima. Moja je teza još iz rata da je Srednja Bosna ključ opstanka BiH, i tako mislim danas. Bez Hrvata Srednje Bosne naša država bi se raspala. Mi smo

njeni čuvari bili vijekovima, zajedno s našim fratrima i danas smo i egzistencijalno i mentalno vezani za nju. BiH je vijekovima opstajala u trokutu tri samostana: Kraljeva Sutjeska, Fojnica, Kreševo. S te ravni narod se proširio na šire područje. Srednja Bosna je lakmus papir našeg patriotizma. Tko žrtvuje to područje žrtvovao je državu.

Izborni zakon

Ustavni sud BiH razriješio je spornu odredbu u Izbornom zakonu koja je propisivala izbor delegata iz kantonalnih skupština u Dom naroda Federacije.

Zakon je omogućavao izbor tih delegata a da nemaju izborni legitimitet i omogućavao je manipulaciju da se neki Bošnjak proglasi Hrvatom i zauzme njegovo mjesto u Domu naroda. Ova odluka nije provedena iako HDZ i SDA u Federaciji imaju većinu u parlamentu i mogli su je davno provesti. Čović se nije time zadovoljio, on je proširio zahtjev da niti jedan narod ne može imati delegate u Domu naroda Federacije ukoliko ga nema 5,8 posto u strukturi stanovništva kantona iz koga se bira. To je Čovićev pristup tom problemu i njegov izlaz iz te „perverzne situacije“. Međutim, time se cijela područja u kojima su Hrvati manjina isključuju iz zakonodavne vlasti države. I da stvar bude gora, Čović je to u svojim aktualnim prijedlozima suzio na tri kantona koja on drži pod kontrolom. Tako, glasovi Hrvata s cijelog područja Federacije ne bi vrijedili jednako. To je antihrvatski pristup ovome problemu.“

Svaki pokušaj rješavanja nacionalnog statusa naroda u BiH vezuje se za Tuđmanovu politiku koja je doživjela debakl i koja je osuđena u Haškom sudu kao zločinačka. To je politička osnova Bošnjacima kao žrtvama rata da do tančina procjenjuju nacionalnu hrvatsku politiku i da se suprotstave svemu što upućuje na ponavljanje prošlosti.

“Ako sada uzmemo u obzir političku retoriku najviših dužnosnika Hrvatske, sve uvrede na račun Bošnjaka, nepriznavanje presuda Haškog suda, slavljenje osuđenih ratnih zločinaca kao narodnih heroja, razumljiva je bošnjačka bojazan i osjetljivost. U takvom političkom ambijentu negativno se reagira i na najdobronamjernije pokušaje iznalaženja rješenja koja će Hrvate osloboditi straha za opstanak i od majorizacije. Huškačka retorika samo pojačava taj strah. Treba nuditi rješenja a ne prijetnje. Postoje modeli kojima se ovi problemi mogu riješiti, koji mogu riješiti ovaj spor između građanskog i nacionalnog legitimiteta. Međutim, postoji nešto što se mora pretpostaviti, a to je lojalnost državi. Prethodno moramo odgovoriti jesmo li za ovu državu, onakvu kakvu su njeni građani izabrali na referendumu 1992. godine. Ako smo „ZA“ onda je trebamo urediti da bude po mjeri svih koji u njoj žive. Ako ispravno identificiramo problem bez politizacije onda su rješenja moguća. Rješenje je u paralelnoj legitimirajućoj osnovi – građanskoj i nacionalnoj.

HDZ taj problem rješava etničkom izbornom jedinicom koja je faktički uvod u treći entitet i podjelu države. S druge strane, tzv. multietničke stranke i SDA nude model građanskog legitimiranja. To su aktualni prijedlozi na kojima se konfrontiraju politike. Ovaj spor se ne može prevladati rješenjima koja se isključuju. Rješenje vi-

dim u modelu koji ne bi bio isključiv, koji bi široku legitimirajuću građansku osnovu postavio i kao legitimirajuću nacionalnu osnovu”.

Građanske stranke nisu odlučne napraviti iskorak u skladu sa svojom proklamiranim političkom misijom. One nisu uvjerljive u svom građanskom opredjeljenju. Da bi uistinu bile građanske, ono što o sebi tvrde, moraju to potvrditi praktično – politika se osvjedočuje u praktičnoj djelatnosti, ne u verbalizmu. One godinama kao multietničke stranke nisu u stanju preko svojih izbornih lista ponuditi zastupnike u zakonodavna tijela ravnopravno iz sva tri naroda i ostalih. To onda ima za posljedicu da kantonalne skupštine ostanu bez Hrvata, Srba i ostalih, a Čoviću opravdava zahtjev da ta prazna mjesto popuni iz većinskih hrvatskih kantona. U građanskim strankama to bi trebala biti statutarna odredba. Sve to upućuje da treba biti oprezan s pojmom „građanski”.

Dodik i Čović uvijek vuku prvi potez i očekuju prednost prvog poteza. Dodikov nacionalizam je otkriven, to je otvoreni secesionizam. On želi osamostaliti Republiku Srpsku pa što god s njom bilo u budućnosti. Zadnje desetljeće taj secesionizam je u funkciji i ruskih interesa na Balkanu i u BiH. Čovićev nacionalizam koji se podržava s Dodikovim je separatizam, on je autonomaški, on želi treći entitet i u njemu apsolutnu vlast kako bi zaštitio svoje osobne interese i interese ljudi oko njega. On zna da ne može obnoviti „Herceg-Bosnu” i pripojiti je Hrvatskoj, to nije uspio ni Tuđman ratom.

Doc.dr.sci. Nermin Alihodžić

ENERGETSKA TRANZICIJA, EVROPSKA UNIJA I BOSNA I HERCEGOVINA

Nikola Tesla je rekao: „Napredak i razvoj čovjeka od neizmjerne je važnosti za čovječanstvo i bitno zavise od izuma“.

Energetska tranzicija – pojam

Vrlo često, u posljednje vrijeme, u dijaloškim emisijama, novinskim člancima, izjavama pojedinih političara čujemo za termin „energetska tranzicija“, izraz koji je postao opšteprihvaćen u posljednjih desetak godina u Bosni i Hercegovini. Međutim, ovdje se nameće par pitanja kao vrlo važnih kada je u pitanju bosanskohercegovačka privreda i društvo u cjelini.

Prvo je, koliko je zaista onih koji aktivno učestvuju i vode društveno-političke procese u Bosni i Hercegovini zna šta je to energetska tranzicija i zašto je ona potrebna bosanskohercegovačkom društvu? Ukoliko posmatramo trenutno stanje u energetske sektoru, javna preduzeća kao proizvođače i distributere električne energije, trenutne instalirane kapacitete za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora, educiranost radne snage u ovom sektoru, stručnost rukovodećeg kadra, administracije, slobodno možemo reći da situacija nimalo nije obećavajuća i da je veliki posao pred nama u narednom periodu. S tim da moramo uzeti u obzir da već kašnimo i da svako kašnjenje u tranziciji će plaćati krajnji korisnici, odnosno potrošači građani i privredni subjekti kao i uvijek.

Krenimo redom, pojednostavljeno rečeno proces napuštanja fosilnih goriva kao izvora energije i njihova zamjena obnovljivim izvorima poznat je pod krovim nazivom energetska tranzicija, i procjene su da do kraja ovog desetljeća u svijetu bi se ona mogla ubrzati do razmjera o kojima se samo moglo sanjati do unazad par godina.

Ali zašto nam je ona potrebna? Ukoliko posmatramo regiju u kojoj se nalazi Bosna i Hercegovina, region Zapadnog Balkana je jedan od najranjivijih u svijetu dijelova na negativne posljedice klimatskih promjena! Postoje precizni podaci da su određena područja na Zapadnom Balkanu doživljavala i prije stotinu godina ekstremne temperature. U Mostaru je 31. jula 1901. godine izmjereno 46,2°C. U Beogradu je 18. juna 1918. godine zabilježena temperatura od 44,9°C. Međutim, ono šta razlikuje

XX od XXI stoljeća jeste da su ove ekstremne temperature postale učestalije u XXI stoljeću. Tako su stanovnici Sarajeva doživljavali ekstremne temperature u prosjeku samo pola dana godišnje (0,6 dana) u prošlom stoljeću, dok su u XXI stoljeću suočeni sa 4,3 dana u godini sa ekstremnim vrućinama. Slično je i sa drugim gradovima Zapadnog Balkana. U Tirani tokom prethodnog stoljeća mogla su da se dožive 1,6 dana godišnje sa ekstremnim temperaturama, a danas i do 6,6 dana.

Ako napravimo projekciju, baziranu na aktuelnom trendu povećanja prosjeka dana sa ekstremnim temperaturama i trend sadašnjeg rasta emisije gasova sa efektom staklene bašte, po toj projekciji Zapadni Balkan na kraju XXI stoljeća pogodiće povećanje temperature od nevjerovatnih 5°C, što znači zagrijavanje ovog dijela planete koje Zemlju nije pogodilo još od posljednjeg Ledenog doba, jer u ovom momentu naša planeta je toplija za 5°C u odnosu na posljednje Ledeno doba. *Za ovaj region klimatolozi predviđaju u bliskoj budućnosti da nas očekuje postepeno nastajanje subtropske klime na sjeveru regiona Zapadnog Balkana, dok će južne i priobalne krajeve pogoditi prolongirani period toplotnih talasa, kao i produžavanje ljetnog perioda i do dva mjeseca. Ovo za sobom povlači lančane reakcije koje prate ovakve promjene, a to su suše, nedostatak pitke vode i hrane, poplave, jer ekstremne temperature u stopu prate i ljetnje oluje.*

Evropska unija i Evropski zeleni plan

Evropska unija u dokumentu pod nazivom Evropski zeleni plan upotrebljava pojam „zelena tranzicija“, pri čemu je krajnji cilj postići klimatsku neutranost do 2050. godine, što znači da je to krajnji rok kada će sva električna energija koja se bude proizvodila na prostoru EU biti dobijana iz obnovljivih izvora energije (hidro, bio, vjetra, solara).

Sa Evropskim zelenim planom EU se nastoji transformisati u pravedno i prosperitetno društvo sa modernom, resursno učinkovitom i konkurentnom ekonomijom u kojoj neće biti neto emisija gasova koji uzrokuju efekat staklene bašte, i u kojoj ekonomski rast nije povezan sa upotrebom resursa. Pored toga, nastoji se zaštititi, očuvati i povećati prirodni kapital EU te zaštititi zdravlje i dobrobit građana od rizika povezanih sa životnom sredinom, kao i utjecaja životne sredine na njih.

Evropska unija je usvajanjem Evropskog zelenog plana postavila sebi za cilj da Evropa postane prvi klimatski neutralan kontinent. Akcionom strategijom do 2050. godine želi da izgradi modernu, resursno učinkovitu i konkurentnu evropsku ekonomiju bez neto emisija stakleničkih gasova u kojoj niko neće biti zapostavljen. Evropa je svojim primjerom dokazala da je ovaj cilj i praktično izvodiv. Zaštita životne sredine i ekonomski rast mogu ići ruku pod ruku. U periodu od 1990-2019. godine EU je smanjila emisije stakleničkih gasova za 24% , dok je njena ekonomija bilježila povećani rast od oko 60%!

Međutim, Evropska unija je postavila još jedan uslov kao cilj pred energetske tranziciju: ova *tranzicija mora da bude pravedna i uključiva*. To znači da na prvom mjestu moraju da budu ljudi. Budući da će doći do značajnih promjena, aktivno

učestvovanje javosti i njeno povjerenje u tranziciju su od presudne važnosti kako bi politike bile uspješne i prihvaćene, jer EU želi da se razvije kao globalni predvodnik kada su u pitanju mjere u području klime i životne sredine, zaštite potrošača i prava radnika. Dodatno smanjenje gasova koji uzrokuju efekat staklene bašte je izazov. Zahtjevat će velika ulaganja i jača nastojanja da se privatni kapital usmjeri na djelovanje u području klime i životne sredine, uz istovremeno izbjegavanje zavisnosti o neodrživim praksama.

Evropska komisija je svjesna da ambicije Evropskog zelenog plana u pogledu životne sredine neće se ostvariti samostalnim djelovanjem Evrope. Uzroci klimatskih promjena i gubitak biološke raznolikosti globalni su i ne mogu se smjestiti unutar nacionalnih granica. Bosna i Hercegovina koja graniči sa EU i čija politička agenda i strateški cilj u vođenju vanjske politike se temelji na cilju ulaska u zajednicu ovih država (kao i u vojni savez NATO), podrazumjeva se da mora u periodu koji je ispred nas da ispuni iste ove ciljeve kao i EU kada je u pitanju energetska tranzicija!

To znači da će nacionalni budžet imati ključnu ulogu u zelenoj tranziciji. Zato *ekologizacija entitetskih budžeta* je izuzetno važna. Dobro osmišljene porezne reforme mogu da pokrenu ekonomski rast i otpornost na klimatske poremećaje te doprinijeti poštenijem društvu i pravednijoj energetske tranziciji. Zelena tranzicija na nacionalnom planu pružit će mogućnost za kvalitetne porezne reforme, preusmjeravanje poreskog opterećenja sa rada na rješavanje zagađenje kao i uzimanje u obzir socijalnih pitanja.

Škole, obrazovne ustanove za osposobljavanje i univerziteti imaju dobar položaj za otvaranje dijaloga sa učenicima, roditeljima i širom društvenom zajednicom o promjenama koje su potrebne za uspješnu tranziciju. Proaktivna prekvalifikacija i usavršavanje potrebni su kako bi se iskoristile prednosti ekološke tranzicije. Radnicima je potrebno omogućiti da steknu vještine koje su im potrebne za prelazak iz sektora u opadanju u rastuće sektore i da se prilagode novim procesima.

Zahvaljujući EU direktivama, Evropska unija je dosta uradila i na implementaciji tehnologija koje potiču razvoj tzv. građanske energije i decentralizacije energetskih sistema. Pod „konceptom građanske energije“ podrazumijeva se mogućnost da se građanima, privrednim subjektima, javnim ustanovama i lokalnim zajednicama, pod jasno definisanim uslovima i oblicima, omogući *uključenje* u proizvodnju, potrošnju, distribuciju, snabdijevanje, agregaciju i skladištenje energije. Jer, Evropska energetska politika nije motivisana samo dekarbonizacijom energetskog sektora i sigurnošću snabdjevanja, već *i sa održivim razvojem koji nudi koncept građanske energije*. Ono što je jako bitno, EU je prihvatila ovaj koncept kako bi na efikasan način uspostavila tržište energetskih usluga koje je također bitno za proces energetske tranzicije. Građanska energija uz digitalizaciju distribucijske mreže može rezultirati bržim i efikasnijim procesom dekarbonizacije koji će se zasnivati na lokalnom razvoju proizvodnje iz obnovljivih izvora energije, uspostavljanje lokalnih tržišta energije i tržišta energetske efikasnosti.

U tom smislu, za konkretnu implementaciju koncepta građanske energije, *energetske zadruge* su idealno sredstvo za ostvarivanje funkcije energetskog zaokreta u državi Bosni i Hercegovini i osiguranja poštenog pristupa zajedničkim dobrima. Energetske zadruge su udruženja pojedinaca, kompanija, javnih ustanova, lokalnih samouprava povezanih prema ključu lokacije koji zajedno razvijaju projekte obnovljivih izvora energije. Energetske zadruge organizuju se na način da sva pitanja upravljanja zadrugom vrše se demokratskim načinom odlučivanja. Cilj takvih zadruga jeste promovisanje obnovljivih izvora energije u vlasništvu lokalnih zajednica. Na taj način se ostvaruje jednostavnija implementacija mjera energetske učinkovitosti usmjerenih na lokalne zajednice, iz razloga što zadruge mogu ostvariti veću pregovaračku moć, veći trust (koncentraciju) znanja i djelovati na višem nivou nego pojedinac.

Više od polovine obnovljivih izvora energije u SR Njemačkoj u vlasništvu je energetskih zadruga ili građana. U Danskoj taj broj se penje na preko 75% energije koja se dobija iz vjetroelektrana koje su u vlasništvu zadruga. U Evropskoj federaciji energetskih zadruga ima više od 1.250 zadruga koje okupljaju više od milion članova. U susjednoj Republici Hrvatskoj trenutno ima desetak registrovanih energetskih zadruga. Procjene su da u Bosni i Hercegovini kroz model zadrugarstva može se otvoriti više od 50.000 radnih mjesta, dok trenutno u svijetu više od 100 miliona radnih mjesta egzistira kroz zadruge.

Bosna i Hercegovina i energetska tranzicija

Bosna i Hercegovina je potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju 2008. godine, sa kojim je prihvatila i obaveze vezane za proces usklađivanja svih propisa, pravila i postupaka, koji se primjenjuju u državama pristupnicama, sa pravnim tekovinama EU. Stupanjem na snagu 1. juna 2015. godine Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju BiH se obavezala na postepeno usklađivanje postojećih zakona kao i donošenje novih usklađenih zakonskih akata koji se između ostalog tiču i implementacije propisa koji regulišu pitanja iz oblasti zaštite životne sredine. U svjetlu nedavnih dešavanja i davanja zelenog svjetla zemalja članica Evropske unije za otvaranje pristupnih pregovora Bosni i Hercegovini, Poglavlje 27. pod nazivom „Životna sredina i klimatske promjene“ se smatra jednim od najtežih izazova, ako ne i najveći, koji stoje pred potencijalnim budućim članicama Evropske unije u procesu vođenja pregovora.

Međutim, ono što je najvažnije jeste da javnost mora bit involvirana u implementaciju svih ovih procesa u budućnosti. Najnoviji politički događaji pokazuju da revolucionarne inicijative djeluju samo ako su i građani potpuno uključeni u njihovo oblikovanje. Ljude brinu radna mjesta, grijanje njihovih domova i osnovna egzistencija i državne i entitetske institucije će morati sarađivati sa njima ako žele da energetska tranzicija i u Bosni i Hercegovini uspije i donese trajne kvalitativne promjene i dobrobit za cjelokupno bosanskohercegovačko društvo.

Ekonomija Bosne i Hercegovine je navećim dijelom ovisna o EU, s obzirom da na to područje izvozimo 72,4% naših roba i usluga, a uvozimo 60,8% ukupnih potreb-

ština. Naša ekonomska aktivnosti je u potpunosti naslonjena na tržište EU i samim time ciljevi koji su postavljeni u Evropskom zelenom planu su i naši ciljevi. U protivnom vrlo brzo, ukoliko agresivnije ne pristupimo ispunjavanju istih, proizvodima koji nose oznaku porijekla iz Bosne i Hercegovine biće spuštene rampe za ulazak na ovo zahtjevno tržište, jer će od 1. januara 2026. godine za svaki proizvod koji bude ulazio iz trećih zemalja u EU biti potrebno obezbijediti *garanciju porijekla električne energije*, tj. ispravu (dokaz, certifikat) u elektronskoj ili pisanoj formi kojom se krajnjem korisniku potvrđuje da je količina električne energije ili dati udio, potreban za proizvodnju konkretnog proizvoda, proizveden u postrojenju koristeći obnovljive izvore energije. U protivnom, ukoliko naši izvoznici ne budu u mogućnosti obezbijediti garancije porijekla, njihovi proizvodi će, procjene su, biti skuplji na tržištu EU u prosjeku 20-30% u odnosu na konkurenciju, jer će morati kupovati na berzama energetske certifikate.

Garancija porijekla je važna iz više razloga za kupce. Sa njom kupci mogu ostvariti višestruke koristi. U današnjem poslovnom svijetu sve dominantiji postaje model poslovanja sa smanjenim karbonskim otiskom u finalnom proizvodu. Ovaj model podrazumijeva društveno odgovorno poslovanje, aktivnu borbu protiv klimatskih promjena, i sve više međunarodnih kompanija koje imaju svoje poslovnice i BiH traže od snabdjevača garanciju porijekla, odnosno da su dobra koja isporučuju proizvedena iz obnovljivih izvora energije. Radi se o ekološki osvještenim kompanijama.

S tim u vezi, pretpostavke za uspješnu energetska tranziciju cjelokupnog bosanskohercegovačkog društva na obnovljive izvore energije, a u koju nesporno moramo agresivnije da krenemo, jesu prije svega sljedeće:

- *Edukacija i osposobljavanje radne snage da iznesu ovu tranziciju.* Naime, ova edukacija podrazumijeva reformu cjelokupnog školstva. Potrebno je već od osnovnog nivoa obrazovanja, kroz uvođenje „ekoloških predmeta“ kao obaveznih, razvijati ekološku svijest mladih generacija o značaju zaštite životne sredine. Kroz srednjoškolsko obrazovanje uvođenjem novih zanimanja i zvanja osposobiti kadrove za nova radna mjesta koja se otvaraju u sektoru zelene energije. Isti zadatak imaju i visokoškolske ustanove kroz definisanje kurikuluma iz oblasti ekoloških nauka i nauka o značaju zaštite i očuvanja životne sredine;

- Druga pretpostavka je usko povezana sa prvom, a to je da potreba za radnom snagom u tzv. zelenom sektoru je ujedno rješenje kako i na koji način *da se zbrine višak radne snage* koji će nastati ukidanjem radnih mjesta u industrijama koje su bazirane na proizvodnji električne energije iz fosilnih goriva. Ovdje se prvenstveno misli na rudarski sektor. Analize su pokazale da dok se u fosilnoj industriji otvori jedno radno mjesto, za istu cijenu koštanja u zelenom sektoru se mogu otvoriti tri nova radna mjesta! A potreba za ovakvom radnom snagom u ovom momentu je velika, jer naprosto je nemamo nikako;

- Treća pretpostavka je *iznalaženje inovativnih procesa* za poticanje razvoja obnovljivih izvora energije. Ovaj momenat je odlična šansa da se kroz programe edukacije i upoznavanja šireg društvenog sloja građana društvo pred kojim je ener-

getska tranzicija iznađe adekvatne inovativne procese koji su komplementarni sa društveno-političkom aktuelnom zbiljom, kako bi što prije i uspješnije okončali istu. Naime, prosto je nemoguće izvršiti kvalitetno energetska tranziciju bez aktivnog učešća građana, kojima se treba kroz organizovane edukacije, reklamne kampanje, ukazivanja na prednosti zelene energije po životnu sredinu i napredak lokalne zajednice, objasniti zašto je bitno što prije sprovesti tranziciju. Ljude pokreće interes, i ovu činjenicu trebalo bi iskoristiti;

- Izrada *naučnih studija dekarbonizacije energetskog sektora* u Bosni i Hercegovini. Ni u kom slučaju ne bi trebalo pristupiti naglom zatvaranju postojećih elektrana koje nam obezbjeđuju stabilno napajanje električnom energijom koja je dobijena sagorjevanjem uglja, dok se prije toga ne uspostavi i u praksi ne zaživi sistem proizvodnje čiste, zelene energije. Ukoliko bi prije toga zatvorili naše rudnike i termoelektrane, a da ranije ovo nismo obezbijedili, naša privreda bi se našla u velikim problemima nedostatka energije, i od izvoznika električne energije postali bismo uvoznicima i energetskim ovisnicima, što bi imalo negativne efekte po poslovanje naših kompanija i smanjenje konkurentnosti kako na domaćem tako i na ino tržištu. Zato je u ovom segmentu jako bitna izrada nacionalne strategije dekarbonizacije energetskog sektora, koja treba da bude usklađena sa potpisanim i preuzetim obavezama na međunarodnom nivou uz uvažavanje činjeničnog stanja na terenu;

- Peta pretpostavka odnosi se na primarni i sekundarni pravni okvir kada je u pitanju zelena energija, koji *treba da bude pod hitno uspostavljen* kako bi u potpunosti olakšao izgradnju postrojenja za proizvodnju zelene energije. Svaka komplikacija za ishodovanje potrebnih dozvola za izgradnju postrojenja za proizvodnju električne energije iz obnovljivih izvora treba da bude eliminisana. Na ovaj način, uz otvaranje fondova i razvojnih programa pri domaćim ministarstvima, uz transparentnost njihovog rada, biće omogućeno da investitori ne samo ostvare zaradu instaliranjem recimo fotonaponskog postrojenja na krov svog proizvodnog pogona ili doma, već će im i vrijednost investicije biti vraćena 40% i više, već pri samom instaliranju i puštanju u probni rad postrojenja;

- *Edukacija i upoznavanje domaćih kompanija sa pojmom karbonskog ostiska*, šta on znači i kako na najlakši i najjeftiniji način doći do istog za svaki izvozni proizvod kako bi naše kompanije bile i ostale konkurentne i nakon 1. januara 2026. godine kada niti jedan artikl iz trećih zemalja neće moći ući u Evrosku uniju bez posjedovanja ovog certifikata ili kupovine istog na svjetskim berzama.

Ovo je put kojim smo već odavno trebali da krenemo, jer već kasnimo. Ali energetska tranzicija je ujedno i razvojna šansa za bosanskohercegovačko društvo i privredu, otvaranje novih radnih mjesta, upošljavanje nezaposlenih i njihovu prekvalifikaciju, povećanje BDP, energetska neovisnost. Odavno je rečeno da ništa tako lakše i cjelovitije ne zacjeljuje rane u jednom društvu, kao što su to kvalitetni razvojni projekti. Zato energetska tranziciju moramo iskoristiti.

General Senad Mašović

FINANSIRANJE I MODERNIZACIJA ORUŽANIH SNAGA

Statusu OSBiH mora koliko toliko biti približan onome što nameće tržište rada, a ono samo po sebi govori da mora doći do poboljšanja tog ukupnog statusa ako želimo adekvatne, funkcionalne, dobro popunjene, mobilne i moderne Oružane snage.

Kada govorimo o onom dijelu budžeta koji se odnosi na mogućnost jačanja kapaciteta Oružanih snaga i modernizaciju, tu, nažalost, nije došlo do značajnijeg iskoraka. Ali, ono što me u svemu ovome hrabri, jeste činjenica da se kroz nekoliko sastanaka i razgovora sa predsjednikom Denisom Bećirovićem vrlo jasno može primijetiti jasna posvećenost, želja i tendencija da se nađe okvir i način kakoda se poboljša budžetski okvir za OSBiH, ne kratkoročno već dugoročno, da se na taj način obezbijedi puna modernizacija kroz povećanje budžetskog okvira, ali i, naravno, kroz nastavak i unapređenje međunarodne bilateralne saradnje sa našim partnerima koji su po mnogo čemu jedan od ključnih osnova za unapređenje ukupnih kapaciteta.

- Dozvolite mi da skrenem pažnju na vrlo bitne činjenice koje se zaista dešavaju širom svijeta. To je da danas u savremenom svijetu sve moderne države, i veoma je teško naći primjer države koja to nije uradila, znatno povećavaju budžetska izdvajanja za odbranu. Sjećamo se, svjesni smo i mislim da je javnost vrlo dobro bila informisana, da je i NATO-ov glavni cilj bio da budžetska izdvajanja za odbranu u zemljama članicama NATO-a budu dva odsto GDP-a. Međutim, danas imamo situaciju da su budžetska izdvajanja za odbranu u mnogim zemljama NATO-a, ali i u onim koje nisu članice NATO-a, uveliko premašila dva odsto izdvajanja za odbranu. Što, ustvari, vrlo jasno govori o tome da su te države svjesne globalnih izazova, multipliciranja izazova. Svjesne su i činjenice da živimo u vremenu kada su jasne spoznaje i mogu se prepoznati konture uspostave novog svjetskog poretka, i da ustvari kroz ta budžetska izdvajanja i jačanje ukupnih kapaciteta tih država, države dugoročno rade na unapređenju elementa sigurnosti ne samo države već i pojedinaca.

Kada govorimo o segmentu dugoročno, to podrazumijeva da su te države svjesne činjenice da danas u međunarodnim odnosima po mnogo čemu najbitniju ka-

rakteristiku predstavlja realizam ili surovi realizam, koji govori o tome da će preovladavajuću ulogu u poziciji svake države na međunarodnom planu predstavljati vojna moć. Iz te vojne moći proizlazi i uloga i značaj države. Onaj koji je vojno moćan i snažan imat će mogućnost da se bolje pozicionira u novom svjetskom poretku. U svemu tome mi moramo znati šta treba da uradimo za nas i šta treba da bude naš odgovor. Za mene je jasna činjenica da za nas odgovor mora biti u smislu jačanja svojih OSBiH, njegovih kapaciteta i sposobnosti, investiranja u OSBiH, u ljude, u nabavku visokosofisticirane opreme i, naravno, nastavak integracijskih procesa BiH prema NATO-u. Na kraju krajeva, treba biti realan i priznati činjenicu da mi danas živimo u periodu gdje unutar BiH imamo političare ili politike koje po mnogo čemu glorifikuju vojske susjednih država, a istovremeno intenzivno rade na sprečavanju povećanja budžetskog okvira i pogoršanju statusa OSBiH. Iz svega onog što možete vidjeti od onoga što oni rade, konačni cilj tih raznih politika je možda i smanjenje OSBiH, pa čak i demilitarizacija. Kada se razumije u onom širem konceptu - zagovara se u BiH smanjenje i demilitarizacija, a slave se uspjesi susjednih vojski - to ustvari govori i dalje o postojanju vrlo jasnihi opasnih namjera koje mogu da imaju negativne posljedice po budućnost BiH i njene građane. Kako Oružane snage BiH danas stoje sa modernizacijom opreme u odnosu na susjedne države koje znatno povećavaju izdvajanja u te svrhe?

Kada je riječ o modernizaciji Oružanih snaga BiH, mi smo još u fazi da najveći i najznačajniji izvor opremanja i modernizacije predstavlja opremanje kroz bilateralne sporazume i odnose koje mi imamo sa našim strateškim partnerima. Naravno, kad je u pitanju modernizacija, evo, mi očekujemo zaista tokom godine stavljanje u punu funkciju NATO-ovog DCB-a, odnosno Defence capacity building programa, programa Za jačanje odbrambenih i sigurnosnih institucija u BiH, čiju realizaciju očekujemo tokom 2023. godine. Vrlo brzo očekujemo i konkretne rezultate, isporuke sredstava i opreme za potrebe OSBiH. Naravno, u svemu tome imamo ono što "je svima dobro poznato, dobru saradnju sa SAD-om, Velikom Britanijom, Turskom, Njemačkom i kroz te programe saradnje sa njima vršimo određenu vrstu transformacije, odnosno modernizacije kako kapaciteta, tako i OSBiH.

Kada govorimo o zemljama regije, modernizaciji i tom odnosu, ja sam pobornik toga da se saradnja mora jačati i da treba biti jasno vidljiva po svim pitanjima. Ali i ta saradnja treba da bude transparentna. Ono što je za nas unutar BiH, za OS, veoma bitno u razumijevanju te saradnje jeste da postoji povjerenje, a za to povjerenje je možda najbitniji balans snaga u regiji. Za nas i za javnost bitna je činjenica da smo mi iz Oružanih snaga BiH već u nekom smislu pokrenuli i proces modernizacije Sporazuma o subregionalnoj kontroli, koji treba da omogućí uvođenje u kvote i kontrolu sistema koji u periodu kada je potpisivan Sporazum o subregionalnoj kontroli uopšte nisu postojali.

Danas smo u situaciji kada zbog tehnološkog razvoja imamo novu opremu i sredstva koja značajno mijenjaju ukupan odnos snaga i ta sredstva trebaju biti uvedena u Sporazum o subregionalnoj kontroli, javno i transparentno. To, ustvari, treba da predstavlja krajnje opredjeljenje o povjerenju i saradnji sa svim zemljama u re-

giji i šire. Nemamo nikakav problem sa tim da shvatimo da se svaka država po sebi opredjeljuje za jačanje, odnosno investiranje u svoje oružane snage. Mi ne možemo zaustaviti investicije i razvoj drugih vojski širom svijeta, ali ono što treba da uradimo jeste da jačamo svoju vojsku, svoj OSBiH, koji je jedini garant teritorijalnog integriteta i suvereniteta BiH. Naše snage imaju vrlo jasno propisane zadatke i treba im dati mogućnost da budu značajno ojačane, modernizovane, da imaju drugačiji status u bh. društvu i da po svim pitanjima garantuju sigurnost kao ključni aspekt države i svih njenih građana.

ORUŽJE POD KONTROLU

Duga afera s prodajom oružja iz skladišta bivših entitetskih ministarstava obrane zagrebačkoj firmi Scout dobila je i pravosudni epilog: Sud BiH je u prvostupanjskom postupku proglasio krivim bivšeg državnog ministra obrane Selmu Cikotića i izrekao mu zatvorsku kaznu od tri godine. Tijekom suđenja Cikotić je negirao krivicu, njegov branitelj najavio je žalbu na ovu presudu, ali to s ovom prodajom zapravo je pouka kako ne treba raditi. Podsjetit ću da su se entiteti tom prodajom željeli riješiti viška naoružanja, ali kad su njihova ministarstva ukinuta, prebacili su višak problema Ministarstvu obrane Bosne i Hercegovine. Bilo je odista tužno i ružno kad je nedavno iz vojarni Oružanih snaga BiH u Bihaću i Tuzli vršena pljenidba oružja da bi se, po odluci suda, ispoštovao ugovor koji je potpisan prije 18 godina. Izgleda da je kupac u međuvremenu dobio kvalitetnija borbena sredstva od onih koja je platio, ali ne samo zbog toga ispostavilo se da uopće nije trebalo poslovati sa Scoutom. U entitetima tada vjerojatno nisu imali podatke da ta firma oružje preprodaje svim zainteresiranim, pa i sumnjivim mušterijama. Naime, u izvještaju Amnesty Internationala BiH iz 2006. navodi se da je Scout prekršio rezoluciju Vijeća sigurnosti UN-a tako što je, preko aerodroma u Tuzli i Luke Ploče, oružje dobavljeno iz skladišta Ministarstva obrane FBiH prodavao kompanijama koje su ga dalje isporučivale u Irak. Amnesty je tvrdio da se radilo o nelegalnim poslovima, jer Irak je zbog rata u to vrijeme bio pod međunarodnim embargom na uvoz oružja.

Neka istraživanja pokazuju da izvoznici oružja i municije ne provjeravaju gdje na kraju završi njihova roba i tko je krajnji korisnik. Bilo bi, naravno, dobro da se vrše takve provjere da bi se izbjeglo da oružje ode na pogrešnu adresu, ili čak u ruke terorista. Kao i s novim oružjem, ista pravila važe i sa izvozom starog oružja i municije. Predsjedništvo BiH je 2011. donijelo odluku o obustavi izdavanja dozvola za izvoz naoružanja i vojne opreme, ali je ubrzo ta odluka ukinuta. Potom je uvedena strožija kontrola viškova oružja bez obzira na to da li se prodaje, donira ili uništava, naročito nakon afere iz 2010. godine, kada su neke osobe u našoj zemlji spominjane kao mogući trgovci oružjem. U svakom slučaju, Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH s dosta opreza izdaje dozvole za izvoz uz prethodnu saglasnost ministarstava obrane, vanjskih poslova i sigurnosti te Obavještajno-sigurnosne agencije. Inače, vojna industrija u Federaciji BiH je u nadležnosti Ministarstva za energetiku,

rudarstvo i industriju Vlade FBiH, a u Republici Srpskoj to je u okviru Direkcije za promet naoružanja i vojne opreme Vlade RS-a.

U vezi sa trgovinom oružjem svakako treba pomenuti i firme s raznih crnih lista koje zahvaljujući korupciji pribavljaju dozvole, prelaze granice i od krijumčarenja oružja i vojne opreme stječu enormne sume novca, ali još gore je što se takva roba često koristi za oružane sukobe u kojima pored kriminalaca ginu i civili. Prema istraživanju Globalne inicijative za borbu protiv međunarodnog organiziranog kriminala (GI-TOC), količina ilegalnog oružja koje se krijumčari iz zemalja Zapadnog Balkana preko BiH i dalje prema Zapadnoj Evropi je zabrinjavajuća, a cijena tih profila i kalibara porasla je za 20 posto od početka rata u Ukrajini u februaru 2022. godine. Najčešće rute krijumčarenog oružja su glavne prometnice i granični prijelazi, dok neke sporedne rute iz Crne Gore vode preko Trebinja i Bileće na jugoistoku BiH, iz Srbije čamcima i splavovima vode preko bijeljinske regije na sjeveroistok BiH, ili šumskim stazama oko Čapljine, Ljubuskog i Gruda, odakle krijumčari prelaze u Hrvatsku i nastavljaju dalje prema zapadnoeuropskim zemljama.

Unatoč perfidnim postupcima krijumčara, policijske agencije na Zapadnom Balkanu i u članicama EU sve više ih otkrivaju i sprečavaju da dođu do planiranog cilja. Tako je u martu 2022. međunarodna istraga koju su zajedno provele francuska i hrvatska policija otkrila da je kriminalna grupa, uključujući članove iz Hrvatske, BiH i Francuske, pokušala prokrijumčariti oružje na francuski teritorij. U drugom odvojenom slučaju njemačka i policija iz BiH osujetile su pokušaj da bh. državljanin prokrijumčari oružje u Njemačku i Nizozemsku. Slično, u maju 2021. policija u BiH uhapsila je četiri muškarca koji su namjeravali prokrijumčariti velike količine nedopuštenog vatrenog oružja u Zapadnu Evropu, uključujući ručne bacače i rakete. U presijecanju organiziranih kriminalnih skupina, a posebno krijumčara oružja, važnu ulogu ima Zajednički centar za policijsku suradnju BiH, Srbije i Crne Gore koji je formiran u martu 2014. i smješten u prostorijama Jedinice granične policije u Trebinju. Ovaj centar omogućava agencijama za provođenje zakona bržu razmjenu informacija i učinkovitiji sistem identifikacije i borbe protiv prekograničnog kriminala u skladu sa standardima EU. Ima, dakle, dosta razloga za učinkovitu policijsku koordinaciju, jer kad se zna da kriminalci iz različitih zemalja surađuju ne gledajući na nacionalnost, utoliko se više moraju uvezivati obavještajne i policijske agencije za provođenje zakona u regiji i šire.

Briga za budžet, opstrukcija vojske

Države u cilju obrane suvereniteta i teritorijalnog integriteta, naročito one manje, planski jačaju svoje vojske da bi bile spremne i sposobne za svaki odgovor, znajući da je to bitan čimbenik odvratanja od eventualne agresije. Podsjećam na ovo strategijsko pravilo povodom tvrdnje ministra finansija Bosne i Hercegovine Srđana Amidžića po kojoj je BiH "sa što manje vatrene moći - stabilnija i sigurnija". Iz ovako olako izrečene apsurdne teze povodom priprema državnog proračuna za 2024. godinu i zahjeva za modernizaciju Oružanih snaga BiH vidi se ministrovu slabo poznavanje uloge vojske i neshvatanje složene geopolitičke situacije u Evropi, naročito

nakon rata u Ukrajini izazvanog ruskom agresijom. Da li je Amidžićeva briga za optimalizaciju državnog proračuna samo alibi za već viđenu sistematsku opstrukciju Oružanih snaga BiH koja dolazi iz entiteta Republika Srpska? Sve liči na to kad se zna da establišment iz Banje Luke često poručuje da bi BiH trebala biti vojno neutralna i da joj je vojska nepotrebna. Takvu opciju ne prihvataju Bošnjaci i Hrvati u državnoj vlasti BiH i onda onima iz RS-a ostaje jedino da koč i ometaju razvitak OSBiH proračunskim distrakcijama.

Indikativno je da se godinama u proračunu BiH za Ministarstvo obrane i Oružane snage planiralo 290 miliona KM, ali se nikad nije realiziralo ni blizu od toga, i to je za posljedicu imalo njihovo tehničko stagniranje. To ilustrira i podatak da je vojni proračun u 2023. najzad u odnosu na prošlu godinu uvećan za 28 posto, to jest sa 306 miliona na 392 miliona KM. Zbog dugogodišnjeg nemara moglo je doći do raspada vojske, što se u RS-u vjerojatno priželjkivalo, ali takav epilog se, ipak, nije dogodio budući da su članice NATO-a doniranjem naoružanja i opreme nadoknađivale ono što se iz državnog trezora uskraćivalo. Da bi se namirilo ono što se dugovalo, ministar obrane Zukan Helez smogao je snage da, na temelju potražnje iz trupe, u proračunu za 2024. zahtijeva uvećana novčana sredstva da bi se izvršila modernizacija pješackog naoružanja i opreme, oklopnih vozila pješadije, topovskog oruđa i haubica, oklopnog bataljona, kao i helikoptera. Za to bi trebalo izdvojiti 1,77 milijardi KM, što nije malo, ali cijeli iznos ne bi trebao ući u proračun za 2024, nego bi se dio prenio i u naredne proračunske godine. I sve bi bilo u obrambene svrhe, jer MO i OS ne namjeravaju nikoga napadati, nego su odlučni da, na temelju Ustava i Zakona o obrani, našu vojsku učine uvijek spremnom da štiti suverenost BiH od ugroza izvana ili iznutra.

Taman kad bi i dobila sve što joj treba u idućoj godini, naša vojska još ne bi uspostavila balans u naoružanju s armijama u regiji, jer je, naprimjer, Vojska Srbije u odnosu na proteklu deceniju 12 puta pojačala svoju vatrenu moć, dok se Hrvatska vojska, u okviru NATO-a, također sve više naoružava, a uskoro će dobiti i borbene zrakoplove Rafale. Naravno, Bosna i Hercegovina niti može, niti ima potrebu da sudjeluje u utrci u naoružanju u regiji, ali veliko zaostajanje ima svoje implikacije i takav trend, oni koji žele dobro BiH, moraju zaustaviti. Ovo što je u proračunu za 2024. traženo, nikako nije pretjerano naoružavanje, kako pojedinci imputiraju, i nitko ne traži da se nabavi ono što nije potrebno, naprimjer, skupi borbeni zrakoplovi. Međutim, skvadrone treba osavremenjivati budući da su transportni helikopteri neophodni i civilnom stanovništvu za otklanjanje posljedica prirodnih nepogoda. U priči o modernizaciji svakako treba imati u vidu i procjenu američkog portala za vojna pitanja Global Firepowera, koji je među 144 analizirane armije svijeta OSBiH, baš zbog zaostajanja, smjestio na 133. mjesto. Čak je i malobrojna Vojska Crne Gore bolje rangirana od naše, jer je na 128. mjestu, dok je Vojska Srbije na 58, a Hrvatska vojska na 69. mjestu.

U proljeće 2007. godine, poslije emisije "Otvoreni studio" Radija Federacije BiH u Sarajevu razgovarao sam s generalom Jovanom Divjakom (1937-2021) o modernizaciji vojske, a on se sjetio jednog detalja sa specijalizacije koju je 1965. imao u

Štabnoj školi francuske vojske u Parizu. Zapamtio je, kaže, da je jedan predavač pukovnik naglasio da zemlja koja se priprema za obranu teško da će biti napadnuta, jer agresori uglavnom napadaju one slabe za koje znaju da nemaju ni sposoban ljudski faktor, ni adekvatno naoružanje da se mogu obraniti. Ukratko, prošlo je vrijeme malih vojski i štednje na obrani.

Amerikanci hoće što SNSD neće

Zastupnici iz Republike Srpske u Parlamentu Bosne i Hercegovine i srpski ministri u Vijeću ministara mogu, po nalogu Milorada Dodika, usporavati i osporavati razvoj i moderniziranje Oružanih snaga, ali kad im se ispriječe Sjedinjene Američke Države, onda im je - trud uzalud. Upravo se to dogodilo u svezi s nabavkom dva helikoptera BELL 412, čiji će puni iznos od 80 miliona KM platiti Ministarstvo obrane SAD-a, čime su američki prijatelji još jednom potvrdili ne samo da cijene našu vojsku koja se dokazala u mirovnim misijama i kao partner NATO-a nego i da poštuju suverenitet i teritorijalni integritet BiH. Inače, dvomotorni helikopter BELL 412 ima dva mjesta za posadu i 13 za putnike i na njima su u eskadrilama članica NATO-a ugrađeni mitraljezi koji u kratkom periodu mogu ispaliti nekoliko uzastopnih rafala. Amerikanci su nam uz veliki popust, u prosincu 2021. godine, isporučili i četiri transportna helikoptera vojne oznake UH-1H-II poznatija kao Huey, čija je cijena bila 38,5 miliona američkih dolara, od čega je BiH sudjelovala sa 4,3 miliona dolara, odnosno 7,5 miliona KM.

Tako se u Brigadi zrakoplovstva i protivračne obrane OSBiH sada nalazi 11 višenamjenskih helikoptera, ali su osim ovih američkih ostali modeli stariji, a srednji transportni helikopteri Mi-8MTV1 i Mi-8MT čak imaju prosječnu starost od 28 godina, ali su zahvaljujući kapitalnom remontu operativni. Članovi Vijeća ministara BiH iz srpskog naroda Staša Košarac, Srđan Amidžić i Nenad Nešić, unatoč ratu u Ukrajini i oružanim sukobima na Bliskom istoku, ne smatraju da se Bosna i Hercegovina treba pripremati za obranu i naoružavati, pa su uštopali 3,6 miliona maraka, koliko je iz proračunske rezerve ranije bilo odobreno za nabavku pomenuta dva američka helikoptera. Budući da je do kraja rujna trebalo odobriti pomenuta sredstva, a kako je taj rok probijen, vjerojatno su smatrali da će ovaj za BiH vrlo povoljan aranžman s Amerikancima propasti i da će svog šefa Dodika obavijestiti da su izvršili njegov nalog, ali nije ispalo onako kako su planirali i Oružane snage će, ipak, dobiti helikoptersko pojačanje.

Sada se o ovome više neće pitati Vijeće ministara, a pomenutih planiranih 3,6 miliona KM trebalo bi prebaciti Ministarstvu obrane, naprimjer za nabavku novih uniformi, jer na tome insistira zamjenik ministra odbrane Aleksandar Goganović, koji je u intervjuu u emisiji "BiH uživo" na BHT1 rekao da je prioritet uniforma, a ne kupovina helikoptera i drugog naoružanja. Time se složio sa ministrom finansija Amidžićem, koji je prije izjavio da je BiH "sa što manje vatrene moći - stabilnija i sigurnija", što je, sada kad traju ratovi u svijetu i kad mnogi jačaju svoju obranu - ne-logično i apsurdno. Na ovom mjestu podsjetio bih na 17. septembar 2007. godine, kad su prvi put, na platou kasarne Zalužani kod Banje Luke, postrojeni pripadnici

Brigade zračnih snaga koji su poručili da je veliki njihov patriotizam i opredijeljenost za obranu BiH, ali da moraju imati modernije helikoptere. Ono čim su tada u hangarima raspolagali bilo je naslijeđeno od bivše JNA, većini letjelica istekao je rok i od tada je remontima produžavana njihova operativna sposobnost. Tako je bilo sve do 2021. i četiri Hueya i svakako je dobro što se na tome nije stalo, nego se u nabavci novih helikoptera unatoč opstrukcijama krenulo dalje. To je i razumljivo kad se zna da je osnovna uloga Brigade zračnih snaga i PZO u slučaju rata borbom ostvariti najviši mogući stepen prevlasti u zračnom prostoru i time osigurati povoljne uvjete za dejstva ostalih dijelova OS-a. Prednost helikoptera u odnosu na avion je u tome što helikopter može okomito uzlijetati i slijetati te letjeti (lebdjeti) u mjestu i okretati se oko vlastite ose.

General Salko Begić (1948-2023) bio je pilot helikoptera Gazela u JNA i prvi komandant Zračnih snaga i PZO Vojske Federacije BiH, a onima koji su ga poznavali ostao je u sjećanju kao vrlo zanimljiv sugovornik. Jednom mi je pričao o tome da kad već nemamo vojne avione, znatno je povećana uloga transportnih helikoptera koji u ratu dobijaju naoružanje i više su od prevoza vojnika. Istakao je da Zračna brigada OS-a ima ulogu da svojim dejstvima ojača i potpomogne snage kopnene vojske u izvršavanju njihovih osnovnih zadataka u ratu. Sigurno je da bi uloga ove brigade dobila posebnu važnost u početnom periodu rata, jer bi sudjelovala u odbijanju masovnih udara neprijateljske avijacije iz zraka i u stvaranju povoljnih uvjeta za potpuno aktiviranje, razvoj i početna dejstva naših oružanih snaga, kao i svih struktura općenarodne odbrane.

David Pettigrew, Emir Hajdarović i Edin Batlak

KORIJENI UDRUŽENIH ZLOČINAČKIH PODUHVATA I GENOCIDA U DRŽAVNOM UDARU U BOSNI I HERCEGOVINI

Neuspjeh OHR-a da provede sveobuhvatan program tranzicijske pravde koji podržava obilježavanje sjećanja i krivično gonjenje poricanja i govora mržnje je, bez sumnje, dio onoga što nas je dovelo do trenutne krize.

Ova neaktivnost dio je tragičnog obrasca popustljivosti i pomirenja. Internacionalna zajednica dosljedno nije uspijevala da se suprotstavi takvim nacionalističkim ili secesionističkim provokacijama. Milorad Dodik je, sa svoje strane, nedavno uložio napor da potkopa državu, nastojeći da Ustavni sud BiH učini nefunkcionalnim. Pored toga, Skupština Republike Srpske je izglasala da ignoriše odluke visokog predstavnika i da suspenduje odluke Ustavnog suda. Ovim koracima Milorad Dodik i Republika Srpska su se deklarirali iznad zakona i nastojali da zabiju još jedan klin između države Bosne i Hercegovine i entiteta Republike Srpske u potrazi za ciljem secesije. Pošto je Putinu, u januaru, uručio „Orden Republike Srpske“, Dodik je nastavio svoju vjernost ruskom diktatoru još jednom posjetom Moskvi. Na ovaj način gospodin Dodik jasno namjerava da uvrijedi EU i NATO. Ipak, osim nekoliko verbalnih osuda, gotovo da nije bilo konkretnog odgovora na Dodikovo antidejtonsko i neustavno djelovanje. Njegovi postupci potvrđuju da je Republika Srpska odmetnuti entitet jer djeluje nekažnjeno. Ograničene odluke visokog predstavnika donesene 1.7.2023. godine kao odgovor Skupštini RS bile su, moglo bi se reći, „premalo, prekasno“.

Internationalna zajednica mora hitnije prepoznati da su revizionistički muzej HVO-a u Mostaru i antidržavno djelovanje Milorada Dodika ništa manje nego nastavak teritorijalnih i eliminacionih ciljeva „velike Hrvatske i „velike Srbije“ iz 1990-ih. ICTY je utvrdio da je HVO počinio gnusne ratne zločine u koncentracionom logoru Heliodrom. Muzej komemoracije ili počasti HVO-u na mjestu logora je jednostavno nezamisliv. To je uvreda ljudskoj pristojnosti. Kako je naglasio dr. Esad Boškailo, zatvorenik šest koncentracionih logora u Hercegovini, kao da bi se u nekadašnjem nacističkom logoru postavio muzej u čast njemačkog Wehrmachta ili SS-a (Schutzstaffel). Podsjetimo, zločini koje je počinio HVO dogodili su se pod okriljem udruženog zločinačkog poduhvata koji je bio osmišljen da poveže Hrvatsku sa sa-

moproglašenom "Herceg-Bosnom" unutar Bosne i time ostvari "veliku Hrvatsku". Taj cilj je odjeknuo u nedavnom dokumentu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti koji je pozivao na stvaranje trećeg entiteta u Bosni; entitet bosanskih Hrvata. Anti-državne i secesionističke aktivnosti gospodina Dodika jasno su u službi "Republike Srpske" kao ostvarenja "velike Srbije". Zaista, presuda Žalbenog vijeća u predmetu Stanišić i Simatović potvrdila je cilj udruženog zločinačkog poduhvata nastalog u Beogradu s ciljem trajnog uklanjanja nesrba sa velikih područja Bosne. Svi ovi nalazi podvlače prirodu internacionalne agresije koja je potekla iz Beograda i Zagreba devedesetih godina.

Bosna i Hercegovina se sada suočava sa sve većom nestabilnošću kao rezultatom nespremnosti internacionalne zajednice da se suoči sa ovim nacionalističkim ideologijama i teritorijalnim ambicijama. Kao rezultat ovog blagog tretmana, nacionalisti i secesionisti su ohrabreni da nastave svoje napore da potkopaju suverenitet Bosne. Internacionalna zajednica odlučila je nagraditi HDZ-ove nacionaliste izbornom reformom koja podržava takozvano "legitimno" zastupanje Hrvata i nije uspjela zaustaviti izgradnju muzeja Heliodrom za HVO. Internacionalna zajednica je odlučila da se ne suoči sa antidržavnim, antidejtonskim ponašanjem gospodina Dodika koje ugrožava mir, uključujući njegovo razmetanje vladavine prava uz poricanje genocida, govor mržnje. Za sve praktične svrhe, internacionalna zajednica je postala saučesnik u nastavku teritorijalnih i eliminacionih ciljeva internacionalne agresije 1990-ih. Takve su katastrofalne posljedice blagog tretmana antidržavnog ponašanja secesionista.

Kako se približavamo obilježavanju genocida u Srebrenici, visoki predstavnik treba da preduzme sveobuhvatne inicijative tranzicijske pravde kako bi spriječio veličanje ratnih zločinaca, podržao obilježavanje sjećanja u skladu sa normativnim smjernicama uspostavljenim od strane Ujedinjenih nacija i dokumentima o ljudskim pravima, procesuirao govor mržnje i poricanje genocida prema jurisprudenciji EU i bosanskim zakonima. Majke Srebrenice i drugi preživjeli zaslužuju našu punu podršku u njihovim nastojanjima da traže reparaciju od Srbije nakon presude Žalbenog vijeća u predmetu Stanišić i Simatović.

Izgradnja muzeja Heliodrom za HVO mora biti zaustavljena. Umjesto spomen-obilježja na Heliodromu za počinitelje, Ured visokog predstavnika trebao bi nadgledati postavljanje spomen-ploče žrtvama i osigurati pravo na komemorativni skup za preživjele. OHR bi također trebao nadgledati postavljanje ploča i memorijalnih muzeja na Barutnom magacinu u Kalinoviku, Sportska dvorana "Partizan" u Foči, kao i na Omarskoj, Trnopolju, Magacinu Kravica, Centru za kulturu Pilica i drugim objektima.

Lidere koji stoje iza tih secesionističkih inicijativa trebalo bi sankcionisati i privremeno zabraniti obavljanje javnih funkcija, kao što je to učinjeno u prošlosti. Nadalje, negiranje genocida gospodina Dodika, njegovo psovanje genocida u Srebrenici i njegov govor mržnje, moraju biti procesuirani od strane nadležnih organa. Negiranje genocida i govor mržnje moraju biti procesuirani kako bi se obnovila vladavina

prava, spriječila ponovna traumatizacija preživjelih i spriječilo ponavljanje zločina. Ovo je fundamentalno u postgenocidnom društvu.

Kako bi se ubrzalo njeno članstvo u EU, u BiH se moraju provesti presude Evropskog suda za ljudska prava (ECtHR). Sud je insistirao da je koncept "konstitutivnih naroda" (kako se obično pogrešno prevodi pojam 'constituent peoples' iz dejtonskog Ustava) diskriminatoran i zastario, te da "demokratske aranžmane treba napraviti bez daljeg odlaganja".

Rezime sesije Kruga 99, 2.7.2023., uvodničari: prof. dr. David Pettigrew, profesor filozofije i studija holokausta i genocida, Državno sveučilište Southern Connecticut, Upravni odbor Program studija genocida Sveučilišta Yale;

Emir Hajdarović, predsjednik Udruženja logoraša Grada Mostara;

Edin Batlak, predsjednik Nadzornog odbora Udruženja logoraša Grada Mostara.

GEOGRAFIJA ZLOČINA

Proljeće i ljeto su godišnja doba kad Bosna i Hercegovina ponovo prebrojava svoje mrtve, nestale (čitaj: progutao ih mrak) i raseljene, svoja stratišta i iz njih nikla mezarja i groblja, jer je u tom periodu, na samom početku rata, počinjeno najviše zločina nad civilnim stanovništvom. Kad jednog dana Bošnjaci, Srbi i Hrvati popišu sve mrtve i obilježe sva mjesta međusobnog pokolja, biće konačno poznato ko je kome i koliko zla nanio. Tada će se valjda naći neko ko će na osnovu tog knjigovodstva smrti uraditi mapu pogroma nad civilima – ženama, muškarcima i djecom, svojevrsnu “geografiju zločina”, metaforički naziv za Bosnu i Hercegovinu iz devedesetih godina. I da onda prestane politička i svaka druga trgovina mrtvima, lišena bilo kakve empatije prema onima koji nisu “naši”. Oni koji tako dijele nevino pobijene ljude, žrtve političkih projekata, mržnje ili osvete, poništavaju njihovu pripadnost istoj zemlji i istoj državi, a time i samu tu državu. Niko ne može znati kakva je budućnost Bosne i Hercegovine, čak i u slučaju da preživi epidemiju nacionalizma u kojoj se guši i jednog se dana, kao težak rekonvalescent, smjesti u nekom ćošku EU. Teško je predvidjeti kako će izgledati ta državna zajednica i kako će ljudi u njoj živjeti. Sigurno je jedino da će Srebrenica i u narednim godinama i decenijama biti epicentar dodira i sudara bošnjačkih i srpskih emocija, sve dok i posljednji Srbin ne shvati da su njegovi preci u tom bosanskom gradiću počinili genocid nad Bošnjacima.

Dugo i predugo će sve to trajati, jer postoje ljudi koji se suočenju sa istinom protivne svim sredstvima. Ovog 11. jula to su svojim šovinističkim ispadima učinili Milorad Dodik i dvije sada već bivše studentice kriminalistike u Sarajevu. Srbija je dvije mlade djevojke urgentno nagradila stipendijama i osigurala im nastavak studija u Beogradu. Slučaj je izazvao takvu medijsku pažnju da je suvišno ponavljati detalje te bizarne priče. A šta bi se desilo da se, recimo, neki mladi Hrvat koji studira pravo u Beogradu slikao uz portret ustaškog vođe Ante Pavelića i, aludirajući na Jasenovac, napisao: “E neka smo vas pobili...”? U Srbiji bi se digla kuka i motika i svaki bi Hrvat bio “ustaša”! Usput rečeno, ponašanje ovih studentica je odraz stanja duha koji vlada u ovoj zemlji i svuda okolo nje. Niko od njihovih profesora nije se javno oglasio i rekao: “One su takve zato što ni mi nismo mnogo bolji, što je čitav obrazovni sistem takav i što pred našim očima stasavaju generacije koje su zadojene nacionalističkom mržnjom više nego što su to bili njihovi očevi, od kojih su mnogi devedesetih godina postali ubice nevinih ljudi”. Nisu te djevojke nikakve glupače,

kako su ih nazvali neki tekstopisci na društvenim mrežama, one su se jednostavno priklonile mnogobrojnoj "naciji mržnje" i iskoristile priliku da promoviraju svoj sirovi patriotizam i za to budu nagrađene. To je onaj patriotizam o kome je Miloš Crnjanski pisao kao o nekoj vrsti sadomazohizma koji te "uništava, muči, kinji, dovodi na rub gladi, a ti ostaješ odan. Patriotizam je savršena jednakost, tu je na istom tanani liričar i seljački blento". To je taj kretenski patriotizam koji je onog Srbina iz Srebrenice naveo da na dan ukopa u Potočarima na sav glas i do iznemoglosti pušta pjesmu "Veseli se, srpski rode", a prvi komšija mu je Bošnjak koji je ukopao sina!? Veseli se, srpski rode, veseli se što si pobio, otjerao u logore, opljačkao i protjerao na hiljade nesrpskog stanovništva, mahom Bošnjaka, veseli se što će te svijet pamtitu po genocidu u Srebrenici.

Život se u ovoj zemlji odvija po matrici istorijskih resentimana, komemoracija, medijskog podsjećanja na zla vremena i prigodnih govora kojima se prikupljaju politički poeni, dok sporednim kolosijekom tumara tzv. lokomotiva progresa koja će nas tobože odvesti u obećanu zemlju zvanu EU. Groblja su puna spomen-ploča na kojima su ubice ukopanih žrtava identifikovane etnički i nazvane zlikovcima. U većini takvih mjesta danas više ne živi niko. Preživjela rodbina se jednom ili dva put godišnje okupi da oda poštu mrtvima i nakon nekoliko sati vraća se na svoje nove adrese. "Odvele su ih prve komšije", "Nema pravde za žrtve", "Neka mi komšije kažu gdje su mi sinovi" – naslovi su kojima novine opisuju njihov gnjev.

Kad bi mogao da oživi, Crnjanski bi se uvjerio da se od vremena njegove mladosti do danas, a to je čitavih sto godina, situacija u Srbiji u suštini nije mnogo promijenila. To je narod, primjećuje istaknuti intelektualac Branko Kukić, koji se plaši svojih najboljih i najpametnijih ljudi i novih pojava: "Razočaravajuće je što smo poklekli jer je ispred, iza i okolo mnogo primitivizma. Poklekli smo pred tom navalom brloga, treša, pred ruljom vođenom likovima treće klase". Šta vrijedi kad u beogradskom Danasu pročitate kolumnu pod naslovom "Moralno-političke nakaze vladaju Srbijom", kad te nakaze podržava više od dvije trećine građana seljačke Srbije kojima je pri srcu Draža Mihailović, a najdraži političar vojvoda Vojislav Šešelj?

Zašto je Srebrenica u svemu tome tako važna? Zato što se na njenoj tragediji dobija ili gubi bitka za istinu o najvećem zločinu u Evropi nakon Drugog svjetskog rata; zato što se u Srebrenici, a ne u Sarajevu, simbolično dobija ili gubi bitka za vladavinu prava u ovoj zemlji. Srbija kakvom je opisuje pjesnik i esejista Branko Kukić, negira genocid u Srebrenici, uprkos pravomoćnim, zauvijek važećim presudama Haškog tribunala i Međunarodnog suda pravde, i najneposrednije se miješa u unutrašnja pitanja Bosne i Hercegovine. Vučićev vazal Milorad Dodik vuče političke poteze koje mu suflira predsjednik Srbije, negira Ustavni sud, nekažnjeno poriče genocid u Srebrenici, ignoriše sve zakone ove zemlje, vrijeđa visokog predstavnika Christiana Schmidta, i na svadbama i sijelima pjeva: "Ne može nam niko ništa, jači smo od sudbine...". Možda je Dodik stvarno jači od vlastite sudbine, ali mu se nikako ne bi smjelo dozvoliti da bude jači i od države!

NEĆE NIKO ODNIJETI NI DIO BIH!

Dejtonski mirovni sporazum ne predviđa mogućnost secesije bilo kojeg dijela Bosne i Hercegovine, pa posljednje želje predsjednika Vlade Republike Srpske, jednog od dva bh. entiteta, Radovana Viškovića ostaće upravo na nivou želja.

Prijetnje o eventualnom raspadu Bosne i Hercegovine Višković je iznio u Trebinju, kazavši da će "RS odnijeti 50 posto BiH, a možda i više".

Pogled u Putina

- Ne samo što je u Ustavu nego je u Opštem okvirnom sporazumu za mir, koji su potpisale susjedne države i pet velikih sila u svijetu, potvrđeno da svi priznaju suverenitet i teritorijalni integritet BiH. Dakle, pravno gledajući, ne postoji nikakav osnov za secesiju. Međutim, kad se politički razgovara o tome, ne smijemo izgubiti iz vida da je Milorad Dodik vrlo često gost u Moskvi i da čak Vladimir Putin, kao državnik velike sile, prima jednog lokalnog kabadahiju koji će mu biti potreban ako hoće da destabilizuje neko novo mjesto u svijetu. Prema tome, pitanje hoće li se na to Dodik odlučiti, zavisi od odluke Rusije i Srbije. Vjerujem da su oni sasvim svjesni da, ako bi se odlučili na takvo nešto, onda to izaziva ratne sukobe, kaže Kasim Trnka, profesor ustavnog prava iz Sarajeva.

Pitanje hoće li se na secesiju Dodik odlučiti, zavisi od odluke Rusije i Srbije, upozorava prof. Kasim Trnka.

Ističe da pravno ne postoji nikakva mogućnost mirnog razlaza.

- Čak kad bi preduzimao formalno određene radnje, kao što je preduzeo odbijanje da se provode odluka Ustavnog suda BiH, to je naravno napad na ustavni poredak i zbog toga je Ustavni sud reagovao. Može on u ovom trenutku, jer mu možda taj međunarodni kontekst dozvoljava, da to i provodi, ali u svakom slučaju takva odluka Ustavnog suda ostaje kao faktor stabilnosti i o tome će svi u svijetu morati voditi računa, ističe Trnka.

Sarajevski profesor ukazuje i da, kad je u pitanju Dejtonski sporazum, Dodik interpretira pojedinu odredbu često nakaradno - onu koja mu ide u prilog - a čitav Dejtonski sporazum praktično zanemaruje i praktičkim koracima ruši ovaj dokument.

- Nažalost, nemamo adekvatan odgovor ni domaćih, a ni međunarodne zajednice, na ove postupke koje je on poduzeo, kaže Trnka.

Specijalna izvjestiteljica za nezavisnost sudija i advokata BiH Margaret Satterthwaite izrazila je zabrinutost zbog postupaka za koje se čini da su usmjereni na podrivanje Ustavnog suda Bosne i Hercegovine. U pismu upućenom vlastima naše zemlje u augustu ove godine pozvala je vladu Bosne i Hercegovine da dostavi svoj odgovor u roku od 60 dana.

No, kada je u pitanju "cijepanje države", treba podsjetiti i na to da su se sve stranke koje su na svojim kongresima i saborima usvojile deklaracije o preuređenju države (SNSD, SDA i HDZBiH) ponašale krajnje neodgovorno, išavši na to da čuvaju rat u nama zarad glasova svog biračkog tijela, ne misleći pritom na budućnost zemlje.

Politička analitičarka Tanja Topić potcrtava da prijetnje "ponijećemo pola Bosne ili čak i više", te s druge strane odgovor na to (Nećeš, Radovane. Ni saksiju, op. a), predstavljaju sastavni dio političkog etnonacionalnog folklora u BiH, "ali nažalost folklora koji traje već dvije decenije".

- Tako da se ne bi trebalo na neki način ni potcijeniti ni relativizirati jedna takva stavka koja jeste stavljena kao sastavni dio političkih agendi određenih političkih subjekata i aktera. Jednostavno, mislim da je to ono što je doprinijelo i političkoj letargiji, jednom strašnom stanju svijesti kod samih građana. To opet prouzrokuje u javnom diskursu jednu vrstu potencijalne opasnosti od zveckanja oružjem, što sasvim sigurno ostavlja negativne posljedice po stanovništvo u BiH, smatra Topić.

Naglašava da je podjela Bosne i Hercegovine jednostavno nemoguća.

- Nemoguća je i prema Ustavu Bosne i Hercegovine, ali ove podjele koje se upravo dešavaju ovom vrstom retorike se cementiraju u glavama ljudi. Teoretski nije moguće podijeliti BiH ako posmatramo Ustav, a naravno ne postoji ta vrsta garancije da se BiH ne može nekim vanustavnim akcijama, nekim političkim akcijama dovesti u tu vrstu opasnosti, upozorava Topić.

Da priče o razdruživanju služe samo za dnevopolitičke svrhe i održavanje nacionalnih tenzija, mišljenja je i doktor pravnih nauka Davor Trlin.

Konstitutivni narodi nisu jedni drugima neprijatelji, naglašava dr. Trlin.

- Partitokratije u Bosni i Hercegovini svoje interese u najvećoj mjeri ostvaruju proizvodeći međusobna neprijateljstva proizvođenjem straha kod pripadnika etničke skupine čije interese zastupaju. U političkoj retorici se već gotovo malo više od dvije decenije, najčešće kao odgovor jedna na drugu, smjenjuju floskule o secesiji Republike Srpske, jedinstvenoj Bosni i Hercegovini i trećem entitetu, bez obzira na to što oni koji ih izgovaraju dobro znaju da nema ni ustavnog ni pravnog osnova za njih, a također i da međunarodna zajednica neće dozvoliti ove političke procese bez konsenzusa konstitutivnih naroda i uz odgovarajući pravni okvir, kaže Trlin.

Poplave i požari

Da konstitutivni narodi nisu jedni drugima generalno neprijatelji, Trlin ilustruje događajima u proteklim godinama kao što su: veliki požari, protesti povodom jedinstvenog matičnog broja, te poplave koje je u većem dijelu BiH prouzrokovao ciklon Tamara.

- Ovi događaji su pokazali da etnonacionalistička retorika i politički govori, kojima su stanovnici BiH skoro trideset godina zastrašivani i u kojima se čak predstavljala mogućnost novog oružanog sukoba, jednostavno nisu tačni. Entitetske granice nisu bile prepreka u ovim prirodnim i društvenim neprilikama, pa je, čini se, strah od nesigurnosti u dobroj mjeri pobijeđen kod većine pripadnika demosa Bosne i Hercegovine, budući da je bilo jako mnogo primjera da su se ljudi iz različitih entiteta i kantona, te različite etničke pripadnosti solidarisali u spašavanju ljudi i materijalnih dobara kada su se ovi navedeni događaji odvijali, te su pomagali u saniranju efekata ovih događaja, kaže Trlin.

Mustafa Cerić

BOSNU NEĆEMO DIJELITI SA LATINIMA

Poštovani Hrvati, vi imate ista prava (i dužnosti) kao i mi Bošnjaci u Bosni. No, problem je što se vi odričete tih bosanskih prava (i dužnosti)... Prava vam služe samo zato da nama Bošnjacima/Bosancima i ostalim zagorčavate život tako što nam stalno prigovarate da mi hoćemo Bosnu samo za sebe... A dužnosti prebacujete na nas tako da sve što valja u Bosni vi ste zaslužni, a sve što ne valja mi Bošnjaci smo krivi... Eh, tako više ne mere... Moraju se dijeliti i prava i dužnosti podjednako.

Naravno da mi Bošnjaci/Bosanci hoćemo Bosnu za sebe (nećemo je valjda gurati od sebe, bilo kojem strancu, kao što vi Hrvati to radite, gurate Bosnu Hrvatskoj), jer druge domovine i države mi Bošnjaci nemamo... Mi nismo nikad rekli da je Bosna samo naša, već vi vičete na sav glas da vam je preča (H)rvatska nego Bosna i da biste se vi s lahkotom odrekli Bosne u korist vaše lijep (H)rvatske. Vi Hrvati ste izdali Bosnu... Vi ste protiv Bosne ratovali (UZP) zajedno sa Srbijom... (čast pojedincima, izuzecima! Oni zaslužuju naše veliko poštovanje).

Pa šta od nas Bošnjaka očekujete? Da vam ljubimo ruku i da vas na krkače nosimo kao što smo vas nosili cijelo ovo stoljeće. Shvatite jednom, Bosna pripada onima koju je vole, a ne onima koji je sezonski prisvajaju i prodaju ili izdaju radi interesa drugih, bilo kojih... Shvatite da su se Bošnjaci drastično promijenili i da su spremni da se bore za Bosnu na život i smrt, jer drugog izbora nemaju... Vaša latinska priča, predstavljena u liku i djelu Čovića, više ne prolazi u Bosni kod Bošnjaka/Bosanaca... Što to prije shvatite, bit će nam svima bolje... Nas Bošnjake ne može niko više ni prepasti, ni uvrijediti, ni poniziti, ni pokrstiti, ni pobiti, ni protjerati... Sve smo to već preživjeli i opstali. A onaj kojeg ne ubiju ojačaju ga, kao i onog kojeg nepokrste, osnaže ga u njegovoj vjeri... Mi smo tako ojačani što nismo pobijeni, mi smo tako osvješteni tako što nismo pokršteni, ne samo u vjerskom, već i u nacionalnom smislu - nismo ni Hrvati, ni Srbi, ni neopredijeljeni, - mi smo dobri Bošnjaci i ponosni Bosanci... Ostali smo dosljedni našoj bosanskoj naciji, vjeri i tradiciji nakon svih iskušenja, koja ne bi izdržao nijedan narod, nijedna nacija, nijedna vjera na svijetu to što smo mi Bošnjaci izdržali u zadnjem stoljeću od naša dva susjeda, koji su nam uvijek radili o glavi i koji nam još uvijek rade, ali naša bosanska glava je očvrsnula tako da je jača od bosanskog orača i otpornija je od bosanskog kamena...

Dakle, mi Bošnjaci smo spremni da dijelimo Bosnu s onima koji Bosnu vole, poštuju, koji je ne izdaju tuđinu... Nismo spremni dijeliti Bosnu s onima koji Bosnu prodaju, daju, predaju i izdaju svome susjednom Velikom Bratu, koji nije dostojan ni bosanske duše, ni bosanskog zraka, ni bosanske zemlje, ni bosanske vode, ni bosanske pjesme... Jer Bosna se voli dušom, srcem i pjesmom... Bosna se ne voli lažima, podvalama, predrasudama i prijetnjama... To je tako bilo odvajkada u Bošnjaka/Bosanaca i tako će biti, ako Bogda, zavajkada... Amin!

ČUDO BOSANSKOG OTPORA

Prema nekim podacima, Armija Republike Bosne i Hercegovine imala je u toku 43 mjeseca rata i na frontu dugom 1.200 km više od tri hiljade odbrambenih i napadnih operacija.

Neke od ovih operacija bile su sjajne pobjede, neke tragični porazi. Opći bilans ovih, uglavnom neravnopravnih borbi, bio je neriješen. Rat u Bosni i za Bosnu završio se bez pobjednika i poraženih. Mir kojim će ovaj strašni rat biti okončan bio je u znaku ovog remija.

Stvaranje i opremanje bosanske armije, s obzirom na uvjete u kojima je nastala i razvijala se, smatra se malim čudom. Po svakoj vojnoj logici, ona je u zametku trebala biti uništena, a Bosna i Hercegovina okupirana već u prvim mjesecima rata.

Armija se ispočetka sastojala od jednog broja labavo povezanih, ali hrabrih grupa, najčešće na nivou čete, da bi kraj rata dočekala sa 96 brigada raspoređenih u šest korpusa. Brojevi nisu pouzdani, ali prema zbirnim podacima vojnih štabova, u augustu 1992. godine bilo je evidentirano blizu 186 hiljada učesnika u odbrani, od čega je gotovo polovina bila registrirana kao vojnici Armije BiH. Druga polovina bili su policajci redovnog i rezervnog sastava, ili dobrovoljci koji su se u okviru "Patriotske lige", "Zelenih beretki" i drugih organizacija sa oružjem ili bez oružja udružili u odbrani svojih ulica i sela.

Tada je tek svaki peti borac imao pušku. Krajem godine Armija je imala oko 40 000 pušaka raznih vrsta (računajući i policiju sa oko 18 000 pušaka), 231 minobacač, jedan top 130 mm, 10 topova 76 mm, 21 haubicu. Radi poređenja: Vojska RS i JNA imali su tada u Bosni 1.062 haubice.

U drugoj polovini 1993. godine, Armija je formalno brojala oko 207.000 boraca, ali svi nisu organizirano i redovno sudjelovali u borbama. Te godine imali smo 33 topa, 36 haubica, 1.000 minobacača i 66 protivoklopnih oružja. Puškama i puškomitraljezima bilo je naoružano oko 60 000 boraca, što znači tek svaki treći.

Krajem 1994. godine u oružanim snagama bilo je 227.000 boraca, sa više od 80 000 pušaka, odnosno puškomitraljeza. Tada smo već imali 42 topa, 60 haubica, 125 različitih raketnih lansera i 115 protivoklopnih oruđa.

Oružje je pribavljano uglavnom na tri načina: zapljenom od neprijatelja, proizvodnjom u našim tvornicama, pa i malim radionicama, i uvozom izvan, ponekad "preko sedam gora i sedam mora", kako bi to narod rekao.

Naoružanje bosanske armije uzbudljiva je priča o hrabrosti, upornosti i snalažljivosti ljudi na nevidljivom frontu borbe za opstanak Bosne. U toku rata za bosansku armiju radilo je 65 vojnih fabrika, a već u jesen 1992. i sve male zanatske radionice u Sarajevu. Kada sam 1993. došao u opsjednutu Brezu, sa ponosom su mi pokazali na zidu okačenu pušku, proizvod tamošnjih inženjera i majstora. Željezara Zenica i mnoge tvornice u Tešnju bile su u to vrijeme vojne fabrike. One u Novom Travniku, Bugojnu i Goraždu bile su to otpočetak. Sve mirnodopske fabrike odjeće i obuće radile su uniforme i cipele za vojsku. Izvlačile su se posljednje rezerve repromaterijala, ranije namijenjene za mirnodopske potrebe.

A o onom pribavljanju oružja “preko sedam gora i mora”, uprkos embargu i mnogim preprekama, mogle bi se napisati knjige.

Iako se stanje s naoružanjem i opremom postepeno poboljšavalo, bosanska armija je tek pred kraj rata dostigla stepen opremljenosti koji bi joj omogućavao da pokrene borbene operacije većeg obima. Ali ni tada nije imala dovoljno artiljerije, tenkova i oklopnih transportera.

Tu situaciju opisao sam odgovarajući na jedno pitanje njemačkog “Sterna” (5. novembra 1994.): “Od početka rata teku istovremeno dva procesa: mi smo svaki dan sve jači, oni su sve slabiji. Ovi procesi nisu pravolinijski, niti su tekli istom brzinom, ali opća tendencija je takva kako sam upravo opisao. Već dugo naša pješadija je bolja od njihove. Ili, da obrnem stvari: naš hendikep je teško naoružanje, tačnije — artiljerija; njihov hendikep je pješadija. Bit će još neugodnih iznenađenja i za nas i za njih, ali, u cjelini gledano, uspostavili smo ravnotežu i preuzeli inicijativu. Ravnoteža je strateške prirode, inicijativa je za sada samo taktička. Kako se mogu objasniti uspjesi kod Bihaća, Kupresa, Sarajeva? Ima mnogo faktora, ali onaj najvažniji, moralniji, nije podoban za analizu. I mi sami ponekad smo začuđeni i zatečeni. Radi se jedno-dušnoj unutrašnjoj odluci našeg naroda da opstane, naroda koji je bio osuđen na uništenje.”

U stvari, jedna zanimljiva kombinacija faktora “istočnih” i “zapadnih” omogućavala je odbranu Bosne. Zapad je održavao “no flight” zonu, veoma važnu zabranu letenja borbenih aviona iznad Bosne, i hranio nas putem UNHCR-a uz zaštitu UNPROFOR-a. Islamske zemlje pružale su pomoć u oružju. Kombinacija ovih činjenica snažno je podržavala naš otpor. Ipak, naša volja da se branimo, hrabrost i inventivnost naših ljudi odigrali su ključnu ulogu u odbrani.

DEVET HEROJA KAO GENERACIJSKI PROJEKAT

Abstrakt: *Poslije rata, bosanskohercegovačko društvo, osim što se moralo brinuti o najširim životnim, društvenim, ekonomskim i političkim pitanjima i problemima, u nakanu da se dovede u red, imalo je i teške zadaće da jedno traumatično iskustvo i naslijeđe rata procesuiru, preradi i razvije modele za njegovo trajno pamćenje. Prakse sjećanja i pamćenja ustanovljene su još tokom rata, kao izraz svijesti o važnosti događaja koji su gradili ratnu zbilju. Kako je vrijeme odmicalo, a modeli kolektivnog sjećanja i pamćenja usložnjavali, nametnulo se pitanje: kako afirmisati temu da ostane trajno zapamćena, da je društvo prepozna i prihvati te da samostalno proizvodi impulse i inicijative njenog pamćenja? Case study ovog rada jeste projekat „Heroji oslobodilačkog rata“, kojeg je u toku zadnje decenije realizirao Fond Memorijala, kantonalna javna ustanova koja se bavi memorijalizacijom, u najširem smislu te riječi.*

Fond Memorijala je kantonalna javna ustanova koja se bavi tekovinama Odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995., Narodnooslobodilačkog rata 1941-1945. i antifašizma. U prvim godinama svoga rada bio je fokusiran prvenstveno na spomenički aspekt memorijalizacije, dok se posljednjih godina snažno okreće raznim oblicima komemorativnih praksi, manifestacija, muzejskoj djelatnosti, publicistici, edukativnom pa i naučnom radu i doprinosu. Naučno-istraživački projekat *Heroji oslobodilačkog rata*, kojeg razmatramo u ovome radu pokrenut je davne 2011. godine.

Heroji oslobodilačkog rata ili jednostavno *devet heroja* naziv je kojim se označava devet ličnosti, vojnih lica Armije Republike Bosne i Hercegovine koji su za svoje ratne zasluge posthumno odlikovani Ordenom heroja oslobodilačkog rata 1994. odnosno 1995. godine. Godine 1994. Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine je, na osnovu amandmana LI tačka 5. stav 3. na Ustav RBiH i člana 4. Uredbe sa zakonskom snagom o odlikovanjima Republike BiH (Sl. list RBiH, br. 9/94): *Za herojski doprinos oslobodilačkom ratu, izuzetno junaštvo i samoprijegor ispoljen u borbenim dještvmima i pri tome ostvarene izuzetne rezultate koji su kod saboraca i građana služili kao primjer, podstrek i dodatni motiv za dalje uspješno suprotstavljanje agresoru na RBiH*, izdalo Ukaze kojim se posthumno odlikuju Ordenom heroja oslobodilačkog rata: Safet Hadžić, Mehdin Hodžić, Hajrudin Mešić, Adil Bešić, Safet Zajko, Midhat

Hujdur, Enver Šehović, Nesib Malkić i Izet Nanić.¹ Orden generalnu Naniću dodijeljen je posthumno nakon njegove pogibije 1995. godine.

Priča o devet heroja široko je rasprostranjena u memorijalnim i komemorativnim praksama bosanskohercegovačkog podneblja. U svakom dijelu Bosne i Hercegovine počiva neki od heroja/dobitnika Ordена, uz kojeg se lokalna zajednica, najčešće prigodama obilježavanja značajnih datuma historijskih, ratnih događaja, prisjeća i ostalih heroja koji dolaze iz drugih krajeva naše zemlje. Godišnjice i obilježavanja na prostoru nekadašnje Sarajevske regije vezuju se uz imena heroja Safeta Hadžića, Safeta Zajke i Envera Šehovića; regija Sjeveroistočne Bosne je prostor na kojem su djelovali heroji Nesib Malkić, Mehudin Hodžić i Hajrudin Mešić; sa prostora Bosanske krajine dolaze heroji Adil Bešić i Izet Nanić a iz Mostara heroj Midhad Hujdur. U komemorativnim praksama, sjećanje na jednog heroja postalo je prisjećanje na svih devet. Tako su, primjerice, 2018. godine prigodom obilježavanja 25. godišnjice Operacije Munja '93 u Bužimu, a koja je vezana za ratni put generala Izeta Nanića, premijerno prikazana dva dokumentarna filma – o Adilu Bešiću i o Izetnu Naniću, te izvedena kasida *Devet heroja*²; sljedeće je godine u Opštini Novi Grad Sarajevo obilježen Dan nezavisnosti Bosne i Hercegovine svečanom akademijom „Devet heroja”³ gdje su centralna tema bili svih devet heroja, a 2020. godine u Mostaru prigodom obilježavanja pogibije heroja Midhada Hujdura Hujke u Kulturnom centru Mostar otvorena je izložba „Heroji oslobodilačkog rata”⁴, koja ponovo u centar stavlja svih devet heroja. Ono što bi tipično bio događaj gdje se lokalna zajednica prisjeća samo svojih lokalnih boraca/događaja, odnosno jednog heroja, prošireno je tako da su u sjećanje ušli i ostali borci, dobitnici Ordена, kao i događaji vezani za njihov doprinos odbrani BiH.

Ovakva praksa obilježavanja, gdje se sjećanjem obuhvataju svih devet heroja, novijeg je datuma. Ona nije postojala prije deset godina, niti je postojalo šire svijesti o životu a još manje o djelima ovih odlikovanih velikana izvan kruga njihove lokalne zajednice ili regije. Njihova djela i slava živjele su lokalno, u zajednici u okviru koje su djelovali i tamo gdje su ih lično poznavali saborci, prijatelji, porodica, ali šire od toga, izvan lokalnih zajednica, u drugim dijelovima zemlje nije bilo gotovo nikakve svijesti o njima. Sva obilježavanja godišnjica koja se odnose na *devet heroja*, sve komemorativne aktivnosti, sva produkcija koja ih tretira skupa kao cjelinu, nastala je kao posljedica velikog memorijalizacijskog poduhvata što ga je poduzeo Fond Memorijala kroz svoje projekte u posljednjoj deceniji. U predstojećim redovima pojasnit ćemo i predstaviti svaki od projekata pojedinačno a kako bismo argumentirali tezu da se sveobuhvatnim djelovanjem na polju sjećanja može adekvatno afirmirati

1 Sead Kreševljaković, *Heroji oslobodilačkog rata*, Sarajevo 2013, 8-9.

2 Promocijom knjige i prikazivanjem dokumentarnog filma nastavljeno obilježavanje slavne bitke Munja '93, <https://opcinabuzim.ba/2018/promocijom-knjige-i-prikazivanjem-dokumentarnog-filma-nastavljeno-obilježavanje-slavne-bitke-munja-93/> (Pristup: 20.2.2023).

3 „Devet Heroja” akademija posvećena Danu nezavisnosti Bosne i Hercegovine, <https://www.novigradsarajevo.ba/news/default/dvete-heroja-akademija-posvecena-danu-nezavisnosti-bosne-i-hercegovine-1551184860/> (Pristup: 20.2.2023).

4 Izložba „Heroji oslobodilačkog rata” u Mostaru, <http://heroji.ba/2020/06/30/izlozba-heroji-oslobodilackog-rata-u-mostaru> (Pristup: 20.2.2023).

znanje i svijest o prošlim događajima tako da ih zajednica postane svjesna, i počne brinuti o njima.

Kako i zašto se sjećamo?

Osim što je *sjećati se* inherentno ljudskom biću, ono je i sociološki uvjetovano, te se tako ratom razlomljeno društvo oslanja na društvene prakse sjećanja kako bi postiglo određene ciljeve. Ciljevi se protežu od onih osnovnih, konkretnih – da se preživjelima, u okviru reparativne prakse, ponudi simbolički oblik zadovoljenja putem kojih će biti umanjene posljedice ratom nastale štete; gdje se preživjelima omogućuje mehanizmi u obliku memorijala/spomenika ili drugoga, koji su značajni za prevladavanje traumatskih iskustava i ozdravljenja; sve do apstraktnih ciljeva izgradnje odnosa prema prošlosti, gradnje identiteta, osnaživanja vezivnih tkiva jedne grupe i slično. Smisao sjećanja vezuje se, dakle, za potrebe u sadašnjosti i očekivanja od budućnosti. Ili, kako to definira poznati sociolog Todor Kuljić, kulturom sjećanja se podrazumijeva zbirni pojam za sveukupnu nenaučnu javnu upotrebu prošlosti i oblast znanosti koja proučava mehanizme društvenog prenošenja, oblikovanja, održavanja i prerade prošlosti, da bi uz pomoć prošlosti rastumačili sadašnjost i stvorili viziju budućeg razvoja.⁵

Prethodnica komemorativnih praksi kolektivnog sjećanja što se danas uveliko upražnjavaju, svoje započetke zapravo imaju tokom samog rata. Prakse obilježavanja godišnjica vezanih za ratne dane, za pojedine ratne događaje, počele su, može se reći, već nakon prve godine rata. Bilježimo obraćanje komandanta Druge viteške brigade Safeta Zajke, na obilježavanju prve godišnjice osnivanja Armije RBiH, u aprilu 1993., kada je odao počast i posthumno priznanje heroju Safetu Hadžiću za doprinos u prvim mjesecima pripreme i organizacije odbrane,⁶ a široko su poznata i obraćanja generala Izeta Nanića na obilježavanjima godišnjica 505. Viteške brigade u toku rata⁷. Praksa obilježavanja važnih datuma i ličnosti začeta u danima rata je nastavljena i poslije rata.

Sigurno je da su se motivi obilježavanja godišnjica u toku rata razlikovali od onih poslijeratnih, te se tu negdje provlači i imaginarna linija koja sadašnje dijeli od povijesnog. Sami učesnici događaja bili su svjesni važnosti vremena u kojem su živjeli i svoje uloge u tome, te su u svojim obraćanjima držali fokus na ciljevima svojih povijesnih zadaća. Njihove riječi, djela pa i oni sami, ostajući dijelom povijesnog postaju gradivni elementi sadašnjih praksi kolektivnog sjećanja. Memorijalne prakse koje su nastupile nakon rata, sa vremenskim odmakom od povijesnih događaja, sve više se oslanjaju na *posrednike*, *prenosioce* odnosno *nosioce* sjećanja. Posredstvom nosilaca sjećanja – javnih narativa, slika, filmova, memorijala – ono se iz individualne sfere prebacuje u kolektivnu sferu čime mu se produljava vijek trajanja, što je i svrha kolektivnog sjećanja.

5 Todor Kuljić, *Kultura sećanja: teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Beograd 2006, 10.

6 Prigodna riječ komandanta 2. mtbr povodom Dana Armije RBiH, Biser - informator 2. motorizovane brigade 1. sarajevskog korpusa OSBiH, br.5, april 1993. godina, 10.

7 Izet Nanić, Legendarni Govor 1993. godina, Video: <https://www.youtube.com/watch?v=-wAt6tcNsCE> (Pristup: 20.2.2023).

U svome razmatranju individualnog i kolektivnog sjećanja, Alaida Asman je identificirala neke načine kako da se kratkotrajno (individualno) sjećanje transformiše u dugotrajno kolektivno sjećanje. Ono mora da bude organizovano i obrazloženo, i to na način da se uključe događaji sa mobilisućim emotivnim narativom; izgradnjom spomenika i mjesta koji predstavljaju opipljive ostatke prošlosti; korištenje vizualnih i verbalnih znakova kao pomoć sjećanju te obredi obilježavanja koji periodično reaktiviraju sjećanje i pojačavaju kolektivno učešće. Na ovaj način, sjećanje se stabilizuje i može da se prenosi s generacije na generaciju.⁸

Da bi se sjećanje „stabiliziralo“, odnosno da bi mu se produžio vijek trajanja, potrebno je intervenirati na način da se pripreme opipljiva mjesta sjećanja, da nosioci sjećanja budu dostupni i ostvare interakciju sa društvom. Fond Memorijala je kroz projekat „Heroji oslobodilačkog rata“ sveobuhvatnom intervencijom prema različitim društvenim krugovima i kroz različite nosioce sjećanja postigao da se priča o *devet heroja* trajno pamti i obilježava kao središnja tema kolektivnog sjećanja na ratnu prošlost i doprinos Armije RBiH odbrani Bosne i Hercegovine.

O projektu Heroji oslobodilačkog rata

Projekat *Heroji oslobodilačkog rata* širi je naziv za čitav niz potprojekata kojim se priča o devet heroja predstavlja javnosti. Pokrenut je 2011. godine idejom da se društveno najpristupačnijim alatima uvede tema o devet heroja, kao jedna od odrednica po kojoj pamtimo period pripreme i organizacije odbrane Bosne i Hercegovine 1992-1995. godine. Može se reći da je to bilo prvo zabilježeno izdvajanje teme kojom su objedinjeni dobitnici Ordena heroja oslobodilačkog rata. Projekat je u prvoj svojoj fazi podrazumijevao izradu devet dokumentarnih filmova o devet heroja, izradu monografije, i izradu web-stranice.⁹ Ovaj ambiciozni zamah podrazumijevao je istraživanje, prikupljanje materijala, snimanje i pripremu materijala za *output*, kojim se cilja široka publika – gledalačka publika, čitalačka publika te mediji. Suprotno dojamu da se o ratnim dešavanjima uglavnom sve zna, istraživanje je bacilo snop svjetlosti na dosta nepoznanica te je njihovo aktualiziranje i izvođenje u prostor javnog razgovora izazvalo dosta pažnje i pokrenulo nove trendove.

Devet filmova: Prvi potprojekat u jednom velikom nizu jeste izrada devet dokumentarnih filmova posvećenih svakom od devet heroja. Dokumentarni filmovi realizirani su u saradnji sa Kantonalnom televizijom Sarajevo.¹⁰ Prilikom snimanja, ostvareni su prvi kontakti sa članovima porodica, prijateljima i saborcima devet heroja. Filmovi su rađeni na osnovu svjedočanstava učesnika događaja, na autentičnim lokacijama. Iako su tematski zasebne dokumentarne cjeline, rađeni su serijski, sa istom vizualnom i zvučnom pripremom, i istovjetnom špicom koja nagovještava svaki od devet filmova kratkim insertima. Zajednički tehnički elementi imali su kohezivnu ulogu, odnosno povezati devet manjih priča u jednu temu: *Devet heroja*.

8 Alaida Asman, *Sećanje, individualno i kolektivno, Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, Beograd 2015, 78.

9 Arhiv JU Fond Memorijala KS (dalje: AFM), Izvještaj o radu Fonda Kantona Sarajevo za izgradnju i očuvanje globalja šehida i poginulih boraca, memorijalnih centara i spomen-obilježja žrtava genocida za 2011. godinu

10 Ibid.

Filmovi su emitovani u okviru dokumentarne programske sheme Televizije Sarajevo, a potom su u mjestima snimanja rađene pojedinačne premijere filmova. Na ovaj način tema je plasirana u širu javnost. Naposljetku su filmovi distribuirani na USB karticama, predstavljeni kroz trailere u okviru web stranice, te učinjeni dostupnim na youtube kanalima.

Web stranica i monografija: Projektom je predviđena izrada monografije i multimedijalne web stranice. Ovaj dio projekta Fond je realizirao u saradnji sa udruženjem „Urban“.¹¹ Projekat je završen u toku 2012. godine, kada je puštena u promet web stranica, a monografija je štampana tek 2013. godine. Monografiju „*Heroji oslobodilačkog rata*“ potpisuje Sead Kreševljaković. Nastala je kao rezultat terenskog rada na realizaciji filmova, i prvo je štampano djelo koje donosi priču o svih devet heroja na jednome mjestu. Ovo više nisu bile pojedinačne priče o ličnostima iz različitih dijelova Bosne i Hercegovine. Ovdje su prvi put predstavljeni zajedno, u jednoj knjizi, povezani istim odličjem, istom borbom za slobodu i istom sudbinom. Knjiga se sastoji od 132 strane, formata 205 mm X 205 mm, tvrdog uveza, tiraža 1 000 komada. Distributivna politika i dalje je ostala snažna. Naime, pedagoškom zavodu Kantona Sarajevo dostavljeno je 450 primjeraka knjige, koje su dalje poslane prema školskim bibliotekama Kantona Sarajevo.

Knjigu prati i internet stranica www.heroji.ba, čiji sadržaj čine inserti iz devet dokumentarnih filmova o herojima, fotografije, njihov životopis i priče o herojstvima.¹² Lahko dostupna, ova stranica postat će glavna referenca brojnim medijskim člancima o herojima koji su nastali od tog trenutka do danas. Zajedno sa dokumentarnim filmovima, tema je imala izuzetnog odjeka u javnosti.

Promo materijali: Sljedeći produkcijski set vezan za *Heroje oslobodilačkog rata* uključivao je izradu promo materijala. U toku 2014. godine štampan je poslovni planer Fonda Memorijala. Planer je rađen tehnikom „crtež u ulju“, grafičko rješenje uključivalo je autorsko djelo-portret i biografiju devet heroja. U svakom od 12 mjeseci su uneseni značajni događaji i datumi shodno zvaničnom *Kalendaru za obilježavanje značajnih događaja, datuma i ličnosti iz perioda odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995. godine*. Planeri su, kao edukativno-promotivni materijal, podijeljeni poslovnim partnerima, saradnicima i donatorima.¹³ Zbog velike traženosti, planeri su ponovo štampani i distribuirani 2016. godine. Godine 2017. Fond je izradio i notese sa sadržajima posvećenim herojima. Grafičko rješenje notesa uključivalo je autorsko djelo-portrete i biografije devet heroja. Uz ovaj edukacijski kit pripremljeni su i zidni satovi sa istim sadržajem.

Okrugli sto: 2017. godina izdvaja se po tome što Fond pokreće sljedeći veliki korak u realizaciji projekta *Heroji oslobodilačkog rata*. Naime, u toku su bile pripreme za organizaciju velikog okruglog stola posvećenog ovoj temi kao i početak rada

11 Ibid.

12 AFM, *Izveštaj o radu Fonda Kantona Sarajevo za izgradnju i očuvanje grobalja šehida i poginulih boraca, memorijalnih centara i spomen-obilježja žrtava genocida za 2013. godinu*

13 AFM, *Izveštaj o radu Fonda Kantona Sarajevo za izgradnju i očuvanje grobalja šehida i poginulih boraca, memorijalnih centara i spomen-obilježja žrtava genocida za 2014. godinu*

na muzejskoj postavci. U godinama koje su prethodile završena je izgradnja Multimedijskog centra Kovači u sklopu kojeg je planiran galerijski prostor za muzejsku postavku posvećenu herojima. U Multimedijskom centru je u septembru 2017. godine upriličen okrugli sto na temu „*Heroji oslobodilačkog rata*“, organiziran u sklopu tradicionalne manifestacije „*Obrana BiH-Igman*“, gdje su po prvi put na jednom mjestu okupljeni prijatelji, porodice i saborci devet heroja, i gdje su zajedno podijelili priče i svjedočanstva iz perioda OOR-a.¹⁴ Ovo je ujedno i prvi put da su porodice svih devet heroja zajedno na jednom mjestu, noć uoči okruglog stola, na svečanoj večeri u hotelu Austria na Ilidži upoznali jedni druge i imali priliku da se druže.

Fond Memorijala štampao je Zbornik radova sa okruglog stola uz prateći audio zapis na DVD-u, a koji je zbog velike traženosti dostupan i distribuiran i u elektronskoj verziji na web stranici heroji.ba.¹⁵

Kasida: Prigodom organiziranja Okruglog stola, bosanskohercegovački izvođač ilahija i kasida Mustafa Isaković je za prisutne izveo svoju sada već široko poznatu kasidu „*Devet heroja*“, koja je izašla iste godine i koja je svoju premijeru imala mjesec dana ranije na Igmanu u sklopu pomenute manifestacije.¹⁶ U jednoj najavi svoga projekta, Isaković se osvrnuo na poražavajuće činjenice o odnosu prema herojima, odnosno zaboravu: „I sâm sam bio od onih koji nisu unazad godinu dana znali nabrojati njih devet koliko ih je posthumno odlikovano“, ali, naglasit će: „Stoga sam osjećao i moralnu obavezu da nešto po tom pitanju uradim.“¹⁷ Ovaj projekat, nastao kao jasan impuls projekta „*Heroji oslobodilačkog rata*“, imao je snažan odjek u javnosti, i dosta širok i pozitivan prijem kod publike svih uzrasta, te je na neki način uvijekvijećio sjećanje na devet heroja.

Konkurs za najbolji literarni rad: Da bi se ostvarilo dubinsko istraživanje teme, i izašlo iz ravni površnog reminisciranja, bilo je potrebno involvirati što širi društveni krug u projekat „*Heroji oslobodilačkog rata*“, pa je tako 2018. godine raspisan konkurs za najbolje literarne radove za učenike osnovnih i srednjih škola. Zadatak za učenike je bio konkretiziran: istražiti jednog ili više heroja i pisati o njima. Na teme o herojima pisali su školarci iz cijele Bosne i Hercegovine. Ukupno šest pobjedničkih radova, po tri mjesta za svaku od kategorija, nagrađeno je novčanim nagradama, a na velikoj svečanosti u povodu obilježavanja 21. godišnjice Fonda Memorijala, najbolji učenici su čitali svoje radove velikom auditorijumu u Memorijalnom centru Kovači.¹⁸ Kasnije će radovi biti štampani u Zborniku dječijih literarnih radova uz posebne tematske bojanke i infografike o herojima. U krajnjoj fazi, 2022. godine, uključili su se i Ministarstvo za odgoj i obrazovanje KS, Ministarstvo za boračka pitanja

14 Održan okrugli sto na temu „*Devet heroja odbrambeno-oslobodilačkog rata*“, <https://fmbi.gov.ba/odrzan-okrugli-sto-na-temu-devet-heroja-odbrambeno-oslobodilackog-rata/> (Pristup: 23.2.2023).

15 AFM, *Izveštaj o radu Fonda Kantona Sarajevo za izgradnju i očuvanje grobalja šehida i poginulih boraca, memorijalnih centara i spomen obilježja žrtava genocida za 2017. godinu*

16 *Devet heroja, Okrugli sto Heroji oslobodilačkog rata*, Zbornik radova, Sarajevo 2018, 7-8.

17 Mustafa Isaković započeo veliki projekt: Kasida o najvećim herojima Bosne uskoro pred publikom <https://www.ins.ba/bs/article/205/mustafa-isakovic-zapocao-veliki-projekt-kasida-o-najvecim-herojima-bosne-uskoro-pred-publikom> (Pristup: 20.2.2023).

18 Obilježena je 21. godišnjica osnivanja Fonda Memorijala, <http://heroji.ba/2018/05/21/obiljezena-je-21-godisnjica-osnivanja-fonda-memorijala/> (Pristup: 20.2.2023).

KS, Ministarstvo kulture i sporta KS, koji su sponzorirali i distribuirali infografike svim osnovnim i srednjim školama na Kantonu Sarajevo sa instrukcijom da se istakne na vidno mjesto u školskim holovima.¹⁹

Putujuća izložba: U toku 2018. godine izrađena je i putujuća izložba „*Heroji oslobodilačkog rata*“ čija je prva namjena gostovanje po bosanskohercegovačkim ali i europskim gradovima. Cilj izložbe jeste da naslijeđe odbrambeno-oslobodilačkog rata i devet heroja iznese među širi auditorijum te tako kreira afirmativan odnos prema memorijalizaciji i važnosti sjećanja i učenja o prošlosti a radi izgradnje bolje budućnosti.²⁰ Izložba je gostovala u brojnim gradovima Bosne i Hercegovine, od Mostara do Bužima, čime je uspostavljen odnos sa lokalnim zajednicama i angažiran odnosno mobilizovan jedan poseban društveni krug štovatelja lika i djela devet heroja.

Spomenici: U okviru Fond Memorijala poseban sektor zadužen je za spomenike, bilo da su to nadgrobnici, spomen-ploče, mezarja, biste i drugi spomenički objekti iz širokog spektra memorijalne kulture i ovog i Drugog svjetskog rata. Memorijali vezani za heroje obuhvatili su brojne pojedinačne projekte, poput sufinansiranja podizanja nadgrobnika sarajevskim herojima kao i spomenika na mjestu pogibije, sufinansiranje podizanja spomen-ploče u Prijedoru Adilu Bešiću, spomenika Pobjede na Čorkovači, i slično. Ipak, najznačajnija spomenička intervencija u ovom smislu jeste donošenje jedinstvenog idejnog rješenja spomen obilježja-turbeta generalu/heroju oslobodilačkog rata. Projekat je počeo još 2005. godine, kada je oformljena stručna komisija za usaglašavanje kriterija i izbor najboljeg idejnog rješenja kojim bi se na dostojanstven, prepoznatljiv i unificiran način obilježila mjesta gdje počivaju heroji naše domovine. Do sada Fond Memorijala je sufinansirao izgradnju turbeta Izetu Naniću, Mehmedu Alagiću, Nesibu Malkiću, Hajrudinu Mešiću i Mirsadu Crnkiću.²¹ Troškove izgradnje snosile su lokalne strukture, općine i kantoni, čime su se nedvojbeno pridružili zamišljenom memorijalizacijskom poduhvatu.

Idejno rješenje turbeta definirano kao „spomen obilježje-turbe generalu/heroju oslobodilačkog rata“ u vremenu nastanka nije specificirano za samo devet odlikovanih Ordenom heroja, zbog čega se kao nadgrobno obilježje pojavljuje i kod Mehmeda Alagića (2007) i Mirsada Crnkića (2008). U 2006. godini pokrenuta je inicijativa zamjene prvobitnog, skromnog turbeta generalu Naniću u Bužimu novim tipiziranim turbetom „generalima/narodnim herojima ARBIH“ a realizacija projekta počela je 2008. godine.²² Kasnije će se pojaviti i inicijative izgradnje istovjetnog tipiziranog turbeta herojima Nesibu Malkiću (2018. godine pokrenuta inicijativa, 2019. realizira-

19 Infografike o devet heroja oslobodilačkog rata bit će istaknute na vidnim mjestima u sarajevskim školama, <https://vlada.ks.gov.ba/aktuelnosti/novosti/infografike-o-devet-heroja-oslobodilackog-rata-bit> (Pristup: 20.2.2023).

20 AFM, Izvještaj o radu Fonda Kantona Sarajevo za izgradnju i očuvanje grobalja šehida i poginulih boraca, memorijalnih centara i spomen obilježja žrtava genocida za 2018. godinu.

21 Turbe heroja oslobodilačkog rata, <https://www.fondmemorijala.ba/mezarja-i-spomenici> (Pristup: 20.2.2023).

22 Spomen obilježje – turbe generalu narodnom heroju Izetu Naniću, Svjedoci istine, Sarajevo 2008,

na²³) na Šehidskom mezarju u Gornjim Dubravama i Hajrudinu Mešiću (2018. pokrenuta inicijativa, 2022. realizirana²⁴) na Šehidskom mezarju u Sniježnici kod Teočaka. Između podizanja turbeta u Bužimu i podizanja turbeta u Sniježnici i Gornjim Dubravama, prošlo je oko deset godina. U tom vremenskom prostoru projekat *Devet heroja* oblikovan je i promoviran u svim sferama, pa se posljedično tome pojavila i inicijativa za izgradnjom posljednja dva spomen-obilježja.

Muzej: Vjerovatno najznačajniji aspekt memorijalizacije ove teme bio bi projekat izrade muzejske postavke, što zbog svoje kompleksnosti u realizaciji što zbog slojevitosti memorijalizacijskih perspektiva i mogućnosti. Realizacija postavke bila je složen projekat koji je poglavito implementiran u toku 2018. godine, dok su u 2019. godini provedeni građevinski radovi i upriličeno njeno otvorenje. Naučno-istraživački rad na temi u osnovi je počivao na već istraženom materijalu prilikom realizacije filmova, te se tim konceptom nastavio i u ovoj fazi. Imao je za cilj decidno istražiti historijski kontekst, okolnosti i porijeklo Ordena oslobodilačkog rata, utvrditi biografije lica kojima je dodijeljeno ovo najveće ratno priznanje Armije R BiH, kao i historijski kontekst i okolnosti zbog kojih im je dodijeljen. Najvažniji fokus ovog poduhvata bio je prikupiti eksponate. Rad na terenu zahtijevao je obilazak i susrete s porodicama odlikovanih heroja, koje žive u svim krajevima BiH. Tom prilikom obavljani su i snimljeni intervjui i razgovori s članovima porodica, prijateljima, školskim drugovima, predratnim kolegama, suborcima iz rata, te iz tih razgovora prikupljeni detalji o životima heroja, ratnom periodu, posebnim zaslugama, pogibiji. Ono što je posebno olakšalo saradnju jeste prethodno uspostavljen odnos i poznanstvo sa porodicama, prijateljima i saborcima heroja, kroz ranije projekte, okrugle stolove i druga formalna i neformalna druženja. Porodice su velikodušno ustupile građu, lične predmete heroja, često zadnje što im je ostalo nakon njihove pogibije.²⁵ Kroz intervjue i razgovore, koji su bili metodološka okosnica ove faze projekta, prikupljena su vrijedna svjedočanstva i lične priče o pripremi i organizaciji odbrane BiH ali i o iskustvima preživljavanja u specifičnim uslovima pojedinih bosanskohercegovačkih predjela. Iako je tema fokusirala heroje, pojedinačna iskustva, zapažanja, jedinstvena sjećanja i interpretacije događaja dali su dosta boje ukupnoj slici prošlosti.

U konačnici, nastala je muzejska zbirka vrijednih eksponata, vojnih i ličnih predmeta devet heroja, zatim posebna bibliotečka zbirka Fonda Memorijala objavljene ratne literature, te arhivska zbirka do sada objavljene i neobjavljene arhivske građe i dokumenata, dnevnika, fotografija, video zapisa, smještena u Fond Memorijala na trajno čuvanje i korištenje svim pojedincima koji iskažu interes za proučavanje ovog

23 Potpisan Sporazum o izgradnji turbeta heroju Oslobođilačkog rata rahmetli Nesibu Malkiću, <https://gradzivinice.ba/potpisan-sporazum-o-izgradnji-turbeta-heroju-oslobodilackog-rata-rahmetli-nesibu-malkicu/> (Pristup: 20.2.2023).

24 U sniježnici na Teočaku otkriveno turbe Kapetanu Hajri, <https://politicki.ba/vijesti/u-snjeznici-na-teocaku-otkriveno-turbe-kapetanu-hajri/26682> (Pristup: 20.2.2023).

25 AFM, Izvještaj o radu i finansijskom poslovanju JU „Fond Memorijala Kantona Sarajevo za 2018. godinu

perioda.²⁶ Kumulus prikupljenog materijala stvorio je široke perspektive za proučavanje teme, za edukaciju i širenje znanja.

Otvorenje muzeja upriličeno je na 22. godišnjicu osnivanja Fonda Memorijala 26. aprila 2019. godine. Ponovo su u Sarajevo došle porodice i saborci svih devet heroja, na svečano otvorenje muzeja, koji se smatra zajedničkim ostvarenjem nastalim naporom lokalnih zajednica i Fonda, da se trajno sačuva uspomena na njih, da se ne zaboravi.

Od svoga otvorenja, krajem aprila 2019. godine, Muzej heroja oslobodilačkog rata zabilježio je veliko interesovanje javnosti i značajan broj organizovanih posjeta, te posjeta važnih ličnosti u Bosni i Hercegovini. Nažalost, iz nepoznatih razloga u finalnom izvještaju za 2019. godinu JU Fond Memorijala KS ove posjete nisu zabilježene niti spomenute. Ipak, trag o posjetama ostao je zabilježen kroz Facebook stranicu Muzeja heroja oslobodilačkog rata, gdje za samo osam mjeseci rada te godine muzej bilježi posjete učenika OŠ „Fatima Gunić“, Druga gimnazija Sarajevo, Druga gimnazija Zenica, stipendisti Fonda Bošnjaci, stipendisti Fonda Ikre, OŠ „Avdo Smilović“, OŠ „Šejh Muhamed ef. Hadžijamaković“, Mreža mladih Vogošća, OŠ „Ilijaš“, SSST Gimnazija, Prva bošnjačka gimnazija, Gazi Husrev-begova medresa, Medresa Osman ef. Redžović, i dr. Muzej heroja oslobodilačkog rata posjetili su porodice, te veterani i saborci heroja oslobodilačkog rata: 1. korpus ARBiH, 2.korpus ARBiH, brojna boračka udruženja, kao i predsjednik SDA, Bakir Izetbegović, članovi Predsjedništva BiH Šefik Džaferović i Željko Komšić. Pored organiziranih posjeta, u svakodnevnom posjetama u toku radnog vremena, Muzej je posjetio i veliki broj stranih posjetitelja i turista iz svih dijelova svijeta.²⁷

Interesovanje za Muzej pokazali su i brojni mediji koji su izvještavali o otvorenju Muzeja ali i kasnije o radu Muzeja te općenito o temi devet heroja. Značajniji projekti koji su rezultat te saradnje jesu dokumentarni film Televizije Hayat pod nazivom „Devet heroja“, snimljen prigodom obilježavanja Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine 2020. godine te projekat dokumentarnog serijala „Heroji iza ordena“ u saradnji sa Federalnom televizijom i Udruženjem Reakcija²⁸. Obje inicijative potekle su od pomenutih televizija nakon što su među svojom gledalačkom publikom identificirali potražnju za takvim sadržajima.

Veliki odziv škola i posjeta muzeju kao i zahtjev za saradnjom od strane medija prvi su indikator da je tema „zaživjela“ u društvu te da je društvo kao takvo na sebe preuzelo inicijativu da sjećanje na devet heroja zaštititi od zaborava. Drugi pokazatelj bi bio manifestacija teme devet heroja u subkulturi: komadi odjeće sa motivom devet heroja, asesoara, tetovaža, murala, kreativnih uradaka na društvenim mrežama (Facebooku, Instagramu posebno na TikToku). Godišnjice obilježavanja značajnih

26 AFM, Predmet: Inicijativa za dodjelu Plakete KS za 2019. godinu JU Fondu Memorijala KS, Br. 13-06-01-ARK/36-99/20 od 12.03.2020. godine

27 Kratke zabilješke sa fotografijama posjeta dostupne su na Facebook stranici Muzeja heroja oslobodilačkog rata, dostupno na: www.facebook.com/muzejheroja

28 AFM, Izvještaj o radu i finansijskom poslovanju JU Fond Memorijala Kantona Sarajevo za 2020. godinu

datuma diljem zemlje nerijetko u središnju temu stave „Heroje oslobodilačkog rata“ a Fond je glavna referenca kod realizacije takvih projekata.

Zaključak:

Danas smo svjedoci da brojna imena narodnih heroja (Drugog svjetskog rata) kojima su nazivane sarajevske ulice i sokaci ne podrazumijevaju i visok stepen svijesti o tome ko su oni bili u vremenu kada su zavrijedili da nekad neka ulica ponese njihovo ime. Nove generacije naprosto o njima ne znaju ništa.

U slobodi vlastitih razmišljanja usuđujem se reći da će odrasti nove generacije koje će također zaboravu prepuštati imena heroja ovog rata – imena ljudi koji su odbranili slobodu države u kojoj danas živimo. Ipak, institucije i pojedinci preuzeli su na sebe zadatac da zapamte odnosno da od zaborava sačuvaju onoliko koliko je moguće, i koliko svojim radom mogu obuhvatiti, a kako bi se znanjima i predodžbama o prošlosti produljio vijek trajanja.

Teoretičari su promišljajući kulturu sjećanja identificirali procese i mehanizme koji to omogućavaju. A svojevrsan case study ovog eseja bio je projekat „Heroji oslobodilačkog rata“ kojeg posljednju deceniju, ali i duže od decenije, provodi JU Fond Memorijala KS.

Predstavljeni projekti hronološki prikazuju kako se organizovanim i obrazloženim sjećanjima produljava vijek trajanja, kroz opipljiva mjesta prošlosti odnosno spomenike podignute u sjećanje na heroje, korištenjem vizualnih i verbalnih znakova kakve su izložbe i filmovi, knjige, kroz obrede i obilježavanja značajnih datuma, koji se od prve ratne godine održavaju u svim dijelovima zemlje, itd. O tome koliko je uspješno Fond vršio svoje zadac pokazat će budućnost. Za sada, oslanjajući se na indikatore koji prikazuju recepciju teme „Devet heroja“ u društvu, možemo gledati pozitivnim pogledom. Navedeni indikatori, poput pojave teme u ravni subkulture, na komadima odjeće, obuće, asesoara, tetovaža, murala, u muzičkim izvedbama, kreativnim uradcima, na društvenim mrežama, njihova manifestacija na javnim obilježavanjima širom zemlje, impuls sjećanja koji se održava u javnosti, svakako su zasebna tema, a ovdje služe da prikažu kako je jedna sveobuhvatna intervencija na polju sjećanja, koju je uposlao Fond Memorijala, pri realizaciji niza projekata na temu „Heroji oslobodilačkog rata“, kroz posljednjih deset godina, afirmirala znanje i svijest o herojima tako da ih je društvo postalo svjesno toliko da samostalno inicira projekte kojima čuva sjećanje – da se ne zaborave.

ONI SU JAKI ONOLIKO KOLIKO SMO MI TIHI

Zanimljivo je da, kako jača, organizaciono i programski, antifašistički pokret u Bosni i Hercegovini, gotovo istom progresijom rastu i napadi, omalovažavanja i osporavanja, te različiti oblici ataka na kompletno antifašističko naslijeđe i revidiranje historije i historijskih činjenica. Ciljevi su vrlo jasni. Mnogi ih više i ne kriju, a sve po tim planovima trebalo bi rezultirati nestankom Bosne i Hercegovine u njenim historijskim granicama. Da bi ova teza bila do kraja razumljiva iznijeću nekoliko primjera, ali i stavova Saveza antifašista i boraca NOR-a u BiH, kao krovnog saveza antifašističkog pokreta Bosne i Hercegovine, o sve bezobzirnijem osporavanju antifašizma koji baštine narodi Bosne i Hercegovine.

Vratimo se unazad nekoliko mjeseci. Dana 12. novembra 2023. godine na svom tviter nalogu Milorad Dodik, predsjednik Republike Srpske, a zapravo vojvoda u pokušaju, predsjednik sa ukradenim mandatom, uistinu uplašeni, zbunjeni, narcisoidni čovjek primitivnog ponašanja, o čemu svjedoči njegova, kako neverbalna, tako i verbalna komunikacija, zapisao je sljedeći stav: „BiH nema „dan državnosti“ jer ne postoji nijedna odluka daytonskih institucija kojom je to utvrđeno. Izmišljeno u glavama muslimanskih političara. Postoje laži o tome, kao što je lažna BiH. To što BiH slavi, izmišljeno je u glavama muslimanskih političara koji samouvjereni, što je svojstveno njima, na lažima pokušavaju izgraditi priču o obilježavanju komunističkog događaja iz Drugog svjetskog rata u Mrkonjić Gradu kao „Dan državnosti“. U tom periodu većina Muslimana bila je u ustaškoj vojsci i u Handžar diviziji, dok je većina Srba bila na strani partizana, boreći se protiv nacista i ustaša, gdje su bili Muslimani iz BiH. Čovjek se mora upitati – šta slavite?

Pa, zato, živite u vlastitim lažima. U tom periodu, na tom događaju u Mrkonjić Gradu Muslimani nisu ni bili jer su bili na strani nacista. Taj događaj na koji se danas pozivate organizovali su zabludni Srbi, komunisti, i tad tamo nije bilo Muslimana – Bošnjaka.

Zašto obilježavate ZAVNOBiH, a ne AVNOJ? To što BiH slavi izmišljeno je u glavama muslimanskih političara, koji samoubjeđeno, što je svojstveno njima, na lažima pokušavaju... Kako je moguće da prvi slavite, a drugi negirate. Prestanite već jednom lagati, prvo sebe, a onda i druge. Lažete i kad se pozivate na Aliju Izetbegovića koji je 1991. godine odbacio isti taj ZAVNOBiH i prvi je formirao nacionalnu muslimansku stranku

da bi napravio muslimansku BiH, onakvu o kakvoj je pisao u Islamskoj deklaraciji. Tu nećete naći da piše o ZAVNOBiH-u. Zar stvarno mislite da tu vašu zabludu i propagandu možete isporučiti kao trik i da on uspije? Vidim da mislite da vam to uspijeva. Alija je bio pripadnik Handžar divizije i zašto kad Bošnjaci spominju ZAVNOBiH ne spominju i da je Alija Izetbegović bio pripadnik „Mladih muslimana“ za koje neki smatraju da je teroristička organizacija, te da je bio pripadnik Handžar divizije, koja je bila pod direktnom Hitlerovom komandom. Toga svega nema u ZAVNOBiH-u ili ja to nisam našao da pročitam. Šta onda slavite, ljudi? Jedini odgovor je da slavite srpsko zabludno okupljanje u Mrkonjić Gradu. Nijednom odlukom u deytoskoj BiH nije utvrđeno da se obilježava „Dan državnosti“, jer on ne postoji, što znači da ne postoji BiH koja ima „Dan državnosti“. Istoričar Bećirović je zabludni sin svoje fantazmagorije. Onako rumen u licu, šepuri se i prodaje vlastitom narodu narativ za koji zna da je laž. I ko vam može pomoći? I opet priča da, eto, brani BiH. Ustvari, brani svoju zabludu o BiH. Niko mu ne brani da ostane da živi u toj svojoj zabludi.“

U pravilu na nemušte, zapjenjene i pune mržnje, a prečesto i nebulozne zapise i izjave ovakvih osoba ne treba reagovati. Ignorisanje je jedini lijek, jer to ih ostavlja da se guše u vlastitoj septičkoj jami, gdje po onome što pišu i izjavljaju uglavnom i spadaju.

No, ovaj put je situacija drugačija. Skrojio je on zakon o kleveti kojim želi ušutkati sve neistomišljenike na parčetu zemlje koju je oteo građanima i vlada kao kakav srednjevjekovni despot. E pa ovo je sad zgodna prilika da sam okusi slovo zakona koji je poslušnicima izdiktirao.

Neću i nema potrebe iznositi kontraargumente na klevete iznesene u citiranom tvitu.

Jedini odgovor je tužba odgovarajućem tužilaštvu u Banja Luci protiv njega, zbog iznesenih kleveta, a po njegovom zakonu.

Nemam pravo ovo prešutjeti zbog Avde Hume, Hasana Brkića, Sulejmana Filipovića, Skendera Kulenovića, Šefketa Maglajlića, Husnije Kurta, Osmana Karabegovića, Ismeta Bektaševića, Hamdije Čemerlića, Sulejmana Filipovića, Abdulaha Kunosića, Hadži-Mehmeda Mujkića, Pašage Mandžića i Muhameda Sudžuke.

Oni bijahu ključni ljudi, među ostalima, na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a. On kaže da nisu bili u Mrkonjić Gradu. Podugačak je spisak i vijećnika, njihovih sunarodnjaka, koji se tog 25. novembra 1943. godine probiše do slobodne teritorije kako bi učestvovali u radu ovog ratnog parlamenta Bosne i Hercegovine.

Nemam pravo prešutjeti navedene klevete ni zbog Mahmuta Bušatlije, Fadila Jahića Španca, Hasana Zahirovića Lace, Adema Buća, Vahide Maglajlić, Šefketa Maglajlića, Omera Maslića, Huse Merdžića, Ahmeta Pintula, Rifata Frenje, Esada Midžića, dr. Safeta Mujića, Mustafe Dovadžije, Šefika Obada i desetine i desetine drugih koji svojim junaštvom postadoše narodni heroji Jugoslavije.

Ne smijemo i ne možemo prešutjeti ni zbog Džemala Bijedića, Envera Čemalovića, Džemila Šarca, Nurije Pozderca, Hamdije Omanovića, Omera Mrgana i drugih koji u narodno-oslobodilačkoj borbi dadoše nemjerljiv doprinos u borbi za slobodu jugoslovenskih naroda. Na kraju ne smijem šutjeti na ovakve uvrede ni zbog mog

oca Selima, časnog čovjeka, partizana, koji je od Stoca dotabanao do Trsta, vjerujući u ideju slobode i jednakosti među ljudima.

Mi zato trebamo podnijeti tužbu za klevetu protiv osobe, kojoj ne želim ni ime pomenuti, jer smo oklevetani, samo zbog mržnje prema našoj nacionalnoj pripadnosti.

Neka to bude hiljadu, deset hiljada, dvije stotine hiljada, milion tužbi...

Učinimo to i vjerujte rezultat će biti fantastičan. Svaki put kada je dobio ozbiljan odgovor prepao se kao miš i još nervoznije reagovao, a tada se ogolio do srži.

Ili se povlačio, što ga karakteriše kao ozbiljnu kukavicu. Pojedinačno on ne smije ni s kim na megdan. Verbalni, naravno. Jak je samo kad se krije iza naroda, iza institucija, iza mase. Tužbe su prilika da ga ogolimo i izvučemo na čistinu gdje neće biti mase, a presude će donositi njegove institucije, koje jedva čekaju da neko nešto ovakvo preduzme.

Učinimo to i tucimo ga njegovim „oružjem“. Dao nam je zakon kao savršeno sredstvo obračuna sa njegovim primitivizmom i bahatošću, odnosno njim samim.

Upotrijebimo taj alat elegantno i gospodski i sačekajmo kako će reagovati njegovo pravosuđe. Šta god bude, postoji i naredna instanca, a nju ne kontroliše.

A onda se sa riječi prešlo na djela. Naime, dva dana pred održavanje svečanosti u povodu 80. godišnjice održavanja Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a u Mrkonjić Gradu i nakon što je sve prethodno dogovoreno sa Policijskom upravom i Kulturnim centrom u tom gradu na adresu SABNOR BiH stigao je e-mail kojim se organizator obavještava da Policijska uprava Mrkonjić Grad zabranjuje javni skup u Mrkonjić Gradu povodom Dana državnosti Bosne i Hercegovine.

Kako je saopšteno iz PU Mrkonjić Grad, u skladu sa Zakonom o javnom okupljanju i Zakonom o općem upravnom postupku, doneseno je Rješenje o zabrani javnog skupa u organizaciji SABNOR-a BiH, za dan 25. novembra 2023. godine u Mrkonjić Gradu.

Takođe, Policijska uprava Mrkonjić Grad donijela je Rješenje o zabrani javnog skupa u organizaciji Općinske boračke organizacije Mrkonjić Grad za dan 25. studenoga 2023. godine u Mrkonjić Gradu.

Policijska uprava Mrkonjić Grad, navedena Rješenja donijela je nakon analize svih sigurnosnih aspekata i okolnosti ovih javnih skupova.

Imajući u vidu da je isti dan na istom mjestu najavljen skup SABNOR-a BiH i Općinske boračke organizacije Mrkonjić Grad cijenimo da zbog okupljanja većeg broja učesnika i posjetitelja najavljenih skupova, organiziranih od strane organizacija koje imaju različita programska opredjeljenja, postoji stvarna opasnost da bi njihovim održavanjem bila ugrožena sigurnost ljudi i imovine i da bi došlo do ozbiljne opasnosti od nasilja ili narušavanja javnog reda i mira u većem obimu, kaže se u obrazloženju donesene odluke.

Zanimljivo je da samo dan ranije nije bilo nikakvih saznanja o drugom skupu, skupu lokalnih boračkih organizacija, te da je dogovor o okupljanju antifašista protkao u dobroj atmosferi na zadovoljstvo obje strane.

A onda je došao mig od velikog vođe i razni voždovi kerberi su digli glas. Krenulo je utrkivanje u snishodljivosti i recikliranju voždovih nebuloza o istoriji kojih bi se postidio i osnovac.

Nakon ovakve sramne odluke policije Republike Srpske iz Mrkonjić Grada uslijedile su brojne osude i izražena najoštrija negodovanja protiv iste, jer navedeni razlog o nemogućnosti garantovanja sigurnosti je iskonstruisan i radi se isključivo o političkoj odluci. Naime, petnaestak dana ranije predsjednik bh. entiteta Republika Srpska nagovijestio je ovakvu mogućnost. Nakon njegovog pisanja o ZAVNOBiH-u, ponavljajući kao papagaji, javili su se sljedbenici takve politike sa istim tezama.

Narod bi rekao pobrkane su tu i babe i žabe. Govoriti o ZAVNOBiH-u kao o nevažnom jednonacionalnom sastanku zabludjelih Srba komunista je nebuloza kakva se rijetko čuje. Pri tome ismijavati sve one koji poštuju ZAVNOBiH i njegovo naslijeđe na najprimitivniji i najprostačkiji način je uistinu prava slika onoga koji to čini.

Istovremeno, valja reći da onaj koji inspiriše zabranu obilježavanja antifašističkog naslijeđa ove zemlje tim činom bira drugu, kontra stranu antifašizmu i sebe svrstava na stranu fašizma. To se upravo desilo sa zabranom obilježavanja jubileja ZAVNOBiH-a.

Konačno su javno priznali na kojoj su strani. Na takav izbor niko u ovoj zemlji nema pravo šutjeti. Niko nema pravo ne reagovati. Niko nema pravo ne djelovati. Sve ovo što se desilo jesu potezi uplašenog, izgubljenog i očajnog čovjeka, ali jesu i potezi koji mogu izazvati ozbiljne posljedice, jer on gubi, a ovakav gubitnik i izgubljen čovjek može napraviti mnogo zla.

Zašto mu je ZAVNOBiH stalna meta? Zašto se odluke i postignuća ZAVNOBiH-a kontinuirano žele minimizirati?

Odgovor je vrlo jednostavan, rušenjem ZAVNOBiH-a žele rušiti državu i ubijediti nas da je ona kao državna zajednica nastala u Dejtonu. Takvo dječije tumačenje istorijskih činjenica mi, pojednostavljeno rečeno, izgleda kao kada bi čovjeku nakon renoviranja kuće ustvrdili da ranije ta kuća nije postojala nego je nastala početkom renoviranja. Svako bi nam na ovakvu tvrdnju rekao da smo ludi.

I sa državom je ista stvar. Imali smo je od davnina, a u Dejtonu je malo remontovana, ali to je i nakon remonta još uvijek ona ista stara država.

Ludost je da tvorci ovakve budalaštine počinju vjerovati u nju. Kad se to desi, a dešava se, tu je već potrebna ozbiljna terapija. Koliko znam, takva klinika postoji u Banja Luci. Opasno je čekati jer stanje se može vrlo brzo ozbiljno pogoršati, a tada bi moglo biti kasno.

Zato, zbog ozbiljnosti situacije, zbog narasle fašizacije društva u kojem živimo, svi mi moramo odmah zahtijevati od svih državnih organa da po hitnom postupku i u najskorije vrijeme održe sjednice na kojima će se raspravljati o fašizaciji bosansko-

hercegovačkog društva i državnom odgovoru na te pojave. Mi, građani ove zemlje koji u Bosni i Hercegovini želimo graditi antifašističko društvo 21. vijeka, ne smijemo čekati da ove probleme riješi neko drugi. Mi moramo prisiliti naše izabrane dužnosnike da konačno počnu djelovati u našem interesu i u interesu Bosne i Hercegovine. Moramo zaustaviti procese revizije istorije koji nas vraćaju u daleku prošlost. Građani ove zemlje moraju se ohrabriti i dići glas, jer nas je mnogo više nego njih, ali smo tihi. Dosta je bilo, moramo im se suprotstaviti dok još ima vremena. Naš bunt danas mora imati odlučnost ustanika 1941., ali i vizionarstvo vijećnika ZAVNOBiH-a iz 1943. i 1944. godine ako želimo živjeti budućnost bez mržnje i straha, a u ravnopravnosti i jednakosti kao istinski slobodni ljudi.

Nekako u isto vrijeme, u Sarajevu je SABNOR BiH, u saradnji sa SABNOR u Kantonu Sarajevo, održao Svečanu akademiju u povodu 80. godišnjice Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a u Mrkonjić Gradu. Akademija je održana 23. novembra 2023. godine. Bilo je izuzetno svečano i nadahnjujuće. Nakon dugog niza godina dodijeljene su i Povelje ZAVNOBiH-a, kao svojevrsna zamjena za nekadašnju Nagradu ZAVNOBiH-a. Čitav porogram akademije iznijeli su mladi ljudi i sve prisutne svojim stavovima uvjerali da ova zemlja ima budućnost.

Na Akademiji je osuđena zabrana okupljanja u Mrkonjić Gradu, ali i odaslane snažne poruke. Između ostalog, poručeno je: Zabranom obilježavanja ZAVNOBiH-a i Dana državnosti oni zapravo ruše državu, jer oni se boje ZAVNOBiH-a. Zato zabranjuju njegovo obilježavanje, jer u ZAVNOBiH-u je sve utemeljeno i sve napisano. Tamo je sve jasno rečeno sa ona tri „ni“ i tri „i“, ali i Deklaracijom o pravima građana sa Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a iz juna 1944. godine u Sanskom Mostu, koja je toliko široka, sveobuhvatna, koja je zapravo građanska, koja je tad uistinu definisala Bosnu i Hercegovinu kao građansku državu, a šira je od one univerzalne deklaracije Ujedinjenih naroda o ljudskim pravima u koju se svi diljem svijeta zaklinju. To je naslijeđe kojim bi se ponosile mnogo veće kulture i mnogo veći narodi od nas.

Oni, rušitelji Bosne i Hercegovine, konstantno pričaju o izvornom Dejtonu. Naš odgovor na tu priču mora biti izvorni ZAVNOBiH.

Tamo sve piše, ali moramo konačno svi, ujedinjeni, antifašisti Bosne i Hercegovine, prema našim vlastima, prema svima onima koji sjede u svim parlamentima, na svim izvršnim funkcijama, reći da ne želimo ovakvu Bosnu i Hercegovinu, da hoćemo antifašističku Bosnu i Hercegovinu. Hoćemo da antifašizam uđe u sve strukture vlasti, da se o ZAVNOBiH-u ne priča 24 sata u 365 dana. ZAVNOBiH se u Bosni i Hercegovini mora disati 365 dana. Ako to ostvarimo onda možemo pričati da smo dosljedni sljedbenici ideje stvorene u Mrkonjić Gradu.

Zato, nemamo pravo na šutnju, nemamo pravo ni na strah, nemamo pravo na nikakve ustupke prema neofašistima koji nam ulaze u sve strukture vlasti.

Zato, svi zajedno moramo, na Platformi koju smo donijeli, za bosanskohercegovačko antifašističko društvo 21. vijeka, bez ikakvih predrasuda jedni prema drugima staviti po strani sve razlike koje eventualno imamo. I Titovi partizani su imali razli-

ka. Stavljali su ih po strani, ali su imali ideju slobode, ideju jedinstva, ideju socijalne pravde, ideju jednakosti.

I oko toga se okupili.

Ako se mi na toj ideji i na tom iskustvu okupimo danas, Bosna i Hercegovina biće sretna, prosperitetna i jedinstvena zemlja, baš kako je zapisano u dokumentima ZAVNOBiH-a.

Sa ovim mislima svi prisutni razišli su se sa puno optimizma i vjere u snagu pokreta kojem pripadaju.

Čule su se poruke sa Akademije širom BiH, pa i u Banja Luci. Odmah je uslijedio pisani komentar. Narod bi rekao: Napisa i ostade živ. Ali od izvjesne osobe kad god dotakne dno u iskazu, očekujte ubrzo pad još dublje. Čovjek je u bezdanu i svejedno mu je koliko će još padati. Tu izlaza nema, ali je sigurno da će prizemljenje doći i biti vrlo, vrlo bolno. No, vratimo se pisaniji koja je već počela da zabavlja čitače i očekuje se kao novi vic.

Čovjek piše: „Nekakva organizacija SABNOR BiH je fantomska i možda nešto slično postoji kao SABNBOR Federacije BiH. Vjerovatno su to potomci onih koji su 1945. godine prešli u partizane kad su bili sigurni u ishod rata. Ne bi trebalo ni komentarisati ovakve nepostojeće organizacije, ali u ovoj zemlji je sve lažno. Kao što je lažan SABNOR BiH, lažan je i visoki predstavnik Šmit. Ponosan sam što pripadam srpskom narodu, koji je imao dva antifašistička oslobodilačka pokreta u Drugom svjetskom ratu, a to su partizanski pokret i otadžbinske vojne jedinice.“

U pet rečenica toliko nebuloza prava je umjetnost.

Fantomski SABNOR BiH, kako kaže, uistinu je organizacija koja je pravni sljedbenik SUBNOR-a BiH, osnovanog prije 75 godina, organizacija koja je član Evropske federacije antifašista i Svjetske unije ratnih veterana, organizacija koja je registrovana kod Ministarstva pravde BiH i ima članstvo na cijeloj teritoriji BiH, te djeluje na cijeloj teritoriji BiH.

To što pojedinci i organizacije iz Republike Srpske, zbog represivnog režima u tom dijelu Bosne i Hercegovine ove aktivnosti ne prezentiraju previše javno adresa za postavljanje pitanja nije SABNOR u BiH, nego pisac citiranih rečenica.

Članovi SABNOR-a u BiH su potomci i poštovaoci Titovih partizana koji su digli i organizovali ustanak naroda BiH 1941. godine, ali i stvorili snažne partizanske jedinice, koje su u sadejstvu sa jedinicama iz drugih krajeva Jugoslavije oslobodile BiH. To su potomci i poštovaoci onih partizana koji su na Neretvi do nogu potukli i razbili fašističke sluge, koje on naziva otadžbinskim vojnim jedinicama, a oni sami sebe četnicima. Ukratko, članovi SABNOR-a u BiH su potomci i poštovaoci djela narodnih heroja Rajka Bosnića, Ljube Brešana, Hasana Brkića, Adema Buća, Marije Bursać, Mahmuta Bušatlije, Avde Hume, Lea Bruka, Mladena Balorde, Ahmeta Pintula, Mithada Haćama, Šefika Obada, Hasana Zahirovića Lace, Mehmeda Trbonje, Karla Batka, Rifata Frenje, Jusufa Čevre, Vahide Maglajlić, Pašage Mandžića, Rodoljuba Čolakovića, braće Mažar, Vlade Šegrta, Mustafe Ćemalovića Ćimbe i brojnih drugih.

Svi oni učestvovali su u krvavim borbama protiv otadžbinskih vojnih jedinica, dakle četnika, koje on veliča i njima se ponosi. A o njima je historija davno sve rekla. Nikakve revizije kojima im žele oprati obraz neće, niti mogu, im pomoći. A nakon rečenice kojom kaže da se ponosi djelima najvećih krvnika na Balkanu u Drugom svjetskom ratu ne preostaje mi ništa drugo do da kažem: Dva smo svijeta različita.

Veli on da ne vrijedi komentarisati ovakve nepostojeće organizacije, kao što je SABNOR, a ipak ih komentariše. Boji se čovjek, to je jedini odgovor. Kao što se boji i Šmita, kojeg ovdje ničim izazvano pominje. Svjestan je on njegove snage, od koje mu se već odavno gaće tresu, kao što je svjestan snage SABNOR-a u BiH, kojeg ni jedna stranka, a niti jedna vlast nije, kako se to u žargonu kaže, poklopila i zato je snažan, i zato se ne boji reći, ali ga zato narod poštuje i svaki dan mu sve više pristupa. Zato on napada, jer mu se može suprotstaviti samo represivnim metodama na teritoriju koji si uzurpirao i pretvorio u despotiju. Valja ga podsjetiti na istoriju srpskog naroda i način obračuna sa takvim vladarima u prošlosti. I ne jednim. Znam da zna i zato i jeste uplašen i ništa drugo ne radi nego po cijeli dan leži potrbuške i izmišlja neprijatelje. Tako je to kad panični strah ovlada čovjekom.

Na zadnjoj napisanoj rečenici mu iskreno treba čestitati. Hrabar je čovjek. Jedan je od rijetkih dužnosnika koji je javno napisao da se ponosi četnicima i njihovim djelima u Drugom svjetskom ratu. Podsjećam ga na slijedeću neupitnu istinu: „Poljci i masovna četnička zvjerstva nad civilima izvršeni su u: Vraniću, Čačku, Čupriji, Boleću, Drugovcu, Trsteniku, Rajincu, Stragarima, Sevojnu, Dokmiru, Selevcu, Crnči, Valjevu, Ljigu, Gornjem Milanovcu, Kukljinu, Zvizdaru, Kruščici, Slavkovici, Darosavi, Progarevcima, Velikoj Drenovi, Malči, Jagodini, Zaklopači, Majdanpeku, Kamenici, Manojlici, Tekijama, Rudniku, Takovu, Aleksandrovcu, Čičevcu, Zaječaru, Kraljevu, Negotinu, Grabovcu, Bučumetu, Kušićima, Mionici, Arilju, Lebanima, Grockoj, Umki, Ubu, Tamnavi, Koceljevu, Ivanjici, Boljevcu, Sikoli, Vrnjačkoj Banji, Nišu, Negotinu, Ursuli, Skakavcima, Ravnoj Gori, Ražanima, Gornjoj Gorijevnici, Brajićima, Karanu, Kosjeriću, Guči, Radalju, Lisu, Debelici, Boru, Dragačevu, Mojsinju, Roščima, Virovu, Trbušanima, Požegi, Glumaču, Visibabi, Ježevici, Čajetini, Godoviku, Brekovu, Đurđevcu, Breznici, Rajkovcu itd., itd.

Ovdje je u obzir uzeta samo “uža” Srbija i u okviru nje mjesta u kojima se pouzdano zna da su živjeli gotovo isključivo Srbi. Popis, nažalost, nije konačan.“

Jesi li i na ovo ponosan „veliki vožd“?

Da, za kraj jedna poslastica, jer uporno proziva pripadnike drugih naroda za stvarne i izmišljene kolaboracije. Naravno, uvijek uopšteno i bahato. Predlažem mu da pročita slijedeće podatke i odgovori da li je i na ove oficire ponosan.

Dakle: „Ustaška NDH osnovana je 11. aprila 1941. godine, a u januaru 1942. poglavnik Ante Pavelić izdao je naređenje da se ustanovi parlament nove države - Hrvatski državni sabor. Njegovi članovi nisu bili birani jer su sve stranke bile ukinute, već ih je postavljao Pavelić lično. Predsjedništvo je imalo pet članova, a jedan od njih bio je Srbin – dr. Savo Besarović, predratni advokat, kolega sa studija i lični Pavelićev prijatelj. Sredinom rata Besarović je postao ministar u NDH. On je bio samo jedan

od Srba koji su imali istaknutu ulogu u ustaškoj državi - recimo da je od ukupno 93 generala u NDH, 13 bilo Srba, i to na vrlo istaknutim položajima.

Trinaestorica Srba koji su se stavili u službu Pavelićeve Nezavisne Države Hrvatske i u njoj imali čin generala su: Srbin, rođen u Mađarskoj, Milan Uzelac (1867-1953), zahvaljujući isticanju u službi, u činu potpukovnika, 1912. godine bio je postavljen za prvog komandanta austrougarskog ratnog vazduhoplovstva.

Mihajlo Lukić (1866-1961), rođen u hrvatskoj Podravini, bio je sin profesora muzike. Završio je vojne škole u Austrougarskoj i u njoj vojsci učestvovao u Prvom svjetskom ratu, ali je njegova karijera meteorski uspon doživjela tek u vojsci Kraljevine Jugoslavije, u koju je ušao kao pukovnik. Pred sam Drugi svjetski rat unaprijeđen je u čin generala i postavljen za komandanta jedinica koje su imale zadatak da spriječe upad njemačkih snaga preko Slovenije. Prije prve bitke predao im se, a u vojsku NDH stupio je već u aprilu 1941. Između ostalog, komandovao je domobranima u bitkama na Neretvi i Sutjesci, u sadejstvu sa ustašama. "Zbog velikih zasluga za izgradnju oružanih snaga NDH" dobio je titulu viteza i, između ostalog, odlikovan je „Hrvatskim trolistom 1. stupnja s hrastovim grančicama". To odlikovanje dobili su samo Slavko Kvaternik, Jure Francetić, Rafael Boban i on.

Vitez je bio i general NDH Đuro Grujić (1887-1945), Srbin, rođen u Sremskoj Mitrovici. Drugi svjetski rat zatekao ga je na mjestu komandanta pozadine u Generalštabu vojske Kraljevine Jugoslavije. U NDH je bio na dužnosti načelnika Generalštaba Hrvatskih oružanih snaga i osoba od najvećeg Pavelićevog povjerenja, pa ga je čak pratio u posjetu Hitleru u septembru 1944. godine. Iako je u proljeće 1945. ishod rata bio poznat, Grujić je zagovarao nastavak borbi. Na suđenju je izjavio: "Veliki broj Srba pravoslavaca je bio visoko pozicioniran u Hrvatskoj vojsci, a veliki broj civila, pravoslavaca i Srba svoju su obavezu prema državi odrađivali na druge načine."

Đuro Dragičević (1890-1980), rodnom iz Kalesije, u Bosni, u austrougarskoj vojsci stigao je, iako mlad, do čina kapetana. Za pokazanu hrabrost u Prvom svjetskom ratu odlikovan je Krstom viteškog reda Marije Terezije, ordenom koji je ukupno dobilo samo 115 oficira. Odmah je prihvatio Pavelićev poziv i u NDH od 1941. godine bio je komandant artiljerije, a pred kraj rata prešao je u Berlin, da bude veza sa njemačkom vojskom. Zbog velikih zasluga za izgradnju oružanih snaga NDH, titulu viteza dobio je i pravoslavni Srbin Fedor Dragojlov (1881-1961). Njegov ratni put razlikovao se od drugih oficira pomenutih u ovom tekstu utoliko što poslije Prvog svjetskog rata, u kojem je imao čin generalštabnog potpukovnika, nije prešao u jugoslovensku vojsku. Vratio se u rodno Pančevo i do 1941. bio direktor pivare, a onda se preselio u Zagreb, tada glavni grad NDH, i postao načelnik jednog odsjeka u Generalštabu. Slijedeće godine postao je general, a 1943. već je bio načelnik Generalštaba vojske NDH. Rukovodio je pojedinim operacijama u Bosni u kojima su počinjeni zločini nad Srbima.

U Pavelićevoj državi postojala je i ustaška vojnica, partijska vojska ustaškog pokreta, slično kao što je to Vafen-SS (esesovci) bio za Nacističku partiju. Ustaše su bile dobrovoljci i isticale su se zvjerstvima prema Srbima. Najviši čin u njihovim jedini-

cama bio je krilnik, imali su ga tek istaknuti pojedinci: pomenuti Slavko Kvaternik, pa ministar odbrane Ante Vokić, a tek posmrtno njime je odlikovan zloglasni Jure Francetić, komandant Crne legije. A čin krilnika za života je zaslužio Dušan Palčić (1881-1963), pravoslavni Srbin rođen u Zagrebu! Ovaj austrougarski pa jugoslovenski oficir u NDH je bio načelnik Državne radne službe, ustrojene po uzoru na nacističku. Jednogodišnje učešće u njoj bila je obaveza propisana za sve građane oba pola između 19 i 25 godina života, a njen komandant Dušan Palčić imao je zvanje državni vođa rada.

Domobranski general Milan Desović (1895-1960) rođen je u Pljevljima. Bio je oficir u Vojski Kraljevine Jugoslavije, a u NDH je od jeseni 1941. do ljeta 1942. zapovjedao dijelom hrvatske divizije koja se borila na Istočnom frontu, za šta je dobio njemački Gvozdeni krst. Poslije toga bio je zapovjednik u Petrinji, a potom vojni izaslanik NDH u Berlinu i Bratislavi.

Jovan Iskrić (1884-1963), rodom iz Banatskog Karlovca, učestvovao je u Prvom svjetskom ratu kao austrougarski oficir u bitkama u Srbiji. I on pripada ekskluzivnoj grupi od 115 oficira koji su odlikovani Krstom viteškog reda Marije Terezije. Poslije rata bio je oficir u Kraljevini Jugoslaviji, a od 1941. u NDH. Čin generala dobio je 1944. godine.

Zvonimir Strimaković (1891-1974), Srbin, rođen u Zagrebu. Oficir od karijere, u NDH je zapovjedao jedinicama koje su se borile protiv partizana i, između ostalog, bio zapovjednik celokupne konjice.

Lavoslav Milić (1890-1964) iz Karlovca, čin generala imao je već u jugoslovenskoj vojsci. Bio je u intendantskoj službi jer zbog posljedica ranjavanja u Prvom svjetskom ratu nije bio za front. U NDH je odmah postao član Glavnog štaba domobrana zadužen za logistiku.

Miroslav Opačić (1881-?) iz seljačke porodice sa Korduna, bio je austrougarski i jugoslovenski oficir. Drugi svjetski rat dočekao je kao general i odmah se stavio u službu NDH. Bio je nadzornik tehničkih trupa Kopnene vojske.

Jovan Pribić (1885-?) imao je čin generala u jugoslovenskoj vojsci, a u službu u NDH stupio je 1941. godine.

Trinaesto ime na spisku Srba generala u NDH je Miloš Ožegović (1886-1944). Pješadijski brigadni general. Penzionisan 1942. godine.“

Ima li vožd na ovo komentar? Narod bi rekao: Čega se pametan stidi....I na kraju, postavlja se ključno pitanje: Ko je ovdje lažan?

A onda smo se okupili u Jajcu, antifašisti iz svih nekadašnjih republika, a danas država, da obilježimo 80. godišnjicu Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Veličanstven skup kako i dolikuje povodu za okupljanje. Skup, koji je tradicionalan, bio je najbolji odgovor na nebuloze o neobilježavanju AVNOJ-a. Naravno, u Jajcu nije bilo sljedbenika ideja koje zagovara Milorad Dodik. Umjesto u Jajce oni idu na Ravnu Goru. Sa svečanosi je, između ostalog, poručeno: Mi, antifašisti, moramo i svoje redove očistiti i onda se svi složiti, jedinstveno, jer svi mi, od Slovenije do Makedonije, baštinimo

isto antifašističko naslijeđe. Ne može biti različito, jer su naši prethodnici zajedno ginuli za slobodu svih teritorija današnjih država, a onda Jugoslavije. Ako je tako mi danas jedni drugima moramo davati još snažniju podršku u obračunu sa onima koji nam urušavaju zajedništvo, koji nam urušavaju to naslijeđe koje imamo, a kojim bi se ponosile mnogo, mnogo veće zemlje nego što je bila Jugoslavija.

Ne smijemo zaboraviti ono što je stvoreno u Jajcu i ono što je počelo 1941. godine nema niko u Evropi. Svi su imali neke pokrete otpora, pravili diverzije i dijelili letke i od toga su napravili historiju. Mi, jugoslovenski narodi, imamo historiju za tri Evrope, i onda nam neki vlastodršci kažu: Toga se odričemo, to nije postojalo, to su neki zabludjeli sinovi nešto radili.

Uvijek je na ovim prostorima bilo, kako smo to u Jugoslaviji govorili, domaćih izdajnika. Prepoznamo ih, odstranimo ih iz svojih redova i svi zajedno, u jednom snažnom, jedinstvenom, svenarodnom antifašističkom frontu recimo novim fašistima NE, onom snagom kojom je Tito 1948. godine rekao Staljinu Ne.

Imamo zaleđe da to možemo svima na planeti Zemlji reći, a ne ovim malim miševima, neostvarenim vojvodama ili ne znam kako se sve ne zovu, da ne možemo reći. Ako to uradimo sve naše zemlje biće sretnije, a AVNOJ će i njegova ideja živjeti, jer je ostvario jedinstvo i mnogima od nas koji danas živimo u drugim državama dao mogućnost da budemo ponovo samostalne države. Mi u Bosni i Hercegovini ne bismo imali referendum 29. februara i 1. marta 1992. godine da nije bilo ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a koji je potvrdio odluke ZAVNOBiH-a. Dakle, Badinterova komisija je rekla AVNOJ-evske granice. Ukratko, da nije bilo ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a u Jajcu ne bi bilo Bosne i Hercegovine. Zato Bosanci i Hercegovci, bez obzira kojoj političkoj opciji pripadali ovo mjesto moraju slaviti i držati na pijedestalu.

Nakon Jajca, u Rudom nas je 22. decembra okupilo sjećanje na Prvu proletersku brigadu. Kao i prethodnih godina, najveći broj antifašista dolazi iz Federacije BiH. Opština Rudo je tradicionalno dobar domaćin, ali uvijek nakon Rudog ostane gorak okus u ustima. Valja do Partizanskog groblja doći ulicom Draže Mihailovića, a do Spomen-sobe Prve proleterske brigade proći kroz kancelariju u kojoj dominira Dražina fotografija. Nepomirljive činjenice koje danas jesu realnost u dijelu BiH.

Na svu sreću, nakon Rudog slijedi obilježavanje Igmanskog marša. Puno je aktivnosti, Grabljive njive, Pjenovac i na kraju Veliko polje, gdje se okupi hiljade i hiljade antifašista iz cijele nekadašnje države. Jedno je ovo od najbrojnijih okupljanja antifašista u Evropi. Nakon pristizanja marševske kolone održana je svečanost u povodu 82. godišnjice Igmanskog marša na Velikom polju na Igmanu. U sjajnoj atmosferi odavanja pošte Igmancima, ali i druženju dominirao je zajednički stav i poruka: Prva proleterska brigada i Igmanski marš nas obavezuju na jedinstvo, na zajedništvo, na snagu koju su oni, proleter, imali te 1942. godine.

Oni koji ruše ono što su proleter, stvorili, oni koji to potiskuju u zaborav su onoliko jaki koliko smo mi tihi. Nisu jači od nas, ali su bahatiji, a bahati su onoliko koliko smo mi fini.

Naša snaga je naše jedinstvo, kao što je snaga Prve proleterske brigade bila njihovo jedinstvo i ideja koju su sa sobom nosili. Ako uistinu jesmo sljedbenici ideja Prve proleterske brigade, ako uistinu jesmo ono što kažemo da jesmo, onda zbijmo redove, svi zajedno, stavimo u stranu sve razlike koje, možda, imamo. I Titovi proletari su bili u mnogo čemu različiti. Nisu se u svemu slagali, ali imali su nešto što im je zajedničko, što im je bilo sveto: sloboda, jedinstvo, socijalna pravda, ravnopravnost. I nama danas na svim ovim prostorima to nije u potpunosti omogućeno.

Okupimo se oko te iste ideje i onda će ovi nasuprot nas koji su digli glavu ponovo u mišiju rupu, gdje im i jeste mjesto. Zapravo, na smetljište historije.

To moramo zajedno. Druge nam nema. Jeste, imamo države, imamo granice, ali antifašizam je zajedničko naslijeđe koje baštinimo. To nas obavezuje i danas. Ako to uradimo sve naše zemlje biće sretnije, radosnije i ovi skupovi biće mnogo, mnogo masovniji.

Bilo je u ovom periodu još mnogo važnih događaja, ali i napada na antifašističko naslijeđe. Pomenuću još neke: Pročitah nedavno izjavu zastupnika u Skupštini Kantona Sarajevo, izvjesnog Jasmina Šaljića iz Stranke za BiH, datu na sjednici Skupštine u kojoj kaže da ga petokraka asocira na četničku armiju.

Odmah se sjetih objave gradonačelnika Mostara, takođe izvjesnog Marija Korđića koji napisa nakon obilježavanja godišnjice oslobođenja Mostara od fašizma u Drugom svjetskom ratu: „Gradimo Mostar okrenut budućnosti i zaustavimo veličane zločinačkih ideologija“.

Istovremeno facebook stranica, na kojoj se administratori kriju iza imena „Antifašisti BiH - Антифашисти БиХ“, nedavno piše: „Svake godine na obilježavanju Igman-skog marša u organizaciji SABNORBiH ista priča. Načičkane zastave BiH i Federacije BiH, kao da su se partizani borili pod tim zastavama i pod njima prelazili Igman. Pored monarhističkih ljiljana nađe se i pokoji monarhistički crnogorski orao, kao da su nam partizani ginuli za monarhiju.“

Nije to nikakav antifašizam, to je nacionalizam, jer se zna šta su simboli antifašističke borbe. Partizanski heroji se danas okreću u grobu kada vide u kakve svrhe se zloupotrebljava njihova borba.

Danas se, nažalost, tekovine NOB brutalno zloupotrebljavaju u nacionalističke svrhe!“

U isti kontekst valja staviti i nedavni tekst koji je objavila Jabuka TV, a prenio Čapljinški portal pod naslovom „Spomenici partizanima i dalje stoje u Čapljini i Širokom Brijegu“ dana 8. februara 2024. godine. Tamo, između ostalog, kao afirmativan dio napisa, stoji: „Njemački vojnici došavši u Čapljinu dokopali su se željezničke pruge i pobjegli prema Sarajevu i dalje prema Mađarskoj dok je domaće hrvatsko stanovništvo ostalo braniti grad. Velike borbe vođene su kod starog mosta u Čapljini, gdje je hrvatsko stanovništvo uspjelo uništiti tri partizanska tenka.“

Ovi i ovakvi napisi i izjave nisu incidentne pojave nego praksa koja uzima maha i postaje, za mnoge, pravilo ponašanja. Ako tome dodamo kako je desnica ojačala u

Evropi da se i tamo 9. maj više ne obilježava kao Dan pobjede nad fašizmom nego kao Dan Evrope jasno je onda zašto 6. april u Sarajevu nije dan oslobođenja od fašizma u Drugom svjetskom ratu nego Dan Sarajeva ili zašto se kod obilježavanja 25. novembra skoro isključivo govori o Danu državnosti, a ZAVNOBiH se onako usput, gotovo stidljivo, pomene. Ako je tako u glavnom gradu, u centru države, onda je po logici stvari, dole, kako to volimo reći, na terenu višestruko gore i onda je jasno zašto se postrojavaju četnici, zašto se veliča izdajnička i zločinačka uloga NDH i ustaša, zašto hodamo ulicama ratnih zločinaca i šaljemo djecu u škole sa imenom tih istih zločinaca.

Gore pomenuti, uglavnom, na ovakve pojave ne reaguju, jer oni i jesu saučesnici u kreiranju tog zla danas. Šute i njihove stranke, šute i njihovi stranački prvaci, svi šute.

Normalno, svi su saglasni, a ove junoše samo ispituju teren do koje granice se može ići.

Ukratko, svi su saučesnici kreiranja neofašističkog ambijenta u državi kojim će lakše razgraditi suštinsko biće Bosne i Hercegovine i tako je podijeliti. Udar na antifašizam i antifašističko naslijeđe i njegove simbole je smišljen. Svjesni su oni da je upravo to naj snažnija koheziona sila jedinstva zemlje. Udari u narednom periodu biće sve snažniji i otvoreniji. Na njih moramo biti spremni. Znaju oni da su antifašisti BiH, sa zvijezdom petokrakom na čelu ili reveru, u Mrkonjić Gradu 25. novembra 1943. godine obnovili državnost BiH, a sve to par dana kasnije AVNOJ u Jajcu potvrdio i dao BiH međunarodni legitimitet, što je bilo presudno za raspisivanje referenduma 1992. godine, kada su se, velikom većinom, građani opredijelili za samostalan put BiH.

Znaju oni da bez te petokrake, koja im danas toliko smeta, ne bi bilo moderne BiH, te zato i nastoje napraviti reviziju istorije i oteti narodima BiH ono sa čime bi se ponosile i mnogo veće zemlje i mnogo brojniji narodi.

Svjesni ovih pojava i načina rastakanja države, a opredjeljujući se za stvaranje tolerantnog i uključivog društva lišenog ekstremizama, nacionalizama, mržnje i netolerancije, društva koje će biti na ponos svima koji su se žrtvovali za te vrijednosti, te društva koje će se uvijek naći na ispravnoj strani historije, društva antifašizma za 21. vijek, SABNOR BiH, nakon jednogodišnjih javnih tribina, u ime starih i mladih antifašista i boraca za slobodu, svih generacija čestitih Bosanaca i Hercegovaca ponosno je na Izvještajno-izornoj skupštini, juna 2023. godine, donio **Platformu za antifašističko bh. društvo u 21. stoljeću.**

Realizirajući postavljene ciljeve u Platformi, Upravni odbor SABNOR BiH utvrdio je prijedlog Operativnih zadataka za realizaciju postavljenih ciljeva. Ti zadaci, između ostalih, su:

- Uputiti javni poziv svim organizacijama, savezima, udruženjima, grupama i pojedincima koji baštine antifašističko naslijeđe u svojim programima i aktivnostima za zajedničko djelovanje i stvaranje svenarodnog antifašističkog fronta BiH;

- Uputiti poziv intelektualcima, kulturnim i javnim radnicima za snažnije uključivanje u antifašistički front kako bi on i na taj način bio ojačan i intelektualno osnažen;

- Uputiti poziv svim lokalnim zajednicama da donesu odluke o uklanjanju iz javnog prostora (nazivi ulica, škola i drugih javnih objekata) svih neprimjerenih naziva;

- Uputiti zahtjev svim ministarstvima obrazovanja da iznađu način za predstavljanje, učenicima i studentima, antifašističkog naslijeđa Bosne i Hercegovine i njegove uloge u obnovi državnosti BiH;

- Uputiti apel političkim strankama i partijama da u svoje programe uvrste baštinjenje antifašističkog naslijeđa BiH, te ih pozvati da se jasno odrede naspram tog naslijeđa;

- Uputiti zahtjev javnim RTV servisima da u svoje programske šeme uvrste emisije koje će slušaocima i gledaocima približiti istorijske činjenice o antifašističkom naslijeđu BiH i važnosti njegovog baštinjenja u kontekstu obnove državnosti BiH i očuvanja države i njenog razvoja na principima modernog evropskog društva;

- Uputiti zahtjev Parlamentu BiH za održavanjem tematske sjednice o antifazišizmu, za koju može biti podloga naša Platforma, a koja bi mogla rezultirati zajedničkom Deklaracijom o antifazišizmu;

- Održati savjetovanje sa rukovodstvima udruženja i saveza antifašista i boraca NOR-a s ciljem ujednačavanja razumjevanja antifazišizma i fašizma danas i načina provođenja antifašističkih aktivnosti i manifestacija;

- Sazvati Sabor svih antifašista BiH na kojem bi pokazali jedinstvo, snagu i poslali jasne poruke kakvo bh. društvo želimo.

Ukratko, moramo reći da u modernoj BiH nema mjesta za djelovanje udruženja i organizacija, političkih stranaka i drugih subjekata koje baštine fašizam, moramo reći, svi zajedno, da želimo bh. društvo koje će biti tolerantno, koje će uvažavati sve naše razlike, ali i koje će se ponositi skladom različitosti, da želimo društvo koje će baštiniti prošlost, ali biti zagledano u budućnost, društvo jednako dobro i prosperitetno za sve nas.

Ali, da bi u tome uspjeli moramo iz javnog prostora i iz mjesta gdje se odlučuje odstraniti i ljude i

ideje s početka ovog teksta.

Do tada, pođimo od sebe lično i sebi iskreno recimo da li baštinimo antifašističko naslijeđe ili ne.

Poslije toga, mi koji kažemo „da“, lako ćemo se prepoznati i krenuti u akciju, a neka akcija krene

od naprijed pomenutih zadataka. Drugi, treći i ini korak doći će sami, a tada, tada će Bosna i

Hercegovina izgledati mnogo drugačije i biti bliža onoj u kojoj želimo radosni i sretni živjeti.

Pa, napravimo taj prvi korak !

Zemka Seferagić

FEBRUARSKA OFANZIVA 1994. NA BIHAĆKOM OKRUGU, OPSTATI ILI NESTATI

Šesti februar 1994. godine na području tadašnjeg Bihaćkog okruga, današnjeg Unsko-sanskog kantona, označio je početak jedne od drama u zoni djelovanja 5. korpusa Armije RBiH. Pošto su agresorski voždovi i komandanti uvidjeli da se njihov dogovor sa vođstvom tzv. Autonomne pokrajine Zapadna Bosna neće ostvariti, odnosno da im slobodni teritorij Bihaćkog okruga neće biti predan onako kako su oni planirali, srbijansko-crnogorski agresor je povukao prvi krupniji borbeni potez, silovitije i jače nego ikada do tada u zoni djelovanja 5. korpusa.

Danima ranije, ukazivali su obavještajni podaci, primijećeno je dovlačenje ratne tehnike na grmuško-srbljanskom i grabeškom dijelu fronta, i gomilanje neprijateljskih snaga, da bi u ranim jutarnjim satima 6. februara cijela linija odbrane prema jedinicama VRS od Jezerske glavice preko Vrška, Hasinog vrha, Barakovca do ispod grabeške kasarne bila meta neprijateljskom pješadijskom i artiljerijskom naoružanju i oruđima. Smjenjivali su se artiljerijski, artiljerijsko-pješadijski i pješadijski napadi, a dubina slobodne teritorije, posebno putne komunikacije, bila zasipana stotinama pa i hiljadama najrazličitijih artiljerijskih projektila. Agresor je upotrebljavao i borbene helikoptere naoružane raketama tipa „Maljutka“, koji su djelovali po linijama odbrane.

Odbijen je jedan pješadijski napad, drugi, treći... Na desnom krilu odbrane, grabeškom dijelu i dijelu Hasinog vrha, jedinice branitelja su bile primorane na povlačenje... Nedostajalo je municije, sanitetskog materijala, pogonskog goriva za motorna vozila... Borci su agresorske vojnike dočekivali u rovovima sa po nekoliko metaka, a svaki metak je bio dragocjen. Ponekad su ih dočekivali i sa kundakom kao jedinim odbrambenim naoružanjem... Dijelovi jedinica koji nisu bili neophodni na sjevernom dijelu bojišta, prema tzv. Autonomnoj pokrajini Zapadna Bosna, gdje je trebalo biti na snazi jedno od potpisanih primirja, upućivani su na napadnuti dio fronta. Moralo se po svaku cijenu spriječiti napredovanje agresora, jer je bilo mnogo razloga za to. Prvi i najvažniji je bio putna komunikacija Bihać-Cazin, odnosno cijela desna obala rijeke Une, a time i hidrocentrala na Uni, u Kostelima, jedini izvor električne energije za slobodni prostor opkoljenog Bihaćkog okruga. A od te hidrocentrale je

zavisilo mnogo toga: rad namjenske vojne industrije, rad medicinskih objekata u kojima su bili ranjenici, napajanje sistema veza kao jedine sponse sa vanjskim svijetom, te je s pravom nazivana žilom kucavicom Bihaćkog okruga.

Kanonade artiljerijskih projektila, štektanje mitraljeza i pješadijskog naoružanja, ranjeni i mrtvi postali su dio svakodnevice. U pomoć pripadnicima 503., 504. i 501. brigade, čije zone odgovornosti su bile napadnute, dolaze i pripadnici svih drugih jedinica 5. korpusa Armije R BiH i MUP-a. Mali je broj pripadnika 5. korpusa koji tih dana nije uzeo učešće u odsudnoj odbrani tih dramatičnih dana. Šuma Jezerske glavnice, kamenjar i hladnoća Hasinog vrha i Alibegovića kose, nisko rastinje Barakovca, prostor oko grabeške kasarne, sve se stapalo u neprestani tutanj, buku, strašnu jeku što se prenosila širom slobodne teritorije i mnogo dalje. Grudobrani i zidovi, bunke-ri, rušili su se pred naletima agresorske artiljerije, a kanjon Une prenosio detonacije što su se utrkivale jedna s drugom, utapajući se jedna u drugu, bez vremena da do kraja prenesu reski eho praska svake ponaosob... I tako danima, a dani kao vječnost. Neprestano zavijanje kola hitne pomoći, a do njih su se ranjenici transportovali konjskim zapregama ili „pješice“ na nosilima po nekoliko kilometara zbog nepristupačnog terena... Kilometri zavoja kojima se pokušavalo pomoći ranjenim braniteljima, koji su opet, u nedostatku novih, ponovo prani, sušeni i stavljeni u upotrebu. Neprekidno spajanje telefonskih žica pokidanih gelerima granata...

Jedanaestog februara kišu koja je lila danima zamjenjuje snijeg. To dodatno uslo-žnjava situaciju, jer je zbog neadekvatne odjeće i obuće veći broj boraca zadobio promrzline nogu kao posljedicu dugotrajnog boravka na veoma niskim temperatu-rama koje su se tih dana spuštale i više od dvadeset stupnjeva ispod nule. Rovovi su bili u snijegu koji je nemilice padao, u prtini, bez grudobrana i čvrstog zaklona. Linije razdvajanja su bile toliko blizu da se vatra nije smjela niti mogla ložiti, a aktivna linija odbrane 5. korpusa toliko duga da nije bilo mogućnosti za barem kratko smjenji- vanje ljudstva. Na nekim dijelovima grmuško-srbijanskog platoa kao što su Vršak i Hasin vrh, odbijano je i po sedam pješadijskih napada dnevno. Pješadijskim naoru- žanjem i tijelima, rijetkim granatama, branili su pripadnici 5. korpusa svaku stopu slobodnog teritorija, svaki kamen, svako drvo. U odstupanju se pomjeralo stopu nazad i nju se natapalo krvlju. Branjen je narod iza leđa, slabi i nejaki. Čuvan od onoga što se dogodilo Bošnjacima na dijelovima Domovine gdje je agresor uspio doći.

Srbijansko-crnogorskom agresoru se 16. februara pridružuju i pripadnici para- vojnih formacija Fikreta Abdića na sjevernom dijelu zone odgovornosti 5. korpusa, kršeći pri tom primirje potpisano između predstavnika 5. korpusa i predstavnika paradržave Zapadna Bosna. To primirje očito nije odgovaralo nalogodavcima iz Sr- bije, a bio je to nož koji su pripadnici paravojnih formacija zabili u leđa braniteljima, svojoj braći, Bošnjacima, jer su mnogi još vjerovali da je nemoguće da bi se takvo što moglo desiti u trenucima od kojih je zavisilo opstati ili nestati. Jednom riječju, februarska ofanziva je trebala biti kraj 5. korpusa za koga su oba neprijatelja, i srbi- jansko-crnogorski agresor i Fikret Abdić, vjerovali da je na izmaku snaga, ili, kako su to voljeli reći – da je razbijen.

Ipak, branitelji su izdržali i te napade, zaustavili napredovanje agresora na oba fronta, zaplijenili municije i naoružanja i nanijeli agresoru gubitke u ljudstvu. Odbranili se ulažući nadljudske napore, još uvjereniji u ispravnost odabranoga puta i čvršći u odluci da istraju.

Činjenica je da je tokom februarske ofanzive stradao i veliki broj civila. Razorni projektili su ubijali u kućama, na ulicama, u dječijoj igri...No, sve ima svoju mjeru i svoje vrijeme. Slobodni teritorij Bihaćkog okruga je i tada povećan, do kraja ratnih djelovanja arsenal zaplijenjenog oružja i oruđa ustostručen. Vrijeme nemanja municije ostalo samo u sjećanju. Tada dječaci i djevojčice što zapamtiše divljanje artiljerije danas su ljudi koji će, nadamo se, znati odgovoriti zovu vremena. I zbog onih što danas odavno nisu među nama.

Taj Hasin vrh oko koga i za koji su vođene borbe tokom cijelog rata, pa se znalo reći – do podne Hasin, od podne Vasin, je dominantan zemljišni objekat na Grmuško-srbljanskom platou, na nadmorskoj visini 625 metara, svake poratne godine je mjesto okupljanja boračke populacije na godišnjicu zaustavljanja februarske ofanzive. U toku je izgradnja monumentalnog spomen-obilježja na kome će, uz veliki lji-ljan, biti ispisana imena 102 pripadnika 5. korpusa koji na tom dijelu fronta ugradiše svoje živote u temelje Domovine.

Inače, po vojnoj terminologiji, taj događaj se karakteriše kao odbrambeni boj. Pravac napada je bio na linije 503., 504. i 501. brigade, a jedini veći napredak agresor je uspio ostvariti prodorom 4-6 km kroz l/o 501. bbr na grabeškom dijelu fronta. Najžešće borbe su vođene za Hasin vrh i Vršak s ciljem odsijecanja Alibegovića kose, ali bez uspjeha. Sama ofanziva je planirana i pripremljena u Komandi GŠ VRS, a razrađena u komandama 1. i 2. krajiškog korpusa. Učestvovala su jedinice 2. krajiškog korpusa: 1. Ipbr iz Drvara, 3. Ipbr iz Bosanskog Petrovca, 9. Ipbr iz Bosanskog Grahova, 11. Ipbr iz Bosanske Krupe, 15. Ipbr iz Bihaća, 17. Ipbr iz Ključa, dijelovi 1. Ipbr iz Bosanskog Novog (1. krajiški korpus), te jedinice specijalne namjene, dijelovi jedinica korpusne policije i rezervna policija općina Prijedor, Sanski Most, Bosanski Novi, Bosanska Krupa i Bosanski Petrovac. Namjera je bila da se u napad, u slučaju izvršenja bližeg zadatka, uključi Vojska Republike Srpske Krajine (tadašnji okupirani dijelovi Hrvatske uz granicu sa BiH) od Tržačkih Raštela i Ličkog Petrovog Sela do Željeznog Polja (općina Lapac), kao i da se uključe paravojne formacije tzv. Autonomne pokrajine Zapadna Bosna na pravcu Cazin-Cazin Srbljani, s ciljem prodora do Bihaća, odnosno spajanja s jedinicama VRS. Glavnina borbenih djelovanja vezanih za februarsku ofanzivu je završena do 20. februara, iako su borbena djelovanja na tom dijelu fronta bila stalna sve do operacije 5. korpusa koja je pod nazivom „Grmeč 94“ počela 24. oktobra 1994. godine. Tada su linije odbrane sa tih lokacija pomjerene u dubinu do tada okupirane teritorije, a Hasin vrh ostao u dubini slobodne teritorije.

Naravno, jedina opcija je bila opstati.

SRAMNA REVIZIJA PROŠLOSTI

Na vijest da se na lokalitetu logora Heliodrom u Mostaru već počeo graditi muzej HVO-a koji finansira državni budžet Republike Hrvatske uz sufinansiranje Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine, u aprilu 2023. godine reagirala je viša naučna saradnica našeg Instituta dr. sc. Zilha Mastalić Košuta, a njena reakcija objavljena je u listu Oslobođenje Na(kon) vijest(i) o gradnji muzeja HVO-a: Historijske i sudske činjenice o logoru Heliodrom.

Ovaj put Institut reagira nakon posljednjih izjava Dragana Čovića, koji u izgradnji ovog muzeja ne vidi ništa sporno. Čović minimizira značaj tog lokaliteta za žrtve, a pogotovo je to sramno u svjetlu činjenice da je i on sam, kako je navedeno, bio "korisnik logora Heliodrom".

Podsjećanja radi, muzej HVO-a planiran je u zgradi u kojoj je bilo stacionirano zapovjedništvo logora Heliodrom, uz muzejsku postavku koju bi činile vojne i kulturno-historijske zbirke. Potpuno je očito da je izgradnja muzeja HVO-a na ovoj lokaciji čin revizionizma te prekrivanja i falsifikovanja utvrđenih historijskih i sudskih činjenica. Nedopustivo je i neprimjereno da se na mjestu počinjenog i Međunarodnim sudom za ratne zločine presuđenog ratnog zločina, vojsci HVO-a i HV-a Republike Hrvatske koja je sudjelovala u organizovanju i činjenju zločina nad civilnim stanovništvom već podiže muzej, i to na mjestu gdje je od druge polovine 1992. pa do sredine 1994. godine bio koncentracioni logor Heliodrom. S druge strane, smatramo da se radi o provokaciji prema svim žrtvama koje su prošle kroz ratne torture logora u BiH od 1992. do 1995. godine.

Kako je u prethodnoj reakciji objavljeno, 9. maja 1993. godine u okviru napada HVO-a na Mostar, pripadnici HVO-a su izvršili masovno hapšenje civilnog stanovništva iz dijela grada na desnoj obali rijeke Neretve u Mostaru, gdje su, pored domicilnog stanovništva, bile smještene i izbjeglice, najvećim dijelom sa područja Podveležja i Nevesinja. Civili su odvedeni u logor Heliodrom. U izvještajima HVO-a navedeno je da su još u drugoj polovini 1992. godine u Heliodromu zatočavani civili bošnjačke i srpske nacionalnosti, koji su odvođeni na prisilne radove za potrebe HVO-a. Rješenjem o utemeljenju od 3. septembra 1992, koje je potpisao Bruno Stojić, ministar obrane HVO-a, nedugo kasnije, 22. septembra uspostavljen je Centralni vojni zatvor za područje Hrvatske zajednice Herceg-Bosne u sastavu kasarne Heliodrom.

Prema podacima Komisije za socijalnu zaštitu i humanitarnu pomoć, samo do 30. juna 1993. uhapšeno je i zatočeno 6.000 Bošnjaka. Među njima je bilo nekoliko stotina Srba i pripadnika VRS-a, ali i "nelojalnih Hrvata". U isti logor dovodeni su i logoraši iz drugih logora HVO-a. S obzirom na to da se broj logoraša svakog dana povećavao, teško je utvrditi konačan broj.

U logorima HVO-a vršeni su zločini nad logorašima. Korišteni su za prisilni rad, za razminiranje minskih polja, kao živi štit prilikom napada pripadnika HVO-a na borbene položaje ARBiH, izvlačenje povrijeđenih ili poginulih pripadnika tokom njihovih ofanziva, gradnju kuća i čišćenje kuća Hrvata, za kopanje tranšea i rovova, kopanje grobova i mnoge druge prisilne radove. Vođeni su uglavnom na Bunu, Bakinu luku, Raštane, Soviće, Risovac i u druga mjesta zapadne Hercegovine. Najteža mjesta za rad bila su "sektor Vinka Martinovića Štele", od Doma zdravlja do HIT-a, "sektor Benita Sesara" od Šemovca do Doma zdravlja i rad u Šantićevoj ulici. Za život zarobljenika posebno je bio kritičan i odlazak na prostor Bijelog Polja, gdje je svaki put na radovima neko od zarobljenika ubijen. Događalo se i da dođe do bjekstva logoraša, nakon čega bi bili maltretirani drugi logoraši.

Prema izvještajima Uprave Vojne policije, u Heliodromu su se logoraši nalazili i nakon potpisanog Vašingtonskog sporazuma, a prema izvještaju od 17. aprila 1994., zabilježeno je brojno stanje od 228 logoraša.

Pred Međunarodnim sudom u Den Haagu osuđen je vrh Herceg-Bosne (Jadranko Prlić, Bruno Stojić, Slobodan Praljak, Milivoj Petković, Valentin Ćorić, Berislav Pušić, Mladen Naletilić Tuta, Vinko Martinović Štela) koji je znao za logore i mučenja u njima, a nije ništa poduzeo da to spriječi, već je podsticao radnje koje su dovele do zločina protiv čovječnosti. Pred domaćim sudovima osuđeno je također nekoliko pripadnika HVO-a koji su osuđeni na višegodišnje kazne zatvora za zločine protiv čovječnosti u logoru Heliodrom.

Smatramo veoma važnim da se poduzmu sve radnje i spriječi bilo kakva gradnja na mjestu na kojem je u periodu agresije na Bosnu i Hercegovinu bio koncentracioni logor, zbog činjenice da takva gradnja ide na štetu svih žrtava agresije u periodu 1992-1995, ali i svih građana BiH, kao i dobrih budućih odnosa među narodima u BiH. Smatramo da bi ova gradnja bila izrugivanje svim žrtvama koje su preživjele zločin i dan-danas proživljavaju različite vrste tortura. Takve radnje mogu se komotno uporediti i sa idejom da Nijemci traže izgradnju muzeja nacistima na mjestu logora Auschwitz. Zar to ne predstavlja apsurd?

KAKO JE SRPSKI SVAT POSTAO „RAZLOG INVAZIJE NA BOSNU“

Nikada u srpskim medijima ili među srpskim historičarima nećete čuti priču o tome kako su u dramatičnim danima raspada bivše Jugoslavije, u jesen 1991., počela brutalna ubistva Bošnjaka u sjeveroistočnoj Bosni. A bilo ih je itekako. I zajedničko za sva, je to da do danas niko nije ni optužen.

Na magistralnom putu Zvornik-Bratunac, u zaseoku Kajići sela Kravica, 03. septembra 1991. oko 21 sat, iz zasjede otvorena je vatra na putničko vozilo u kojem su se nalazila četiri mladića bošnjačke nacionalnosti sa područja bratunačke općine. Tada su ubijeni Džemo Jusić iz Podčauša i Nedžad Hodžić, iz Hranče, a preživjeli su Mevludin Sinanović Mevko iz Glogove i Zaim Salković iz Tokoljaka. Zločin su izvršili Radenko Milanović zv. Mali Rašo iz Kravice i Marko Marković zv. Kobra iz srbijanskog pograničnog mjesta Ljubovija. Međutim, ubice nikada nisu bili izručeni organima MUP-a Bosne i Hercegovine jer su, navodno, neposredno potom otišli na ratište u Hrvatsku. Saučesnici u ovom zločinu bili su još bratunački policajci Dragan i Pero Ilić i Vidoje Radović.

Zasjeda u Kravici je izazvala paniku među Bošnjacima, policija se ponašala izgubljeno i naivno tokom istrage. Dramatična situacija je prijetila da se još tada pretvori u ratni okršaj. U Bratunac helikopterom stižu članovi Predsjedništva Bosne i Hercegovine Ejup Ganić i Nikola Koljević, te pomoćnici ministra unutrašnjih poslova MUP-a Bosne i Hercegovine Avdo Hebib i Vitomir Žepinić.

Radenko Milanović zvani Mali Rašo je Bori Miljanoviću, autoru knjige "Krvavi božić sela Kravica", ispričao kako je sa još dvojicom saučesnika, 03. septembra 1991. godine, malo pred agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu, pucajući iz ruskog automata „dobošar“ i puške „crvena zastava“, ubio dva civila. Mali Rašo priča, a Boro zapisuje, da je tog 3. septembra 1991. počeo rat na kravičkom i bratunačkom području. Ukratko, Mali Rašo je s istomišljenicima organizovao "zasjedu tamo gdje je najzgodnije". „Zapucali smo na nailazeće vozilo kad su stigli do mesta Stena u Kajićima. Odmah zatim, našim putničkim automobilom smo napustili mesto obračuna i ne znajući rezultate prvog vatrenog sukoba s muslimanima“, opisuje Mali Rašo.

Ubistvo bošnjačkih mladića u Kajićima nikada nije procesuirano. Jedan od ubica, Radenko Milanović zvani Mali Rašo, od 2016. godine odbornik je ispred Srpske de-

mokratske stranke u Opštinskom vijeću Bratunac. Nakon zasjede u Kajićima, trend krvavih nekažnjenih ubistava uglednih Bošnjaka će se nastaviti.

Novinar Salih Brkić je o ovim ubistvima izvještavao za Dnevnik TV Sarajevo.

- Dvanaestog januara 1992. godine u Vražićima kod Čelića klanjana je dženaza Abdulahu Kovačeviću, magistru ekonomskih nauka, koji je kidnapovan 29. novembra 1991. godine, a pronađen mrtav 05. januara 1992. godine. Na dženazi u Vražićima prisustvovalo je preko deset hiljada osoba. Abdulah Kovačević je bio mlad i perspektivan čovjek, magistar ekonomskih nauka, sa spremljenom i prijavljenom doktorskom disertacijom. Čovjek koji se svim svojim bićem zauzimao za svoj narod i za samostalnu i suverenu Bosnu i Hercegovinu. Nažalost, zločinci koji su ubili ovog mladog čovjeka, nisu otkriveni. Abdulah je bio kidnapovan, potom ubijen, a zatim iz helikoptera bačen u šumu, u kojoj je pronađeno njegovo beživotno tijelo puno opekotina, modrica i oguljotina.

Ubistvo taksiste Muhameda Mešanovića-Hamze, 19. januara 1992. godine u Brnjici kod Živinice, podiglo je živiničke Bošnjake na noge. Prevrnut je tada džip generala Save Jankovića, komandanta Tuzlanskog korpusa JNA, a iza ubistva ili njegovog skrivanja je stajao Dragomir Vasić, čovjek koji će, tri i po godine kasnije, kao načelnik Centra službe bezbjednosti Zvornik, u julu 1995. biti jedan od ključnih izvršilaca genocida nad Bošnjacima Srebrenice. Znači, do kraja februara 1992. imali smo četiri ubijena Bošnjaka, za koje niko ni tada, a ni kasnije nije odgovarao.

Znaju se ubice, evo neka Srbi kažu ko je odgovarao. Svi zločini su počeli na području sjeveroistočne Bosne, sve se ovo desilo prije ubistva srpskog svata u Sarajevu, kojeg svojom propagandom pokušavaju prikazati za okidač svega onoga što će nam se dešavati od proljeća 1992. do kraja 1995. godine. A to je agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima. Ubistvo bošnjačkih mladića iz Bratunca u Kajićima, 03. septembra 1991. godine bio je oružani početak agresije na Bosnu - kaže Brkić.

Mart, devedeset i druge, u 20-tom stoljeću, ušao je u Sarajevo na staklenim nogama. Najbezbolniji povod za generalnu probu velikosrpskog obračuna s Bosnom bio je referendum o nezavisnosti Bosne i Hercegovine. Tražio se samo povod. Inszenirana kolona srpskih svatova je prošla sa razvijenim srpskim zastavama, pucajući iz vozila i puštajući glasno četničke pjesme kroz Stari Grad, naseljen bošnjačkim stanovništvom i onda se zaustavila ispred Stare pravoslavne crkve na Baščašiji, nastavljajući sa istim ritualom. Nakon kraćeg verbalnog prepucavanja sa mladićima iz okolnih kafića, došlo je do tuče, usljed čega je iz pištolja ubijen Nikola Gardović. U svom intervjuu Risti Đogi u emisiji „Moj gost, njegova istina“, na TV Srna 1994. godine, Jovan Joja Tintor, savjetnik Radovana Karadžića je izjavio „kako je često znao režirati kolonu svatova, kad bi htjeli obaviti neki značajan zadatak, tako da su jednom, početkom 1992. godine, kroz cijelo Sarajevo u okićenoj koloni svatova od 32 vozila, provukli velike količine naoružanja sa Pala do Vogošće, a ulogu mlade je odglumila njegova sekretarica Branka.“

U noći s prvog na drugi mart 1992. godine teroristi Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine barikadama su blokirali Sarajevo. Na barikade su prvi izašli kriminalci sa Grbavice, Vraca i Pofalića. Ubijeni su Kenan Demirović na Kobiljoj Glavi i Ramo Biber na Vidikovcu, na Trebeviću. Ubistvo srpskog svata na Baščaršiji, srpska propaganda, po svom višestoljetnom uhodanom rukopisu, predstavlja kao „casus belli“ (razlog za invaziju-rat). Većina izvještaja i medijskih naslova, decenijama poslije ovog događaja, počinju sa „Krvava svadba sa kojom je počeo građanski rat u Bosni i Hercegovini“. Naravno, svjesno se prešućuju svi oni događaji koji su prethodili početku agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i više ubistava Bošnjaka.

Želi se kazati da nije bilo ovog ubistva, Srbi ne bi izvršili opsadu Sarajeva, ne bi počinili genocid u Podrinju i dolini Sane, da ne bi silovali preko 20 hiljada Bošnjakinja, da ne bi u logore odveli preko 100 hiljada Bošnjaka, da ne bi Bošnjake smjestili u stotine masovnih grobnica... Sve je uzrokovalo ubistvo Nikole Gardovića, možda budućeg srpskog sveca.

„Ako je srpski svat na Baščaršiji uzrok za rat, onda je tačna i ustaška tvrdnja da je ubistvo Stjepana Radića opravdanje za Jasenovac“ - smatra Vuk Drašković.

Mustafa Šaćirović

ZLOČINI AGRESORA NA PODRUČJU OPĆINE BRATUNAC

ZLOČIN U SELU HRANCA, MAJ 1992. GODINE

Na području opštine Bratunac majsko etničko čišćenje Bošnjaka je počelo 3. maja 1992. godine, i to sela Hranca. Naime, toga dana komšije Srbi iz sela Hranca, Repovca i Donjih Magašića napali su selo Hranca, u čemu im se pridružio veliki broj srpskih dobrovoljaca koji su predvođeni Mladenović Najdanom, zatim Mladenović Milenkom, Najdanovim stricem, Todorović Mirkom zvanim Banana, Blagojević Ljubisavom, Živković Milisavom, Jokić Miladinom, milicionerom iz Donjih Magašića i još drugim komšijama Srbima. Izvršili su nasilan pretres bošnjačkih kuća u kojima nisu pronašli naoružanje izuzev jedan manji broj legalnog lovačkog naoružanja. Po povratku iz Hrance, nezadovoljni obavljenim poslom, presreću mladića Fiću Ramića, ubijaju ga, tijelo masakriraju i leš ostavljaju na putu da leži kao opomena Bošnjacima Hrance. Dana 3. maja 1992. godine, ponovo dolaze u Hrancu da nastave već započeti posao na oduzimanju naoružanja, kojeg Bošnjaci Hrance nisu posjedovali. Međutim, taj dan nije bio dan prikupljanja i oduzimanja naoružanja već dan pokolja koje ovo selo do tada nije zapamtilo. Zločinci, Srbi – komšije, su sa svih strana opkolili Hrancu, tako da ptica nije mogla neprimijećeno proći. Jedan dio koljača se ubacuje u selo, vodeći sa sobom vojnike JNA koji su, navodno, imali zadatak da prate predaju oružja. Na obližnjem brdu Srbi insceniraju pucanj, saopštavajući tako mještanima Hrance da je neko pucao na njih i počinju sa svojom mračnom namjerom. Iz vatrene oružja na licu mjesta ubijaju: Osmana Ramića, Begu Hodžića i trogodišnju djevojčicu Selmu Hodžić. Tu su uhapšeni i odvedeni: tri brata - Ramić Dževad, Ramić Adem i Ramić Sead, te Muhamed Ramić, Nurif Ramić, Kiram Ramić, Samir Hodžić, Hajrudin Hodžić i Abdulah Hodžić. Ove pohapšene mladiće naši komšije četnici odvede u Bratunac i od tada im se gubi svaki trag. Rodbina pohapšenih je od srpskih vlasti u Bratuncu dobila odgovor da su pušteni na slobodu i da su otišli u pravcu Potočara, što nije bilo tačno. Kasnije će se ustanoviti da su oni svi poubijani a prije toga mučeni na najgori mogući način. U toku istog dana spaljene su 43 bošnjačke kuće u Hranca. Za zločine i pokolj u Hranca, odnosno likvidaciji pomenutih osoba najodgovorniji je Ilić Zoran, sin Jovice, trgovca iz Bratunca. Zoran je za vrijeme racije u Hranca sve vrijeme nosio čarapu na glavi. Pred kućom uhapšenog Seada Ramića, u

Hranci je sa lica skinuo čarapu i obratio se Seadovoj sestri riječima: "Dobro pogledaj brata, jer ga više nećeš vidjeti, a po tebe ću doći kasnije, da te vodim na Osmače, da previjaš ustaše". Pomenuti Zoran Ilić i Sead Ramić su bili školski drugovi. Pohađali su isti razred - IV MT1 u Srednjoškolskom centru "Đuro Pucar Stari" u Bratuncu. Ponovni napad na Hrancu se desio 10. maja 1992. godine. Tom prilikom Srbi su izvršili "čišćenje" terena. Tada je pobijeno sve što je ostalo od Bošnjaka u Hranci. Završeno je paljenje i uništavanje preostalih objekata, tako da poslije tog dana u Hranci više nije bilo Bošnjaka. Genocid je u Hranci okončan tog dana.

PREDAJA NAORUŽANJA U GLOGOVOJ, 27. aprila 1992. godine

Srbo-četnička vojska, sa oklopnim transporterima, koristeći lokalnu policiju, svakodnevno sa transporterima i policijskim automobilima, uz upotrebu megafona, pozivali su Bošnjake Glogove i drugih bošnjačkih sela u opštini Bratunac na predaju oružja. Takav ili sličan scenario su radili i u opštinama: Srebrenica, Vlasenica, Zvornik, pa sve niz rijeku Drinu do Bijeljine. Prepadali su i uznemiravali Bošnjake i Hrvate, a sve s ciljem da pristupe predaji naoružanja, uz garanciju da ćemo biti bezbjedni i da nam se ništa loše neće desiti. Taj scenario se ponavljao svaki dan po nekoliko puta. Poslije 20. aprila 1992. godine, i danju i noću, pucali su sa oklopnih transportera iz PAM-ova i drugog streljačkog naoružanja po kućama u Glogovoj. Od srpske policije iz Bratunca najaktivniji je bio naš komšija iz Hrance Miladin Jokić. On je u policijskom autu nosio megafon i kroz prozor nagovarao i upozoravao Bošnjake u Glogovoj da predaju oružje. To je radio svaki dan po nekoliko puta. Nas nekoliko koji smo se borili protiv našeg stanovništva da se vatreno oružje ne predaje, počeli su optuživati kako mi želimo da izazovemo kaos i krvoproliće u Glogovoj, pa i u drugim mjestima na području opština Bratunac i Srebrenica. Počeli smo sada da se borimo na dva fronta. Prvi je što smo se bojali da nas naši ne izruče srpskim vlastima, a drugi problem je da nas ne uhapsu četnici. Ubijeđen sam da bi nas žive ogulili da su nas pohvatali. Toga smo upotpunosti bili svjesni. Ostalo je nas jedna mala grupica koja se mogla prebrojati na prste jedne ruke. Tih dana nismo bili potrebni nikom i borili smo se da sačuvamo goli život. Vlasti Mjesne zajednice Glogova su prvo sa Srbima dogovorili predaju oružja 17. aprila 1992. godine. Predaju oružja smo toga dana nekako uspjeli odgoditi, a vlast Mjesne zajednice se dogovorila sa Srbima da se oružje preda 20. aprila. Tada smo uspjeli spriječiti da se oružje preda. Ali, predstavnici Mjesne zajednice Glogova su sa Srbima dogovorili predaju oružja za 27. april. Tog dana, oko 11,00 sati, u Glogovoj, u školskom dvorištu, počela je predaja oružja Srbima. Predato je, uglavnom, lovačko i trofejno oružje, jer drugog u Glogovoj nije ni bilo. Sa kraće udaljenosti uspio sam prebrojati da je predato 167 cijevi lovačkog oružja. Pored ovog broja predato je još oružja, ali zbog lične bezbjednosti morao sam mijenjati svoje mjesto osmatranja. Tim činom čelnici Mjesne zajednice Glogova su prihvatili srpsku lojalnost koja će nas samo nekoliko dana kasnije krvavo koštati. Predaju oružja u Glogovoj sam posmatrao sa kraće udaljenosti. Ništa drugo nisam mogao da uradim izuzev da zaplačem, što sam i uradio. Tog časa oko mene se okrenula zemaljska kugla. Zaplakao sam jer sam znao da su se nad moju Glogovu nadvili crni oblaci. Naj-

gore od toga je što posmatraš propast svog naroda, svojih rođaka, prijatelja i svojih komšija, a nisu u stanju da im pomogneš ili to zaustaviš, a oni to pogotovo nisu u stanju da shvate šta nam se sprema. Prolazili su dani dugi kao godine. Nisam raspoznavao dan od noći niti noć od dana. Neizvjesnost i strah su se osjećali u vazduhu, iza svakog grma, iza svakog žubora glogovske rijeke, ni sunce više nije bilo isto, izgledalo mi je mutno, a o oblacima da ne govorim. To stanje je prosto nemoguće opisati. Više nije bilo ništa normalno. Tih dana smo u Glogovoj hodali kao muha kad joj odsjećete glavu i ona hoda dezorijentisano. Bili smo zatvoreni i okruženi sa svih strana. Od četničkih barikada, patrola i zasjeda niko iz Glogove nije mogao izaći bez propusnice SDS-a iz Bratunca. Tako je tih dana bilo sa nama u Glogovoj.

GENOCID U GLOGOVOJ 9. maja 1992. godine

Osmog maja 1992. godine, iz Bratunca u Glogovu se vraća Meho Golić, zvani Maslanica, koji je išao kod trgovca Živanović Jove u Bratunac, da kupi brašno. Moju grupu je pronašao u jednom šumarku u Velikoj Glogovoj. Rekao nam je: "Jovo mi je u povjerenju rekao da će sutra ujutru biti izvršen napad na Glogovu od strane vojske JNA, Srba iz Bratunca i dobrovoljaca iz Srbije". Mi smo to shvatili ozbiljno i odmah smo se digli da obavijestimo narod, da se spasi što se spasiti može. Uspjeli smo obavijestiti skoro svo stanovništvo u Glogovoj. Kome god smo dolazili pred kuću, moglo se primijetiti da su mještani Glogove izbezumljeni, nijemo su nas posmatrali, blijedi u licu, isprepadani, umorni i nenaspavani. Pitali su - šta da radimo? Šta bude sa svima, neka bude i sa nama, uglavnom su bili odgovori mještana moje Glogove. Ono malo napravljenih pušaka od vodovodnih cijevi što smo u tom momentu imali u Glogovoj bilo je dovoljno da isprepada jedno manje jato vrana i ništa više. Prepušteni smo sami sebi, a donekle i svojom krivicom samo zato što smo dozvolili da mještani predaju oružje Srbima iz Bratunca. Bio sam iscrpljen i umoran od seoskih straža i hodanja po Glogovoj. Dana 8. maja 1992. godine, pred ponoć, dolazim kući da saopštim ženi, djeci, majci, braći, snahama i svim mojim bližima, da se u toku noći moramo evakuisati bilo gdje. Izbora nije bilo. Odlučili smo sačekati jutro, jer nismo imali kuda pobjeći. Od 27. aprila 1992. godine, kada su mještani predali oružje, Glogova je bila opkoljena srpskim, "do zuba", naoružanim snagama, da ni ptica nije mogla izaći neprimijećena. Dok sam razgovarao sa suprugom, i tražio neko rješenje, ona mi reče da će oko 2 sata ujutro doći naše komšije, Kadirini sinovi: Mujo, Vahidin i Mevludin da probude mog sina Rusmira, pa možemo zajedno sa njima otići u šumu. Umoran i iscrpljen, zaspao sam skoro na nogama, obuven i sa prljavom odjećom koju nisam skidao sedam dana. U snu čujem pucanj, budim se i ne znam gdje se nalazim, nedugo zatim čujem drugi pucanj. Ustajem, prilazim prozoru da pomjerim zavjesu. Malo je falilo da na licu mjesta umrem od straha. Razmišljam, i pitam se - pa zar sam to mogao dozvoliti sebi da me uhvate na spavanju? Kroz prozor moje kuće vidio sam oklopni transporter i na njemu bradate četnike. Transporter od moje kuće je bio udaljen svega 25 metara, a nalazio se na asfaltnom putu Bratunac-Konjević-Polje, na samom ulazu u Glogovu. Kroz prozor sam vidio i čuo kako četnik sa transportera glasno govori da svi idemo prema Tržnom centru u Glogovoj,

koji se nalazio od moje kuće udaljen oko jedan kilometar. Nisam imao kud. Rekao sam ženi da što prije spremi djecu i da ide prema Tržnom centru. Izašao sam pred kuću i pozdravio se sa četnicima koji su bili na transporteru sa "dobro jutro". Jedan od njih mi je zapovjednički rekao da što brže idem prema Tržnom centru. Uzeo sam mog starijeg sina Rusmira ispred sebe i govorio mu tiho, da četnici ne čuju, - idi što brže, i prvom prilikom se hvataj šume! Prilikom izlaska na asfaltni put, prema Tržnom centru, Rusmir je pošao da uđe u kuću moje majke Fate, da vidi je li ona otišla. Sa moje desne strane iz šume zvana "Metaljka" čujem kako jedan četnik glasno govori mom Rusmiru, psujući mu balijsku majku, šta će dolje, a zatim počne pucati po krovu kuće moje majke. Taj četnik mi je rekao: - Pjesniče, moli se Bogu samo zato što si pomogao Kravičanima da snime kasetu! U protivnom, ubio bih sada i tebe i tvog sina. Napominjem da je pred rat jedna grupa iz Kravice, koja se tada popularno zvala "ALARM", snimila svoju prvu kasetu, a ja sam bio producent na toj kaseti. Ta kasetu je spasila život meni i mom sinu Rusmiru. Pretpostavljam da je to bio jedan od onih koji su me dobro poznavali. Izderao sam se na Rusmira i tako smo krenuli put Tržnog centra. Idući u centar Glogove primijetio sam da zaseok Tatar već gori i da je u plamenu. Zumra Ibišević mi na asfaltnom putu saopštava da su na Tataru ubili starce Šeću Ibiševića i njegovu suprugu Zlatiju, na kućnom pragu, da su ubili i Adema Junuzovića, takođe na kućnom pragu. Idući tako putem u neizvjesnost, razmišljam i donosim odluku da moram početi pisati i bilježiti ove događaje. Tako je krenulo moje istraživanje o ratnim zločinima, koje će se nastaviti kroz cijeli moj život, do današnjih dana. Na autobuskoj stanici, u blizini džamije u Glogovoj, među ženama vidim kako sjedi moj stariji brat Mehmed. Upitao sam ga - šta radi tu, te mu sugerisao da bježi u šumu. Odgovorio mi je da on nikada nikome ništa nije skrivio, pa se pita - zašto bi bježao? Tada sam ga zadnji put vidio. Kasnije, poslije rata, uspio sam pronaći posmrtnu ostatku mog brata Mehmeda u njegovoj porodičnoj kući u Glogovoj. Bio je živ spaljen.

Tog 9. maja 1992. godine. domaći Srbi iz Bratunca i Srbi komšije, plaćenici iz Srbije i vojska Jugoslovenske narodne armije su Glogovu srušili sa zemljom. Porušili su sve stambene, kulturne i vjerske objekte, ukupno oko 700 objekata. Protjerali su svo stanovništvo i ubili 66 civila i to: 1. Babajić R. Selimović Emina zvana Mina rođena 1916. godine. (Mina je ubijena 10. maja, dan poslije masovnog pokolja u čišćenju terena). 2. Beganović Huse Vehid, rođen 1964. godine. 3. Ćosić Alije Šaban, rođen 1941. godine. 4. Delić Omera Džafer, zvani Đafo, rođen 1927. godine. 5. Delić Bajre Hamed, rođen 1930. godine. 6. Delić Mahmuta Medo, rođen 1934. godine. 7. Delić Hamida Bego rođen 1951. godine. 8. Delić Mehmeda Meho, rođen 1953. godine. 9. Delić R., Šaćirović Sejfe Meva, rođena 1925. godine. 10. Delić Hamida Ređo, rođen 1956. godine. 11. Gerović Huse Šaban, rođen 1928. godine. 12. Gerović Emina Džemail, rođen 1968. godine. 13. Golić Mustafe Šerif, rođen 1936. godine. 14. Golić Mustafe Muhamed. 15. Golić Avde Ramiz, rođen 1938. godine. 16. Golić Abdulaha Avdo, rođen 1958. godine. 17. Golić Hajdara Rifet, rođen 1970. godine. 18. Ibišević Ahme Šećo, rođen 1914. godine. 19. Ibišević R. Avdić Zlatija, rođena 1918. godine. 20. Ibišević Mustafe Mehmed, rođen 1938. godine. 21. Ibišević Vejsila Mustafa, ro-

đen 1951. godine. 22. Ibišević Rame Jusuf, rođen 1955. godine. 23. Ibišević Mehe Osman, rođen 1959. godine. 24. Ibišević Ibrahima Mehmed, zvan Mehmed, rođen 1936. godine. (Mehmed-Mehmed je ubijen 14. maja 1992. godine u čišćenju terena u Glogovoj). 25. Ibišević Muje Sabrija, rođen 1963. godine. 26. Ibišević Hamida Dževad, rođen 1964. godine. 27. Ibišević Hamida Kemal, rođen 1967. godine. 28. Ibišević Mehmeda Ismail, rođen 1969. godine. 29. Ibišević Muje Ramo, rođen 1970. godine. 30. Ibišević Lutve Seid, rođen 1971. godine. 31. Ibišević Alije Omer, rođen 1973. godine. 32. Ibišević Lutve Ilijaz, rođen 1974. godine. 33. Ibišević Abida Refik, rođen 1975. godine. 34. Ibišević Mustafe Mujo, rođen 1973. godine. 35. Ibišević Mustafe Muharem rođen 1976. godine. 36. Junuzović Nazifa Huso rođen 1927. godine. 37. Junuzović Nazifa Salih, rođen 1928. godine. 38. Junuzović Nazifa Adem, rođen 1941. godine. 39. Junuzović Huse Abid, rođen 1953. godine. 40. Memišević Halila Meho, rođen 1925. godine. 41. Memišević Mehe Hajrudin rođen 1945. godine. 42. Memišević Hajrudina Edin, rođen 1975. godine. 43. Milačević Mehe Alija, rođen 1930. godine. 44. Milačević Alije Halid, rođen 1966. godine. 45. Mujčinović Muharema Ibrahim, rođen 1960. godine. 46. Musić Mustafe Avdo, rođen 1919. godine. 47. Mustafic Enesa Sabahudin, rođen 1963. godine. 48. Omerović Agana Fejzo, rođen 1937. godine. 49. Omerovic Hakije Selmo, rođen 1948. godine. 50. Omerović Agana Nezir, rođen 1953. godine. 51. Omerovic (Aganovog Selmana-Selme) Samir, rođen 1974. godine. 52. Omerovic Nezira Nevzet, rođen 1974. godine. 53. Omerović Agana Selman, zvan Selmo, rođen 1949. godine. 54. Omerović Muje Mirzet, rođen 1974. godine. 55. Rizvanović Salke Nuriya, rođen 1931. godine. 56. Rizvanović Čamil, rođen 1938. godine. 57. Rizvanović Rame Mustafa, rođen 1945. godine. 58. Rizvanović Mehe Jasmin, rođen 1967. godine. 59. Saćirović Emina Vahid, rođen 1928. godine. 60. Saćirović Emina Mujo, rođen 1949. godine. 61. Saćirović Vahida Mehmed, rođen 1951. godine. 62. Talović Huse Uzeir, rođen 1933. godine. 63. Talović Hasima Almaz, rođen 1966. godine. Pod brojem 64 i 65 se nalaze ubijena dva mlađa čovjeka sa područja Konjević-Polja, koji su rođena braća, a nalazili su se u posjeti porodici u Glogovoj. Do njihovih imena nisam uspio doći, ali da su ubijeni u Glogovoj 9. maja, 1992. godine, to je sigurno provjereno putem nekoliko izvora informacija. 66. Sinanović Ibrahima Šahbaz, rođen 1962. godine. (Šahbaz je bio teško ranjen 9. maja 1992. godine u Glogovoj, nakon čega je prebačen u bolnicu u Srebrenici. Srbi su ga 10. maja 1992. godine ranjenog ubili u srebreničkoj bolnici. 67. Gušić Šukrije Seid, 68. Husić Hajra 1919, 69. Husić Sehidajet 1976, 70. Husić Alija 1923, 71. Husić Isma 1930, 72. Sinanović Hata 1936, 73. Sinanović Šahza 1935, 74. Musić Šaha 1938, 75. Musić Habiba 1957, 76. Imamović Meho 1926 i 77. Imamović Bejda 1929.

Zadnjih deset osoba je ubijeno 2. juna 1992. godine u "čišćenju terena" od strane komšija Srba. Vođa grupe koja je poubijala starije žene, starce i jedno dijete je Zoran Simić, sin Vase, iz zaseoka Lokva, koji se nalazi na području Mjesne zajednice Kravica. Zoran Simić je bio i jedan od glavnih počinitelja genocida i egzekutor nad ovim civilima iz Glogove. Zoran Simić je ovim potezom izveo završni udarac i pečat na genocid u Glogovoj. Kada sam donosio kvalifikaciju o počinjenom ratnom zločinu na prostorima Mjesne zajednice Glogova, isključivo sam se pridržavao

Međunarodne konvencije o genocidu. Po mom istraživanju, a kasnije će potvrditi i mnogi drugi relevantni stručnjaci za ratne zločine, došao sam do zaključka da se u Mjesnoj zajednici Glogova od 9. maja do 2. juna 1992. godine dogodio genocid nad mještanima Glogove. Želim ovim putem napomenuti da je ovim činom Zoran Simić ukaljao obraz svim ostalim mještanima Mjesne zajednice Kravica, izuzev onih koji su u zasjedi u Kajićima, 3. septembra 1991. godine ubili Hodžić Nedžada, zvanog Fora i Jusić Džemu, a ranili Sinanović Mevludina-Mevku i Salković Zaima. Ovo govorim iz tog razloga da sam kao dugogodišnji istraživač ratnih zločina na području Bosne i Hercegovine ustanovio da Kravičani nisu direktno činili zločine ubijanja, silovanja i paljevina 9. maja 1992. godine, prilikom napada na Glogovu. Njihov zadatak je bio da čuvaju zapadnu liniju od Glogove na potezu Ježežtica, Magasići, Radeljevac, Lokva, sve do Poloma. Po najnovijim informacijama, do kojih sam došao, Zoran Simić se trenutno nalazi u Srbije, a provjerom sam ustanovio da se protiv njega ne vodi nikakav krivični postupak pred sudovima u Bosni i Hercegovini. Nažalost, Zoran Simić nije jedini slučaj, jer Srbija štiti i čuva mnoge ratne zločince koji su počinili najstrašnija zlodjela ratnog zločina na prostoru Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Ono što je vrlo bitno napomenuti jeste to da se za zločine u Glogovoj sudilo Miroslavu Deronjiću pred Međunarodnim sudom za ratne zločine u Hagu, počinjene na području bivše Jugoslavije. Sudilo mu se za samo 64 mještanina koji su ubijeni u Glogovoj 1992. godine, umjesto da mu se sudi za 77 osoba ubijenih u genocidu u Glogovoj. Miroslava Deronjića lično poznajem još od ranog djetinjstva, odnosno otkada je pošao u 5. razred Osnovne škole u Bratuncu. Miroslav Deronjić je rođen 6. juna 1954. godine u zaseoku Magasići, mjesna zajednica Glogova. Četiri razreda Osnovne škole je završio u Glogovoj, koju će kasnije spaliti do temelja i pobiti njene mještane Bošnjake. Bio je predsjednik bratunačkog SDS-a (Srpska demokratska stranka) pred početak, u toku i poslije rata. Pošto ga dobro poznajem, bio je velika pijanica. Prije rata sa njim sam nekoliko puta sjedio za istim stolom u hotelu "Fontana" u Bratuncu. Najviše je pio žestoko piće, uglavnom "Rubinov vinjak", koji će mu kasnije pomutiti mozak. Protiv njega je u Hagu podignuta optužnica za ratne zločine u Glogovoj 3. jula 2002. godine. Uhapšen je 6. jula 2002. godine i sproveden u prostorije Međunarodnog suda za ratne zločine u Hagu. Zbog ratnog zločina u Glogovoj, 30. marta 2004. godine, osuđen je na deset godina zatvora "zato što je djelimično spalio Glogovu i što je u njoj ubijeno 64 Bošnjaka". Umjesto da piše da je Glogova upotpunosti srušena za zemljom, u Presudi piše da je spaljen veliki dio, što nije tačno. Također, propust je da je osuđen za ubistvo 64 Bošnjaka u Glogovoj, umjesto da bude osuđen za ubistvo 77 Bošnjaka iz Glogove. Najveći propust Međunarodnog suda u Hagu je taj što Miroslav Deronjić nije osuđen za genocid u Glogovoj. Bacam rukavicu u oči svim pravnicima, tužilaštvima i istraživačima koji postoje u svijetu, neka me iko od njih bar pokuša razuvjeriti da se u Glogovoj od 9. maja do 2. juna 1992. godine nije dogodio genocid. Kada pogledamo i protumačimo Međunarodnu konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju genocida, utvrdićemo da se u Glogovoj od 9. maja do 2. juna 1992. godine desio genocid. Nije samo da se u Glogovoj desio genocid, on se desio u svim ostalim mjesnim zajednicama u bratunačkoj opštini kao i u samom Bratun-

cu. Sagledavajući i remizirajući stanje na terenu, kao dugogodišnji istraživač ratnih zločina utvrdio sam da se genocid dogodio u ovim opštinama: Bratunac, Bijeljina, Zvornik, Vlasenica, Rogatica, Višegrad, Foča, Prijedor, Kozarac i ostala manja i veća mjesta oko Prijedora i Kozarca, gdje su živjeli Bošnjaci. Genocid se takođe dogodio u selu Ahmići, kod Viteza, koji su počinile jedinice HVO-a.

IZJAVE SVJEDOKA

IZJAVA SALKE, AVDULAHA I ŠUHRE DAUTOVIĆ IZ KOSTJEREVA, OPŠTINA ZVORNIK

- Dana 30. maja 1992. godine, četnici upadaju i opkoljavaju bošnjačka sela mje-sne zajednice Drinjača, hapse sve građane, žene, djecu, starce i vojnosposobne muškarce i odvođe ih u Drinjaču, u kinosalu, a kasnije u Dom kulture. Prvo su od naroda oduzeli sav novac i nakit, a potom počeli tući i maltretirati ljude bez ikakvog razloga i povoda. Potom su četnici počeli izvoditi muškarce starosne dobi od 15 do 60 godina u grupama od po deset osoba na strijeljanje. Nakon izvršenog strijeljanja, mrtva tijela su potrpali na kamione Komunalnog preduzeća iz Zvornika i odvezli ih iz Drinjače u pravcu Zvornika. Na čelu ekipe koja je kamionima odvozila mrtve se nalazio Neđo Mlađenović, tadašnji direktor tog preduzeća. Ova tri svjedo-ka svjedoče da su tog dana ubijeni strijeljanjem Bošnjaci iz sela oko Drinjače, i to: Selo Kostjerevo: 1. Husein Dautović, 2. Hasan Dautović, 3. Huso Dautović, 4. Besim Dautović, 5. Esad Dautović, 6. Nezir Dautović, 7. Beriz Dautović, 8. Omer Dautović, 9. Mirzet Dautović, 10. Ramo Dautović, 11. Ragib Dautović, 12. Idriz Dautović, 13. Mirsad (Halid) Dautović, 14. Mirsad (Mehmeda) Dautović, 15. Hakija Bajrić, 16. Hazim Baručić, 17. Edin Baručić, 18. Vehid Baručić, 19. Velid Baručić, 20. Zulfo Baručić, 21. Mehmedalija Baručić, 22. Mirsad Baručić, 23. Hrusto Alić, 24. Mihrudin Alić, 25. Asim Ahmetović, 26. Nesad Ahmetović, 27. Senad Ahmetović, 28. Esad Ahmetović, 29. Suljo Baručić, 30. Mustafa Osmanović, 31. Mujo Šabanović, 32. Murat Šabanović, 33. Alija Ahmetović, 34. Hasan Ahmetović, 35. Ramiz Ahmetović, 36. Mehmedalija Alić, 37. Aljo Čohodarević, 38. Ibrahim Alić, 39. Aljo Alić, 40. Hasan Alić, 41. Zahid Alić, 42. Haso Memišević, 43. Ramiz Memišević, 44. Zaim Memišević, 45. Smajo Beganović, 46. Mustafa Beganović, 47. Džemal Beganović, 48. Nezir Beganović, 49. Sinan Bešić, 50. Osman Bešić, 51. Meho Osmanović 52. Šaban Osmanović, 53. Bajro Osmano- vić, 54. Mehmed Osmanović, 55. Šabanija Osmanović, 56. Juso Osmanović, 57. Hariz Abidović, 58. Ramo Abidović, 59. Muriz Abidović, 60. Beriz Abidović, 61. Velid Huse- inović, 62. Muriz Hasanović.

S e l o Đ e v a n j e: 63. Meho Karić, 64. Mustafa Karić, 65. Smajo Osmanović, 66. Džemal Osmanović, 67. Redžo Osmanović, 68. Aljo Muratović, 69. Azem Muratović, 70. Bajro Muratović.

S e l o D r i n j a č a; 71. Alija Osmanović, 72. Mehmedalija Osmanović, 73. Sefer Osmanović, 74. Hasib Mustafić, 75. Salko Mustafić, 76. Juso Mustafić, 77. Nezir Ibra- lić, 78. Ahmet Ibralić, 79. Amir Ibralić.

S e l o S o p o t n i k: 80. Kadrija Alić, 81. Mujo Osmanović, 81. Muriz Zahirović, 82. Muradif Avdić, 83. Asim Avdić, 84. Ramo Ahmetović, 85. Fahrudin Ahmetović.

Sa ovog masovnog strijeljanja su uspjeli pobjeći: Nijaz Dautović iz Kostjereva, Hasan Alić iz Kostjereva i Kadir Beganović iz Kostjereva. Ova gore tri svjedoka genocida u Drinjači su od četnika koji su vršili strijeljanje prepoznali:

1. Novak Obradović, predsjednik Kriznog štaba u Drinjači;
2. Dragan Ignjatović, radio u urbanizmu u Opštini Zvornik;
3. Miladin Mijatović, radio u Univerzalu u Zvorniku;
4. Milenko Živanović, matičar u Drinjači;
5. Milun Ristanović, poštara u Drinjači;
6. Jedan Crnogorac, po imenu Žarko, radio u Specijalnoj policiji u Sarajevu;
7. Ljubiša Petrović, milicioner u Zvorniku;
8. Ljubisav Petrović, milicioner u Zvorniku;
9. Radomir Ostojić, radio u Univerzalu u Zvorniku i
10. Sreten Zeljić, direktor Osmogodišnje škole u Drinjači.

IZJAVA BEJHE MUJANOVIĆ IZ LIPLJA, OPŠTINA ZVORNIK

Dana 23. maja 1992. godine, četničke motorizovane i pješadijske snage napadaju selo Liplje, u opštini Zvornik, i ostale zaseoke. Hapse narod i odvođe u selo Salihoviće, u dvije kuće braće Mehmeda i Hasana Salihovića. U te dvije kuće su smjestili nas oko 384 osobe. Četnici su prethodno u zaseoku Ajgine ubili Salku Ademovića i njegovu suprugu Havu Ademović, bili su stari oko 60 godina, zatim u selu Samari ubijaju Kasima Mujanovića, starog 35 godina, a u selu Liplje ubijaju dvoje staraca sa po osamdeset godina starosti, i to: Hasana Mehidića i njegovu suprugu Nazu Mehidić.

Kada su nas zatvorili u dvije spomenute kuće, nas 384 osobe, priča ova svjedokinja. Prvo su nam oduzeli sav novac, nakit i devize. Zatim su počeli izvoditi djevojke i mlađe žene. Nad njima su vršili silovanje. Poslije vraćanja tih žena i djevojaka, kod svih su se primijetili isti simptomi-grčenje vilica i nogu. Dalje Bejha navodi da je, koliko ona zna, silovano oko pedeset djevojaka i žena. U svojoj izjavi dala je imena i prezimena, što se iz razumljivih razloga neće objaviti u ovoj knjizi. Bejha dalje priča: Mina (Suljkana) Fahrić, stara 18 godina, opirala se i nije se dala silovati, pa su je četnici zadavali lancem od motorne pile. Druga djevojka Hazreta (Hasana) Salihović prevarila je četnika pod izgovorom da ima menstruacioni ciklus i da mora ići u kupatilo da se opere, te je tako kroz prozor kupatila pobjegla i obavijestila naše borce, koji su došli i oslobodili naš zatočeni narod iz Liplja.

IZJAVA IBRAHIMA IBRAHIMOVIĆA IZ GORNJEG SNAGOVA, OPŠTINA ZVORNIK

Dana 28. aprila 1992. godine četnici opkoljavaju i upadaju u Gornje Snagovo. Pale ga, a narod se razbježio po okolnim šumarcima. Međutim, sutradan se narod vratio na svoja zgorišta, a četnici upadaju ponovo u selo i zarobljavaju oko stotinu ljudi, žena i djece. Iz ove grupe uhapšenih izdvajaju 38 ljudi, te ih kolju i strijeljaju, a zatim mrtva tijela pale. U ovom genocidu su ubijeni: Himzo Krupinac, njegova supruga Aiša i sinovi Šemsudin i Idriz, njihove supruge i dvoje maloljetne djece, Der-va Mujanović, Ismeta Mujanović, Rahima Mujanović, Senija Krupinac i njeno dvoje malo djece, Mirsad Krupinac, Senad Krupinac, Raif Krupinac, Hasnija Dahalić, njen sin Sead Dahalić, Seadova supruga i malo dijete, Šeća Džogić, njena snaha Senija Džogić, Mehdin Džogić i dvoje djece od Senije i Mehdina Džogića, Mehmed Ibrahimović, Husein Salihović, Mešan Salihović, Fahira Salihović, Ziba Salihović, brat Zibe Salihović po imenu Ramiz, Hamdija Dahalić, Hamdijina supruga Mirsada Dahalić, njihov sin Ismir Dahalić. Među ovim brutalno ubijenim civilima nalazile su se i dvije trudnice koje su bile pred porođaj, a to su: Ismeta Mujanović i Mirsada Dahalić. Ovaj zločin počinili su četnici i komšije iz Osmaka. Ovaj gnusan zločin genocida su preživjeli svjedoci, i to: Salih Krupinac, Hata Salihović, Avdulah Mujanović, Rahima Mujanović, Hrustan Mujanović. Oni su svi iz Gornjeg Snagova.

“DANI POBJEDE, DANI PONOSA”

U znak sjećanja na jednu od najvažnijih i najveličanstvenijih pobjeda jedinica Armije Republike Bosne i Hercegovine (ARBiH), na Vlašiću je 16.9.2023. godine, po prvi put od rata, održana manifestacija “Dani pobjede, dani ponosa”.

Svečanom programu manifestacije, u organizaciji udruženja “Tri, jedan, dva”, i “Tri, nula, šest», koja govori o najvećoj pobjedi, časti, dostojanstvu i ratnicima za slobodu, prisustvovali su reisu-l-ulema Islamske zajednice u BiH (IZ) u BiH dr. Husein ef. Kavazović, predsjedavajući Predsjedništva BiH Željko Komšić, član Predsjedništva BiH dr. Denis Bečirović, te ostali mnogobrojni gosti iz političkog, vojnog, vjerskog i kulturnog života Bosne i Hercegovine.

Prisutni su se učenjem Fatihe i polaganjem cvijeća prisjetili šehida i poginulih boraca, najhrabrijih sinova naše zemlje, koji nisu žalili dati živote u odbrani zemlje.

Major, penzionisani general i načelnik općine Travnik Kenan Dautović u ime Organizacionog odbora manifestacije poselamio je i pozdravio prisutne koji su u velikom broju prisustvovali sjećanju na herojske pobjede pripadnika Armije R BiH.

- Ovi spomenici svjedoče hrabroj i beskompromisnoj borbi na planini Vlašić, kao jednom od mnogobrojnih prostora na kojima se branila Bosna i Hercegovina. Tokom cijele godine mi se na primjeren način sjećamo svih stradalih, bilo šehida i poginulih boraca, bilo nedužno ubijenih civila. Kao dio kulture sjećanja obilježavamo godišnjice formiranja jedinica, pogibije heroja ili oslobađanja gradova. Čini se da u procesu memorizacije i memorijalizacije ne pridajemo dovoljno pažnje našim veličanstvenim vojničkim pobjedama. Stoga je važno da izbalansiramo kulturu žrtve s kulturom pobjednika, jer samo se Armija R BiH i MUP R BiH mogu smatrati nominalnim i moralnim pobjednikom odbrambeno-oslobodilačkog rata. U tom smislu, Vlašićka operacija predstavlja remek djelo vojne nauke i ratne vještine i u simboličkom smislu označila je početak tzv. bosanskog proljeća, - naveo je Dautović.

Potcrtao je da su mračne sile koje su realizirale agresiju na R BiH i koje nisu u potpunosti poražene ponovo ojačale i kidišu na opstojnost BiH iz svih sfera i sa svih frontova.

- Mi smo cijenu za izgradnju BiH kao moderne i normalne države platili i plaćamo već godinama, čineći mnogobrojne ustupke u nadi da će oni s kojima živimo shvatiti našu iskrenu namjeru, ali i ta spremnost na ustupke ima svoje granice, jer, ako

ustupimo državu, šta će ostati? Stoga, s ovog mjesta **šaljemo** danas jasnu poruku svim patriotima kojima je BiH u srcu, da smo jedinstveni i beskompromisni u očuvanju domovine i da smo sposobni izdići se iznad partikularnih interesa bilo koje vrste i prirode da bismo je očuvali i odbranili, ali još jasniju poruku **šaljemo** onima koji ne vole BiH i koji bi **željeli** da ona nestane, da smo je spremni braniti svim dozvoljenim sredstvima i po svaku cijenu - rekao je Dautović.

Ono što je naše ne damo nikome i nikada, neka vječno živi Bosne i Hercegovina, poručio je s Vlašića i član Predsjedništva BiH Denis Bećirović.

- Vratimo ponovo pobjednički duh, zaustavimo propagandu koja govori da mi ne možemo pobjeđivati. Vlašić je jedan od dokaza da možemo pobjeđivati. Bitka za vlastito dostojanstvo je najznačajnija bitka koju vodi svaki čovjek, svaki narod i svaka zemlja.

Nisu isti oni koji su branili Domovinu i oni koji su naredili i počinili udružene zločinačke poduhvate, genocid, zločine protiv **čovječnosti** i druge zločine.

Nismo bili isti ni 90-tih, nismo isti ni danas, i ne trebamo se bojati da kažemo da nismo isti ako i nastavimo djelima svjedočiti da nismo isti - istakao je Bećirović.

Naglasio je kako su aveti prošlosti ponovo probuđene, čemu svjedočimo već nekoliko mjeseci kroz napad na ustavni poredak države BiH koji još uvijek nije zastavljen.

- Napadnuti su, između ostalog, Ustavni sud BiH i Ured visokog predstavnika. To je najteži udar na temelje Dejtonskog mirovnog sporazuma od 1995. do danas. To je prijatna koju niko nema pravo gurnuti pod tepih. Zaštita ustavnog poretka BiH temeljni je preduslov kretanja ka EU i NATO. Ko to ne shvata, ili ima zle namjere ili je opasno naivan - naveo je Bećirović.

Član Predsjedništva BiH Željko Komšić podsjetio je na hrabru borbu pripadnika Armije Republike BiH, kazavši da su u vrijeme od 1992. do 1995. godine linije bile jasne, da se znalo ko je ispred ko je iza.

- Ispred je neprijatelj, iza su prijatelji. Čuvaš ti njima leđa, oni tebi i svi idemo naprijed. Danas linije nisu tako jasne. Ako od mene traže da razgovaram s onima koji su prešli linije i da od mene traže da se pomjerim s mjesta gdje sam stajao tada od 1992. do 1995, ja ne mogu. Sjetimo se poslijeratnog perioda. Koliko smo mi puta prešli preko svog ponosa i dostojanstva vjerujući da su nam prijatelji oni za koje smo vjerovali da su nam prijatelji. Koliko smo puta pogazili dostojanstvo i ponos vjerujući svakom, u nešto što zovu političku korektnost. Šta tražite više od nas? Dokle da savijamo leđa, da šutimo u ime lažne političke korektnosti, dokle da ne kažemo šta smo sve bili spremni učiniti za ovu zemlju? Zašto ne smijemo da kažemo da smo spremni učiniti sve isto za ovu zemlju iz jednostavnog razloga, zbog onoliko mrtvih glava, razorene zemlje i zbog toga što ne možemo protiv sebe. Neću da razgovaram ni s kim ko je prešao crvenu liniju. Pa šta košta da košta, neka košta, koštalo je - naveo je Komšić.

Kazao je da, zarad budućih generacija, stanje u Bosni i Hercegovini mora biti uređeno.

- Okrenimo se oko sebe. Treba ostaviti ovoj djeci u naslijeđe da im je stalo do ovoga, sjećanje na rahmetli generala Alagića, njegove suborce koji su izgubili svoj život, treba reći hvala beskrajno i nikad dovoljno onima koji su izgubili svoje zdravlje, dijelove tijela. Historija naša bila je teška, krvava, mučna, strašna. Nemoj da ovoj djeci ostavimo tu farsu, da ovoj djeci ostavimo neriješene stvari, nemoj da ovoj djeci u ime straha i borbe za vlastitu poziciju ostavimo nejasno stanje. Kao i ova magla što se navuče i zamuti nam pogled, razide se.

Je li vrijeme da kažemo svima onima koji rade o glavi ovoj zemlji, a zovu se našim prijateljima: Dosta više! Nećemo se osloniti na vas, oslonit **ćemo** se sami na sebe - poručio je Komšić.

Jedan od najvećih ratnih uspjeha generala Alagića je upravo bilo uspješno oslobađanje planine Vlašić. Dana 23. marta 1995. godine u sadjejtstvu s jedinicama Trećeg i Prvog korpusa u operaciji Domet 1 oslobođen je najviši vrh Vlašića, radio-relejno čvorište na Paljeniku, kota za koju su generali evropskih armija govorili da je neosvojiva.

Najveći ratni uspjesi moraju biti obilježeni, a velike priče ispričane te da samo one najveće pobjede ulaze u historiju. Takva je zasigurno ona koja je pisana na Vlašiću.

Obilježavanjem ovakvih manifestacija zajedno čuvajmo uspomenu i kulturu sjećanja na veličanstvenu i časnu borbu ARBiH u odbrani naše domovine.

- Zadovoljstvo je danas biti na ovdje i zajednički svjedočiti opredijeljenosti za jedinstvenu Bosnu i Hercegovinu, i očuvanju njene historije. Svjedočili smo devedesetih na Vlašiću jednoj od najvećih pobjeda naših hrabrih momaka, svjedočili smo kreiranju vojne sile, i međunarodno priznate Armije BiH. Kao što smo tada stali u odbranu Domovine, s jednim ciljem, tako nam je i danas potreban jedan 'politički Vlašić' i potpuna mobilnost da se odbranimo od neprijatelja koji prijete suverenosti jedine nam Bosne i Hercegovine. Mi se umoriti nećemo, i svaki pedalj naše države je zajednički kao što je to bio i stotinama godina unazad", poručio je u svom obraćanju na lokalitetu Vlašića ministar za boračka pitanja Kantona Sarajevo Omer Osmanović.

Nazif Osmanović

I OVE GODINE DOSTOJNO OBILJEŽEN DAN NEZAVISNOSTI BIH

1. mart se obilježava kao Dan nezavisnosti Bosne i Hercegovine još od 1992. godine. Naime, 29. februara i 1. marta 1992. godine, u Bosni i Hercegovini održan je referendum o nezavisnosti Bosne i Hercegovine od SFRJ. Većina Bosanaca i Hercegovaca izjasnila se tada pozitivno – glasali su za demokratsku i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih građana.

Prema statističkim podacima, na referendum je izašlo oko 64,31% građana s pravom glasa, a za nezavisnost BiH glasalo je njih oko 99,44%, odnosno 2.073.568 glasača. Od ukupnog broja onih koji su se odazvali na referendum - 99,7 posto bilo je za nezavisnost, a 0,3 posto protiv.

Referendumsko pitanje glasilo je: Jeste li za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih građana, naroda BiH - Muslimana, Srba, Hrvata i pripadnika drugih naroda koji u njoj žive?

Mnogi bosanskohercegovački Srbi su, prema instrukcijama njihovog političkog vrha, bojkotovali referendum, misleći da će tako onemogućiti ispravnost i legalnost istog.

BiH je, dakle, proglasila svoju nezavisnost 1. marta 1992. godine, a kao odgovor na referendum, srpske paravojne formacije postavljaju barikade u Sarajevu i drugim bosanskohercegovačkim gradovima u kojima počinje prava agresija na građane BiH.

Zemlje članice Evropske zajednice su 6. aprila 1992. godine, a dan kasnije i Sjedinjene Američke Države priznale Bosnu i Hercegovinu kao nezavisnu i suverenu državu. Republika Bosna i Hercegovina je 22. maja 1992. godine postala članica Organizacije ujedinjenih naroda. Nažalost, u isto vrijeme oružani sukobi u pojedinim dijelovima Bosne i Hercegovine prerasli su u pravu agresiju i ratni požar, koji je prozrokovao ogromne ljudske žrtve i patnje, kao i materijalna razaranja.

Uspješnim otporom građana Republike Bosne i Hercegovine agresiji i zalaganjem Vlade Republike Bosne i Hercegovine za multietničku i demokratsku državu ravnopravnih naroda, BiH je očuvala svoj državnopravni i historijski kontinuitet. U američkom gradu Daytonu, 21. novembra 1995. potpisan je mirovni sporazum, čime je neslužbeno završena agresija na BiH. Konačni sporazum potpisan je u Parizu

14. decembra 1995. godine, a Dejtonski sporazum potvrdio je Bosnu i Hercegovinu kao samostalnu i suverenu državu u evropskoj porodici država.

Prema ugovoru, Bosna i Hercegovina sastoji se iz dvije administrativne jedinice: Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, te Brčko distrikta, koji ima poseban status i ne pripada nijednom entitetu. Ustav je donesen na temeljima Dejtonskog mirovnog sporazuma. Po tom ustavu, Bosna i Hercegovina je priznata kao nezavisna, suverena država sa punim pravnim subjektivitetom temeljena na vrijednostima mira i pomirenja spremna za euroatlantske integracije. Bosna i Hercegovina se nalazi pod svojevrsnim međunarodnim protektoratom, gdje vlast drži kancelarija OHR-a (tzv. Ured Visokog predstavnika).

Dana 28. februara 1995. godine Skupština Republike Bosne i Hercegovine u Sarajevu donijela je odluku kojom je 1. mart proglašen Danom nezavisnosti Bosne i Hercegovine.

Povodom ovog značajnog historijskog datuma Bosne i Hercegovine, počast su odale i brojne delegacije, predstavnici državnih, federalnih, kantonalnih i lokalnih vlasti.

Sarajevo

Ove godine, podizanjem državne zastave na sarajevskom brdu Hum, uz intoniranje Himne, obilježen je 1. mart, Dan nezavisnosti Bosne i Hercegovine. Delegacije svih nivoa vlasti su polaganjem cvijeća na Šehidskom mezarju Kovači, a zatim i ispred Vječne vatre i Spomen-obilježja ubijenoj djeci opkoljenog Sarajeva odale počast svima koji su dali živote za BiH. Među prisutnima su bili i članovi Predsjedništva BiH Denis Bećirović i Željko Komšić.

U Vijećnici, u glavnom gradu Bosne i Hercegovine, Sarajevu, 1. marta je, u organizaciji članova Predsjedništva Željka Komšića i Denisa Bećirovića, održan svečani prijem u povodu Dana nezavisnosti.

Prijemu su prisustvovali brojni zvaničnici iz političkog, društvenog, sportskog, kulturnog, vjerskog i ekonomskog miljea BiH, uključujući gradonačelnicu Sarajeva Benjaminu Karić, reisu-l-ulemu Islamske zajednice u BiH Huseina ef. Kavazovića, visokog predstavnika u BiH Christiana Schmidta i predsjednika Jevrejske zajednice u BiH Jakoba Fincija.

Komšić je u obraćanju prisutnima podsjetio da je prije 32 godine, nakon niza političkih, diplomatskih i organizacionih priprema proveden referendum o nezavisnosti Bosne i Hercegovine, tadašnje republike u sastavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

“Rezultat referenduma je bio jasan: Bosna i Hercegovina postaje nezavisna i suverena republika. Referendum o nezavisnosti bio je centralni događaj u procesu stjecanja međunarodnog priznanja Bosne i Hercegovine”, rekao je Komšić.

Istakao je da je to bilo neko bolje vrijeme od sadašnjeg, vrijeme kada je međunarodno pravo moglo mijenjati činjenice na geopolitičkom i pravnom terenu.

“Shodno normama tadašnjeg međunarodnog prava, Republika Bosna i Hercegovina jeste stekla međunarodno priznanje, ali su se građani i građanke odmah morali boriti za nezavisnost i suverenitet. Agresorski napad na nezavisnost i suverenitet bio je ujedno i napad na gole živote građana Bosne i Hercegovine. Tokom odbrambenog rata, Bosna i Hercegovina je, uz ogromne žrtve, sačuvala svoje međunarodno priznate granice i potvrdila, premda uz izmijenjenu ustavnu strukturu, svoj držav-nopravni kontinuitet”, kazao je.

Komšić je istakao da su Armija Republike Bosne i Hercegovine i Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Bosne i Hercegovine, kao jedine legalne oružane snage u državi, uspjeli oružanom borbom primorati Saveznu Republiku Jugoslaviju i Republiku Hrvatsku na potpisivanje međunarodnog sporazuma, po kojem su se dvije susjedne zemlje obavezale da više neće ugrožavati stabilnost Bosne i Hercegovine kao države.

“Istina je da unutarnja ustavna struktura Bosne i Hercegovine ostavlja suviše mnogo prostora negativnim utjecajima iz Srbije i Hrvatske. Separatističke snage u Bosni i Hercegovini omogućavaju Beogradu i Zagrebu da se upliću u unutrašnja pitanja i narušavaju suverenitet naše zemlje”, rekao je Komšić.

Međutim, kako je dodao, dok separatisti iščekuju pogodan trenutak za neki novi napad na Bosnu i Hercegovinu, ova država ipak jača.

“Gotovo pa 30 godina mira na najbolji način je pokazalo ko je ko u Bosni i Hercegovini. Pokazalo se ko je spreman da gradi i pruža ruku, a ko je spreman rušiti i slabiti državu”, kazao je Komšić.

Naglasio je dalje kako nije slučajno da to nekome smeta.

“Danas u Bosni i Hercegovini posluju hiljade firmi čiji prometi prelaze milion konvertibilnih maraka. Stotine ljudi iz privrede su imetak legalno stekli. Privrednici, naravno, za te uspjehe nisu i ne smiju biti dužni politici. Ali svi smo dužni Bosni i Hercegovini. Neće ovdje biti uspješnih Bosanaca i Hercegovaca, poduzetnika, nezavisnih intelektualaca, umjetnika i sportista, ukoliko pobjedu odnesu velikodržavni projekti. Nema uspješnih Bosanaca i Hercegovaca bez države Bosne i Hercegovine”, rekao je on. Također, istaknuo je kako budućnost i opstanak države ovise o mladim generacijama.

“Bosna i Hercegovina jača, istina sporo, ali jača! Njeni neprijatelji se nisu nadali da će ona čak i opstati, a kamo li jačati. Bili su uvjereni da će nestati i Bosna i Hercegovina i Bosanci i Hercegovci. Zato, budimo ponosni ovog 1. marta, jer imamo puno pravo biti ponosni na svoju Domovinu i generaciju koja ju je odbranila”, zaključio je Komšić.

Bećirović je u obraćanju istakao da građani trebaju biti ponosni na državu Bosnu i Hercegovinu.

“Iza nas je duga i slavna prošlost naše države, budimo ponosni na prvih 1.075 godina otkako se zemlja Bosna spominje u historijskim izvorima. Nakon ovog mile-

nijskog puta mi ne možemo nazad, mi moramo samo naprijed, ispred nas je euroatlantska i evropska budućnost Bosne i Hercegovine”, kazao je Bećirović.

Naglasio je da je Bosna i Hercegovina punopravna članica Ujedinjenih naroda, Vijeća Evrope, OSCE-a i država koja se nalazi pred vratima Evropske unije i NATO-a.

“To su međunarodno pravno neosporive činjenice kojih separatisti moraju biti svjesni. Isto tako, oni moraju shvatiti da entiteti nikada nisu imali i nikada neće imati međunarodni subjektivitet. Učinimo sve što je u našoj moći da naša država bude jača i sigurnija, a dobronamjernim ljudima poručujemo da zajedno trebamo čuvati Bosnu i Hercegovinu”, kazao je Bećirović.

Mirjana Marinković-Lepić, predsjedavajuća Predstavničkog doma Parlamenta FBiH

Na današnji dan 1992. odlučili smo se za nezavisnost, za Bosnu i Hercegovinu kao ravnopravnu zemlju svih njenih građana i naroda. Nažalost, mnogi su dali sve što su imali za tu ideju, uključujući i njihove živote, i zato smo ih se dužni sjećati sa zahvalnošću.

Od početka naše borbe za nezavisnost postojala je politička ambicija za evropske i NATO integracije Bosne i Hercegovine koja je vremenom bila sve snažnija.

U ovoj godini moguće je očekivati i najkrupniji poslijeratni korak Bosne i Hercegovine na putu ka EU: Otvaranje pristupnih pregovora za BiH sa Evropskom unijom.

S vjerom da će se to i desiti, čestitamo vam 1. mart, Dan nezavisnosti Bosne i Hercegovine.

Čestitke Skupštine i Vlade Kantona Sarajevo

Veliki državni praznik Bosne i Hercegovine 1. mart – Dan nezavisnosti svim Bosancima i Hercegovcima čestitali su članovi Skupštine i Vlade Kantona Sarajevo.

“Ponosno i svečano, i ovog 1. marta obilježavamo Dan nezavisnosti Bosne i Hercegovine. Tog prvog marta, prije 32 godine, Bosanci i Hercegovci su demokratski izabrali put svoje samostalnosti i nezavisnosti. Disolucijom nekadašnje države Jugoslavije, sve njene republike dobile su svoju nezavisnost, pa tako i Bosna i Hercegovina. Ali, naša domovina je svoju nezavisnost od prvog dana morala braniti u krvi, uz ogromne ljudske žrtve, genocid, razaranja njenih gradova i sela. I Bosna i Hercegovina je pobijedila, u svojim granicama, sa svima koji je vole i poštuju.

Agresija je ostala iza nas, ali svakodnevna borba za opstojnost naše države nikada nije prestala. Zato, neka ovaj 1. mart - Dan nezavisnosti BiH bude još jedna potvrda naše odlučnosti da čuvamo i branimo ovu zemlju i da je zajednički uvedemo u uniju naprednih evropskih država, gdje ona i pripada.

Neka je našoj jedinoj domovini Bosni i Hercegovini i svim njenim građanima, sretan praznik - 1. mart - Dan nezavisnosti.”

Iz Federalnog ministarstva rada i socijalne politike saopćeno je da se, u skladu sa Zakonom o proglašenju 1. marta Danom nezavisnosti Bosne i Hercegovine,

Dan nezavisnosti obilježava 1. marta, te da je na dan praznika neradni dan za državne organe, preduzeća i druga pravna lica.

Povodom nastupajućeg Dana nezavisnosti BiH, federalni ministar rada i socijalne politike Adnan Delić uputio je čestitku svim građankama i građanima Bosne i Hercegovine, saopćeno je iz Federalnog ministarstva rada i socijalne politike.

Hadžići

Povodom obilježavanja 1. marta Dana nezavisnosti BiH i 6. marta Dana općine Hadžići, preko 2 000 učenika osnovnih i srednje škole prodefilovalo je glavnom ulicom Hadželi, što je ujedno najmasovnije obilježavanje velikog državnog praznika. I ove godine slogan je bio "MOJA DOMOVINA BOSNA I HERCEGOVINA". Defile su organizovale obrazovne institucije sa područja općine Hadžići i Općina Hadžići.

"Uspjeli smo ponovo okupiti najveći broj učesnika u našoj zemlji kada je u pitanju obilježavanje Dana nezavisnosti BiH. Naša tradicija se polako prelijeva i u druge gradove u BiH pa smo slične manifestacije po prvi put mogli vidjeti i u drugim sredinama. Koristim priliku da se zahvalim svim učenicima, roditeljima i građanima koji su nam se pridružili. Posebne zahvale idu upravama osnovnih i srednje škole, GSS Hadžići, Policijskoj stanici Hadžići i naravno suorganizatoru Općini Hadžići. Čestitam svima u Domovini i dijaspori 1. mart - Dan nezavisnosti BiH, a svojim sugrađanima i Dan općine Hadžići, kazao je predsjednik Organizacionog odbora manifestacije Mr. Muhamed Čović.

Tuzla

Povodom obilježavanja 1. marta, Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine, u Tuzli je, u organizaciji Gradske uprave upriličena ceremonija polaganja cvijeća na spomen-obilježjima na Slanoj Banji a nakon toga i svečana sjednica Gradskog vijeća Grada Tuzla, održana u Narodnom pozorištu Tuzla. Delegacije grada Tuzla, boračkih udruženja i drugih organizacija i pojedinci odali su poštovanje i položili cvijeće na spomen-obilježje na Banji.

Gradonačelnik Tuzle, Zijad Lugavić, je ovom prilikom istakao kako je dan nezavisnosti jedan od najznačajnijih datuma u novijoj historiji naše zemlje. „Grad Tuzla je oduvijek bio grad antifašizma i tolerancije, on je grad ljubavi, grad koji poštuje različitog i različitosti, i on je grad koji poštuje sve svoje sugrađanke i sugrađane i sve drage goste. Mislim da je veoma bitno da se ova poruka prenese na cijelu Bosnu i Hercegovinu, jer je to jedini pravi recept kako možemo uz uzajamno uvažavanje, razumijevanje i razgovor graditi prosperitetnu nama najdražu domovinu – Bosnu i Hercegovinu.“

Nataša Perić, predsjedavajuća Gradskog vijeća Tuzla je ovim povodom izjavila: "Mi kroz vijekove imamo destruktivne velikodržavne politike koje pokušavaju da ospore državnost i viševjekovno postojanje države Bosne i Hercegovine. Nažalost, to je danas jako izraženo u politici koja se vodi u Bosni i Hercegovini. Mi samo ovako, kroz manifestacionu i spomeničku kulturu, možemo da se odupremo takvim poli-

tikama. Meni je drago što grad Tuzla, zajedno sa njenim građanima, obilježava 1. mart, i tako od zaborava čuva jedan od najznačajnijih datuma u savremenoj istoriji Bosne i Hercegovine.“

Tešanj

Povodom Dana nezavisnosti BiH, u petak 1. marta položeno je cvijeće na Centralno spomen-obilježje u Tešnju. Cvijeće su položili, u ime Općine Tešanj predsjedavajući Općinskog vijeća i općinski načelnik, predstavnici državnog i federalnog nivoa vlasti, predstavnici kantonalnog nivoa vlasti, predstavnici boračkih udruženja sa područja općine Tešanj, Odred izviđača *Crni vrh*, OO Naprijed, OO SDA, OO NES, Udruženje *Invalidi rada*, Kamp boraca Tešanj, Udruženje antifašista *Josip Broz Tito*, OO Stranka za BiH, OO SDP, Planinarsko-sportsko društvo *Zmajevac 684* Tešanj, Koordinacija boračkih organizacija Doboju Jug, DVD Tešanj, UG *Kamp vitezova Šije*, Aktivisti *Bezimeni vis*, OO Narod i pravda, OO Naša stranka.

U okviru Programa obilježavanja 1. marta, u četvrtak je u zgradi Općine otvorena Izložba likovnih i literarnih radova na temu - *1. mart, Dan nezavisnosti BiH*, a u Centru za kulturu i obrazovanje upriličena je tribina: *BiH juče, danas, sutra*. Gost je bio Miro Lazović.

Nakon polaganja cvijeća, u Centru za kulturu i obrazovanje održana je premijera filma *268 dana opsade – Deblokada*, a u 18,00 sati koncert u povodu Dana nezavisnosti BiH.

Washington

Povodom 32. godišnjice nezavisnosti Bosne i Hercegovine organizovan je svečani prijem u Ambasadi Bosne i Hercegovine u Vašingtonu 29. februara 2024. godine.

Prijemu je prisustvovao veliki broj američkih zvaničnika, uključujući predstavnike Ministarstva vanjskih poslova SAD, Kongresa (Zastupničkog doma i Senata), Bijele kuće, američke savezne države Maryland s kojom Bosna i Hercegovina ove godine obilježava 20. godišnjicu državnog partnerstva, kao i bosanskohercegovačke dijaspore koji žive širom SAD. Od visokih zvaničnika posebno vrijedi istaći prisustvo Jamesa O'Briena, pomoćnika državnog sekretara SAD Antonyja Blinkena za evropske i euroazijske poslove, Gabriela Escobara, specijalnog izaslanika SAD za Zapadni Balkan i zamjenika pomoćnika državnog sekretara SAD, te Stanley Browna, glavnog zamjenika državnog sekretara SAD iz Biroa za političko-vojna pitanja.

Nakon intoniranja himni Bosne i Hercegovine i SAD, gostima se obratio N.J.E. Sven Alkalaj, ambasador Bosne i Hercegovine u SAD i šef Diplomatskog kluba IGES-a. Uz srdačne čestitke povodom 1. marta, Dana nezavisnosti BiH, svim Bosancima i Hercegovcima u SAD i svima onima koji Bosnu i Hercegovinu smatraju svojom domovinom, ambasador je poželio dobrodošlicu svim prisutnim istakavši značaj tog datuma u našoj historiji.

Govoreći o referendumu o nezavisnosti Bosne i Hercegovine, ambasador Alkalaj je istakao da je većina Bosanaca i Hercegovaca glasala za suverenu i nezavisnu

Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih građana. Na referendum je izašlo skoro dvije trećine, tačnije 64% građana s pravom glasa, a za nezavisnost Bosne i Hercegovine glasalo je njih 99,7%, time potvrđujući njenu multikulturalnu i multietničku istoriju sa opredjeljenjem da svi građani treba da imaju jednaka prava. Zemlje članice Evropske zajednice priznale su 6. aprila 1992. godine, a dan kasnije, 7. aprila, i Sjedinjene Američke Države, Bosnu i Hercegovinu kao nezavisnu i suverenu državu. Republika Bosna i Hercegovina postala je 22. maja 1992. godine članica Ujedinjenih nacija.

Ambasador Alkalaj je posebno istakao ključnu ulogu koju su odigrale SAD u postizanju mira u Bosni i Hercegovini i potpisivanju Dejtonskog mirovnog sporazuma ali i u poslijeratnoj obnovi, humanitarnoj pomoći i ekonomskom razvoju ratom razrušene Bosne i Hercegovine. Apostrofirao je da "nijedna zemlja nije više pomogla Bosni i Hercegovini i da to nikada nećemo zaboraviti".

Govoreći o trenutnoj situaciji u našoj zemlji, ambasador se osvrnuo na složenu političku dinamiku i socio-ekonomske izazove koji ometaju naš napredak ka jedinstvu i prosperitetu. Naglasio je da se Bosna i Hercegovina nalazi u ključnom trenutku i na historijskoj prekretnici te da nam je potrebna trajna podrška Amerike i naših saveznika kako bismo nastavili s neophodnim reformama i osigurali naš suverenitet, teritorijalni integritet i multietnički karakter.

Na kraju svog obraćanja ambasador Alkalaj je zahvalio sponzorima koji su pomogli da se Dan nezavisnosti naše zemlje dostojanstveno obilježi i poručio da je budućnost u miru i integracijama te da budućnost mora biti na strani svih onih koji vole svoju zemlju i žele da njihova djeca žive i napreduju u stabilnoj, slobodnoj i sigurnoj državi. "Jedinstvo u našoj različitosti danas će donijeti prosperitetnije sutra", zaključio je ambasador u svom izlaganju.

U ime zemlje domaćina, obratio se pomoćnik državnog sekretara SAD James O'Brien, čije prisustvo je prepoznato kao snažan znak podrške i posvećenosti SAD Bosni i Hercegovini.

U svom obraćanju g. O'Brien je istakao da je Bosna i Hercegovina u vrijeme neposredno nakon proglašenja nezavisnosti bila izuzetan primjer za cijeli svijet kako je organizovala svoju samoodbranu i uspostavljala odnose, kao nova država, sa mnogim zemljama te saradivala sa Ujedinjenim nacijama. Bosna i Hercegovina je stala u odbranu nedužnih civila koji su svakodnevno bili izloženi zločinima, istakao je. Prisjetio se pregovora u Beču 1994. godine, kada je nekoliko predstavnika iz Bosne i Hercegovine moralo da krišom izađe iz Sarajeva kroz tunel da bi došli na pregovore. Zapanjujući osjećaj otpora i posvećenost branilaca Bosne i Hercegovine predstavljali su inspiraciju za sve strance koji su saradivali s njima. Govoreći o trenutnoj situaciji, g. O'Brien je naglasio snažnu podršku SAD aspiracijama građana Bosne i Hercegovine te da će SAD zajedno sa evropskim partnerima učiniti sve da Bosna i Hercegovina ne propusti prilike koje joj se pružaju. Stoga, treba da postoji istinska nada ove godine, u vrijeme dok se obilježava ova godišnjica nezavisnosti, iako smo svjesni da je težak posao pred svima ali će SAD stajati uz Bosnu i Hercegovinu i po-

moći u tome, istakao je. Radićemo zajedno, kao što smo radili od 1992. godine, a naročito 1995. godine, zaključio je g. O'Brien.

Nakon zvaničnih obraćanja gosti su imali priliku počastiti se raznim delicijama i pićima iz Bosne i Hercegovine.

Malo je država na svijetu koje su stekle nezavisnost sa tako velikom podrškom stanovnika na referendumu za nezavisnu i suverenu državu. Zašto je ovo veliki dan? Ovaj datum i demokratsku volju građana BiH priznali su cijela Evropa i svijet. To je prelomni momenat. Da nije bilo 1. marta i većinske volje naroda BiH da žive u slobodnoj, nezavisnoj i cjelovitoj državi, danas bi granice „velike Srbije“ bile na liniji Karlobag, Ogulin, Virovitica. Ovaj dan je važan, jer nam govori da imamo nezavisnu i suverenu državu. Važan je i zbog svega što je uslijedilo, a to su agresija na BiH i mnogobrojni zločini, masakri, uključujući i genocid, kako bi se ta ista nezavisnost odbranila.

- Nezavisnost naše domovine koju smo obnovili 1. marta 1992. ljubomorno, pomno i odlučno čuvamo. Nad njom bdijemo i od nje nikada nećemo odustati. Nezavisnost se čuva, održava i jača na svakom pedlju zemlje, u svakom obliku. Zato radimo i gradimo. Zidajmo našu državu kamen po kamen i tako jačajmo našu nezavisnost, poručila je gradonačelnica Sarajeva Benjamina Karić.

Član Predsjedništva BiH od 1990. do 1996. godine Ejup Ganić je istakao kako smo "izabrali jedini put da se BiH sačuva, a sve ostale opcije u to vrijeme bile su da se borimo za neke druge".

Polaganjem cvijeća i učenjem Fatihe u mezarju Memorijalnog centra Srebrenica - Potočari obilježen je 1. mart, Dan nezavisnosti BiH. Učenjem Fatihe, kao i ranijih godina, odata je počast žrtvama genocida i položeni su vijenci na kamen temeljac u mezarju. A više od stotinu djece je sa roditeljima, noseći zastave BiH, prodefilovalo kroz grad, podsjećajući na značaj i važnost obilježavanja 1. marta.

Delegacije Grada Zenice i Zeničko-dobojskog kantona polaganjem cvijeća na spomen-kosturnici Papirna i spomen-obilježju Kameni spavač u Zenici obilježile su Dan nezavisnosti BiH.

Dan nezavisnosti BiH je dostojansveno obilježen i u ostalim gradovima BiH, a posebno na prostoru FBiH.

Šaćir Hrustemović

OBILJEŽENA 31. GODIŠNJICA 101. MOTORIZOVANE BRIGADE ARBIH

U povodu obilježavanja 31. godišnjice formiranja 101. mtbr. 1. korpusa ARBiH, u prepunoj sali Multimedijalnog centra Općine Novi Grad Sarajevo, održana je svečana akademija koju je organizovalo Udruženje „101. brigada“. Pored ratnih veterana, demobilisanih pripadnika ove jedinice, svečanoj akademiji prisustvovali su brojni gosti: ministar za boračka pitanja Kantona Sarajevo dr. Omer Osmanović, generali ARBiH - Mustafa Polutak, Ismet Hadžić, Nedžad Ajnadžić, Rizvo Pleh, Sulejman Vranj i Sifet Podžić, te predsjedavajući općinskih vijeća Novo Sarajevo i Novi Grad, predstavnici brojnih boračkih udruženja, direktori osnovnih škola sa teritorije opština Novi Grad i Novo Sarajevo, pomoćnik načelnika za boračka pitanja opštine Novi Grad Sarajevo Taib Delalić i brojni drugi gosti.

U ime Udruženja „101. brigada“ prisutne je pozdravio predsjednik Bajro Čomor, koji je u svom obraćanju izrazio zadovoljstvo velikim prisustvom bivših boraca i gostiju i posebno velikim brojem mladih koji će u budućnosti nastaviti kulturu sjećanja na slavnu borbu za odbranu države BiH. Predsjednik Udruženja je takođe upoznao prisutne o realizaciji planiranih aktivnosti u proteklom periodu kao štu su: štamparije monografije brigade, snimanje tri dokumentarna filma, izgradnja spomen-obilježja, obilježavanje značajnih datuma i događaja iz ratnog perioda brigade itd.

Prisutnima su se obratili i ministar dr. Omer Osmanović, jedan od ratnih komandanata brigade general Sifet Podžić, predsjedavajuća Općinskog vijeća Novo Sarajevo i pomoćnik za boračka pitanja općine Novi Grad Sarajevo Taib Delalić.

Nakon obraćanja gostiju o formiranju brigade i njenom ratnom putu govorio je ratni komandant 1. bataljona pukovnik Šaćir Hrustemović. On je svoje obraćanje počeo sljedećim riječima:

„Pozdravljam i selamim sve prisutne.

Veteranima 101.mtbr čestitam 31. godišnjicu formiranja.

Meni je pripala obaveza, ali i čast, da se u povodu ove godišnjice obratim na ovom skupu i kažem nešto o našoj brigadi, njenom narastanju, ratnom putu i njenim pripadnicima koji su časno branili svoju državu, svoj grad i sve njene građane kojima je BiH na srcu i koju iskreno osjećaju kao svoju domovinu za koju se vredilo boriti.

Nadam se da nisam previše subjektivan ako kažem da je 101. brigada bila zaista jedna čvrsta, snažna, dobro organizovana i dobro vođena jedinica koja je sve postavljene zadatke od pretpostavljene komande izvršavala na najbolji mogući način.

O nastanku brigade neću puno govoriti jer je to manje-više svima poznato. Nastala je i rasla kao i sve druge sarajevske brigade, od malih grupica patriota, samoorganizovanih uličnih jedinica koje su se okrupnjavale u odrede, da bi se odlukom Predsjedništva RBiH formirale jedinice TO što je uključivalo i formiranje prvih brigada TO a među njima i 14. pješadijske brigade, čiji je komandant bio Bislim Zurapi.

Takođe, od ljudstva pretežno sa prostora Istočne Bosne, formirana je 04.06.1992. godine i Prva podrinjska brigada, na čelu sa njenim komandantom Nedžadom Ajnadžićem.

U daljim organizacijskim promjenama uslijedilo je i formiranje korpusa ARBiH, pa je tako 18.08.1992. godine formiran 1. korpus ARBiH, a istovremeno je vršeno i okrupnjavanje nižih jedinica, pa je naredjenjem ŠVK OS RBiH formirana 101. brdska brigada od ljudstva i MTS-a 14. pješadijske brigade i Prve podrinjske. Za komandanta je postavljen Nedžad Ajnadžić.

Organizacijske promjene obuhvatale su i formiranje jedinice na Trgu heroja i na Hrasnom brdu, pa je tako 22.10.1992. godine formirana 6.brdaska brigada čiji je komandant bio Adem Halilagić.

Početak januara nastavljen je proces reorganizacije 1. korpusa. U osnovi, bili su to koraci koji su trebali pojednostaviti sistem rukovođenja i komandovanja a u cilju efikasnije odbrane grada i logističkog osiguranja u uslovima totalne opsade.

U okviru tog procesa reorganizacije formirana je i 101. mtbr u čiji sastav su ušle 101. i 6. brdska brigada.

Za komandanta je postavljen Nedžad Ajnadžić, za zamjenika Braco Fazlić a za načelnika štaba Rizvo Pleh.

Zona odgovornosti brigade je bila od Trga heroja, Grbavice, Hrasnog brda, Mojmila do Vodovoda, prema Dobrinji. To je bio izuzetno važan strateški položaj za odbranu grada.

Ratni put 101. brigade i borbe koje je vodila ova jedinica su primjer hrabrosti, požrtvovanosti, istrajnosti i, prije svega, želje da se po svaku cijenu odbrani svoja Domovina i njeni stanovnici.

Trebalo bi puno vremena nabrajati sve bitke koje je vodila 101. brigada, odnosno jedinice od kojih je formirana, pa ću ovom prilikom navesti samo neke:

- Borbe na brdu Mojnilo
- Bitka za Vodovod
- Borbe u Nedžarićima
- Bitka kod slastičarne „Palma“
- Borba za preuzimanje objekta Loris
- Borbe u Sremskoj i Milinkladskoj

- Borbena dejstva u rejonu Poljina u sklopu operacije deblokade grada
- Borba kod objekta „11 plavih“.

Sve ove borbe su vođene u 1992. godini.

U 1993. godini, osim borbenih djestava u osnovnoj zoni odgovornosti, u odsudnim bitkama za odbranu Igmana učestvovala je i 101. brigada i izvodila borbena djestava na prostoru Golog i Trešnjevog brda.

Početakom 1994. godine jedinice ranga bataljona iz sastava brigade izlaze na vareško ratište i na ovom prostoru vode borbe protiv neprijatelja na planini Zvijezdi, zatim Polomu, Jasenu, Lađevićima, Đurićima, Buljetovini a u izuzetno efikasnoj akciji oslobođeno je selo Brgule.

Nakon vareškog ratišta, jedinice 101. brigade su dislocirane na planinu Treskavicu u cilju izvođenja daljih borbenih djestava u pravcu Trnova i dalje prema Goraždu, što je bio jedan od ciljeva jedinica ARBiH.

Potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma, brigada završava svoj ratni put.

U svim ovim borbama i bitkama u temelje ove države svoje živote su ugradila 472 borca. Naša sveta obaveza je da ih se sjećamo, ne zaboravljamo i da pišemo i pričamo o njihovoj hrabrosti.

Gdje smo danas 30 godina poslije? Odbranili smo državu, ona je takva kakva jeste i naša je obaveza u miru da kroz djelovanje putem nevladinog sektora (udruženja) a neko i kroz političko djelovanje, učinimo sve da naša Domovina bude mjesto ugodnog življenja za generacije koje dolaze.

Formirali smo Udruženje 101. brigada, s ciljem da sačuvamo od zaborava tekovine naše borbe. Udruženje radi dobro, redovno se obilježavaju najvažniji datumi i događaji iz perioda 1992–1995. godina. Napisana je odštampana Monografija, snimljena tri dokumentarna filma, u fazi izgradnje je centralno spomen-obilježje šehidima i poginulim borcima, izgrađeno je više spomen-obilježja na pojedinim lokalitetima u znak sjećanja na naše borce koji su za slobodu dali ono najvrednije što su imali a to je vlastiti život.

Već nekoliko godina se održavaju časovi historije za učenike osnovnih i srednjih škola na prostoru općina Novi Grad Sarajevo i Novo Sarajevo.

Njegovanje kulture sjećanja u narednom periodu treba biti naš primarni zadatak. Krucijalno je važno da naša djeca, naši unuci, znaju šta se to dešavalo u periodu 1992 – 1995. godina. Mlade generacije koje dolaze i koje će dolaziti moraju jasno znati ko je bio agresor a ko je branio ovu državu. Naša borba je bila časna i mi treba samo da govorimo istinu, nemamo nikakvu potrebu za bilo kakvim propagandnim metodama.

Nažalost, oni protiv kojih smo se borili vrše neviđeni istorijski revizionizam. Svoje presuđene ratne zločince proglašavaju herojima, podižu im spomenike, njihovim imenima daju nazive ulica i trgova, stavljaju ih u udžbenike historije itd. Svoje mlade generacije uče da mrze druge i drugačije, od njih postepeno stvaraju neke buduće

ratnike i to je zlo protiv kojeg se moramo boriti. Kako? Samo istinom, ali moramo biti glasni, angažovani i istrajni u svojoj borbi.

Neprijatelji naše države kažu da je BiH nemoguća, da se narodi mrze na vjerskoj i nacionalnoj osnovi i da je jedino rješenje disolucija odnosno podjela. Naravno da su to gnusne laži i podvale a najbolji demant takve tvrdnje je hiljadugodišnji kontinuitet historijskog razvoja BiH. Dakle, ljudi različitih vjera, nacionalnosti i etnija žive na ovim prostorima više od deset stoljeća. Sva zla koja su nam se dešavala dolazila su sa istoka ili zapada, a često istovremeno.

Koristim ovu priliku i da istaknem one koji nas prate u realizaciji naših ciljeva, pomažu nas materijalno a i svojim prisustvom na našim obilježavanjima značajnih datuma i događaja, jasno nam daju do znanja da stoje uz nas. Tu prije svega mislim na općine Novi Grad Sarajevo i Novo Sarajevo i Ministarstvo za boračka pitanja KS.

Bez njihove pomoći svi naši dosadašnji projekti teško bi bili realizirani a siguran sam da njihova pomoć neće izostati i ubuduće. Zato, iskrena zahvalnost ljudima koji su trenutno na čelu ovih institucija, načelnicima Efendiću i Tanoviću i ministru Osmanoviću.

Posebnu zahvalnost dugujemo i Taibu Delaliću i Enisi Ibrahimović, osobama koje sve ove zadatke operativno zaokružuju i koje su nam uvijek na raspolaganju.

I, na kraju, imam jednu poruku za sve one koji ne vole ovu zemlju i koji čine sve da onemoguće njen uspješan i prosperitetan razvoj.

- Mi, borci veterani ARBiH, iako smo mnogi u poodmakloj dobi, i dalje smo spremni, po svaku cijenu, i svim sredstvima, ako bude potrebno, braniti suverenitet i teritorijalni integritet naše Domovine. Neka se zna!

Hvala

U nastavku svečane akademije izveden je prigodan kulturno-umjetnički program koji su pripremili članovi KUD „Daire“, pod vođstvom Sabahudina Brace Hodžića.

Dorđe Krajišnik

SUTJESKA JE NAŠE UPORIŠTE I NADAHNUĆE

U Dolini heroja na Tjentištu obilježena 80. godišnjica slavne Bitke na Sutjesci

Iako se u godinama poslije jugoslovenskog raspada činilo da do antifašističke prošlosti naših naroda nikome nije stalo, ova jubilarna godišnjica slavne Bitke na Sutjesci pokazuje da se naša svijest o antifašističkoj prošlosti, u svijetu koji je sve trusniji i nesigurniji oko nas, iznova osvjetljava i otkriva kao nasušna potreba. Bez obzira na aktuelno stanje stvari, naše zajedničko antifašističko naslijeđe možda je i jedina autentična tačka susretanja, u kojoj su prevaziđene sve podjele i sve razlike među narodima, te u kojoj se pokazalo da su jedinstvo i zajedništvo mogući.

Borba običnih ljudi

U tom tonu su protekla i obraćanja tokom svečanosti obilježavanja 80. godišnjice Bitke na Sutjesci. Među brojnim prisutnima iz svih krajeva bivše Jugoslavije bilo je i troje učesnika partizanske borbe Valerija Škrinjar-Tvrz iz Slovenije, Albin Pibernik, jedini živi iz stroja Prve proleterske brigade, i Ivo Karamatić, borac Prve dalmatinske brigade. On se, pozdravom "Smrt fašizmu" i "Zdravo, drugovi", i obratio prisutnima na Tjentištu:

– U partizane sam otišao kao mlad čovjek, sa 14 godina, zbog talijanskih okupatora i njihovih slugu, naših izroda ustaša, koji su tada u okolici naših krajeva vršili pljačku i razbojstva nad nevinim stanovništvom. Danas ovdje na Tjentištu, Sutjesci, gdje se susreću Durmitor i Zelengora, obilježavamo osamdesetu godišnjicu bitke koja je udarila temelje naše slobode, naše budućnosti i naše časti. Zato smo podnijeli ogromne žrtve, sedam i pol tisuća naših suboraca ovdje je na Sutjesci za naše udružene ciljeve položilo svoje živote. Našu časnu borbu iznijeli su obični ljudi, mali ljudi, težaci, seljaci i radnici, ali i intelektualci poput Koče Popovića, jednog od najvećih generala Titove vojske. Kada smo 1973. godine obilježavali godišnjicu Sutjeske, Koča je ovdje stigao svojim spačekom i spavao je u šatoru skupa sa svojim borcima na ovim livadama.

Karamatić se prisjetio da je nedaleko od mjesta obilježavanja godišnjice bitke poginuo i slavni komandant Treće divizije Sava Kovačević, te se osvrnuo na karakter partizanskih vojskovođa.

– Skromnost je bila naša vrlina, naši generali su bili narodni ljudi, nisu se bahatili. Titovi generali se u ratu nisu bogatili niti stvarali tajkunska carstva, kao što se to danas dešava. Ovdje na Sutjesci udareni su temelji nove Jugoslavije, kao zajednice ravnopravnih naroda i republika, u kojoj će svi njeni narodi i svi ostali koji su u njoj živjeli ostvariti najveća dostignuća u svojoj povijesti. Kako u privredi i kulturi, tako i u prosvjeti i nauci. Danas se naše zasluge prešućuju, partizanski pokret se sotonizira, proglašavaju nas zločincima, ruše naše spomenike. No, ja im sa ovoga svetoga mjesta poručujem, nećete nas srušiti, nećete nas zaustaviti, nećete zaustaviti istinu, jer je istina najveći spomenik našoj partizanskoj borbi, rekao je partizanski borac Ivo Karamatić.

U ime SABNOR-a BiH prisutnima se obratio Sead Đulić. On je uz tradicionalni antifašistički pozdrav istakao da nam valja stajati na ovom mjestu gdje se stvarala istorija, gdje se pjevalo i ginulo, gdje su žrtve bile nezamislive ljudskom umu, ali i gdje je ideja slobode bila jača od svega.

Svi smo ovdje drugovi

– Valja na ovom mjestu učiti i nadahnjivati se. Nismo mi ovdje samo zbog sjećanja i prošlosti, ovdje smo da se nadahnemo, da naučimo lekcije, da smognemo snage da se okupimo svi zajedno i krenemo u naše ovovremene antifašističke bitke. Moramo biti svjesni da je u svim našim zemljama, ali i šire u Europi neman fašizma i nacizma digla glavu. Rađa se, klija na sve strane, jako su glasni. Ne zaboravimo, na brojnim mjestima, na najodgovornijim mjestima u našim zemljama su sljedbenici ideja koje su Titovi partizani 1945. pobijedili. Oni su digli glavu. Ali ne zaboravimo i to, mnogi od onih koji se danas izjašnjavaju kao antifašisti glasaju za njih i dovode ih na vlast. Moramo biti svjesni šta jeste neman fašizma, zato jesmo ovdje. Da budemo spremni na naše ovovremene žrtve i da to naučimo od Titovih partizana. Nismo mi ovdje da plačemo, da tugujemo, nego da se duboko naklonimo toj žrtvi, ali i da naučimo kako se danas žrtvovati na naš način. Ne treba više ginuti, ne trebaju više puške, treba nam riječ, um, djelo i rad, rekao je predsjednik SABNOR-a Sead Đulić.

Nakon govora krećemo se kroz okupljenu masu, čuje se pjesma, mogu se razabrati svi dijalekti i jezici naših naroda, nude nas jelom i pićem, vijore se zastave različitih boja, ipak najviše onih jugoslovenskih sa petokrakom. Miro Reičević iz, kako sam kaže, Titograda naglašava: “Svi smo drugovi ovdje”. Ovaj vremenšni gospodin nam još kaže da je na Tjentište došao jer je njegov otac Mihailo, koji je nosilac Partizanske spomenice, bio učesnik Sutjeske.

Prema riječima Nesima Trake iz Viteza, važno je da se zna šta je bilo ovdje, za šta su se naši stari borili, za šta su svoju krv dali.

– Antifašistička borba bi u ovim vremenima morala imati još više smisla, mladi se moraju angažirati i dolaziti, mišljenja je Trako.

Sarajlija koji živi u Dalmaciji Orhan Robović kazao nam je da je razlog njegovog dolaska na obilježavanje osamdesete godišnjice Bitke na Sutjesci nastojanje da se čuvaju tekovine antifašizma.

– Moramo se boriti protiv novog fašizma koji hara, ne samo ovim prostorima nego čitavom Europom. Ova godišnjica daje motiv, vjeru i nadu da antifašistička ideja i dalje živi među našim narodima, jer da nije bilo tih ljudi prije 80 godina, čisto sumnjam da bi bilo i nas danas na ovim prostorima. Iz te naše prošlosti možemo naučiti neke važne stvari koje su danas potisnute, čovjekoljublje, drugarstvo, sve ono što je danas nekako stavljeno u drugi plan, istakao je Robović.

Petar iz Sinja kazao je da je cijeli svijet zabasao, da je otišao stranputicama i stazama razbojstva.

– Prenapučenost ove planete se rješava razbojstvima, a ne trezvenim razmišljanjima. Ne prepustiti se anarhiji, nego pristupiti problemima sa razumom. Ovdje su moji rođaci, moj otac, moji ujaci, poginuli, borili su se protiv razbojnika koji su došli na moj kućni prag, došli su u moju zemlju. Natjerala ih je nevolja da uzmu pušku, da se bore, da bi održali svoj život i tu su. Šteta je što se dica ne uče toj okrutnoj prošlosti, da nam se ne ponavlja u svijetu. To je osnovni razlog zašto sam danas došao ovdje, objasnio nam je on.

Sudeći prema atmosferi, moglo bi se kazati još jednom – Sutjeska se saginjati neće! Na nama je da taj plamen nosimo dalje.

MEMORANDUM SRPSKE AKADEMIJE NAUKA I UMETNOSTI - (2. DIO)

Jesen 1986. godine

Radnička klasa ne može dugo ostati istinska avangarda ako se njen intelektualni deo smatra nepouzdanim saputnikom revolucije. Ograničeno poverenje koje se poklanja inteligenciji možda se najsudbonosnije vidi u gubljenju koraka sa tehničkim progresom. Promišljanja o proizvodnim odnosima, donošenju investicionih odluka, organizaciji i razvoju proizvodnje ne izlaze iz misaonog horizonta druge tehnološke revolucije koja je na putu da siđe sa istorijske scene. Pravi trenutak za uključenje u treću tehnološku revoluciju je, po svemu izgleda, propušten. Nedostaci političkog sistema toliko su mnogobrojni i veliki da predstavljaju središte potreba u čitavom jugoslovenskom društvu. Uklanjanje tih nedostataka mora započeti sa temeljnim preispitivanjem Ustava i to bez ikakvih predubeđenja i ideoloških opterećenja. Pobude za takva preispitivanja ne leže samo u slabostima političkog sistema, već i u suštinskim ekonomskim nedostacima Ustava, kao što su: neadekvatni sadržaji i institucionalizacija društvene svojine, pogrešno postavljeni odnosi između celine i delova, nefunkcionalnost samoupravnog mehanizma, naučna neutemeljenost principa dohotka, nedovoljno i nedosledno razvijen koncept plansko-tržišnog mehanizma, pogrešno opredeljeni položaj i odgovornost osnovne organizacije udruženog rada i sl. U pravnoj nauci postoji visok stepen saglasnosti o tome da ustav svake zemlje mora biti kratak, sa jasno izloženim osnovnim načelima društvenog uređenja, precizno utvrđenim pravima i obavezama tako da ih svaki građanin može bez teškoća razumeti i lako upamtiti. Takav ustav nije samo plod iskustva i saznanja do kojih je došla pravna nauka, nego proizlazi i iz prava građana da u demokratskoj i civilizovanoj zemlji imaju takav ustav. Naš Ustav iz 1974. godine nije se držao navedenih načela. Težnja da se u svakoj prilici dokazuje originalnost u traženju društvenih rešenja, ukoliko nije u pitanju i svesno zamagljivanje, imala je za posledicu da Jugoslavija dobije najduži ustav na svetu. U njemu su našla mesta i takva minorna pitanja, kao što su način rešavanja stambenog pitanja vojnih lica ili kako se postavljaju poslovođe – kojima je mesto u zakonskim ili podzakonskim aktima. Neodgovarajuća terminologija čini ustavni tekst nerazumljivim za obične ljude, i ne samo za njih. Rečenice sa preko sto reči, članovi koji obuhvataju više strana teksta, neujedna-

čena i pogrešna upotreba termina ukazuju na nedozvoljeno nizak nivo zakonodavne tehnike. To istovremeno pokazuje da pravna nauka nije izvršila dovoljan uticaj na tekst Ustava. 4. Uporedo sa ekonomskom i političkom krizom, i moralna kriza teško pritiskuje jugoslovensko društvo. Njeni mnogobrojni uzroci imaju duboke istorijske korene. Ali u svojoj suštini, u ideološkom društvu kakvo je naše, moralna kriza izazvana je ideološkom krizom. Porazima ideološkog programa revolucije, odstupanjima od proklamovanih socijalističkih ciljeva i načela, nesaglasnošću reči i dela političkog voñstva, neizgrañenim pravnim poretkom, lošim i zavisnim sudstvom, birokratskom samovoljom i privilegijama, moralnim konformizmom i podsticanim karijerizmom, odsustvom slobodne i otvorene kritike pojava, ideja, nosilaca vlasti i javnih funkcija, dakle, nepostojanjem demokratskog javnog mnjenja kao dejstvujuce moralne savesti društva. Bujici migracija sa sela i iskušenjima koja ona sobom nosi, ova praksa se nije suprotstavila politikom civilizacijskog prilagođavanja, sa jasno postavljenim normama ponašanja i morala. Svuda prisutna usitnjena, seljačka svest inspirisana shvatanjem da je sve dozvoljeno što nije izričito zabranjeno, i sa sklonošću da uvažava samo neposredne interese, dok one udaljenije i posredne potpuno zanemaruje, mogla je dugo opstojavati da bi se u kriznim uslovima iskazala kao snaga koja temeljno razara moral, stvarajući široke mogućnosti za kriminal i druge pojave koje je teško dovesti u sklad sa vrednostima socijalističkog društva. Nasrtaji na društvenu imovinu svuda se sreću, a krađe, utaje i korupcija postale su deo redovnih dopunskih prihoda za tako veliki broj građana da se ta vrsta prihoda mora uzeti u razmatranje pri oceni visine lične potrošnje. Nije bez dejstva ni uzor koji pruža često nekažnjeno kršenje zakona od strane radnih organizacija, pa ponekad i administrativnih ustanova. Privilegije se uporno održavaju uprkos jednodušnoj osudi u narodu. Svest o poštenom radu gotovo ne postoji. Malo je onih koji sebi postavljaju pitanje šta su i koliko uradili za dohodak koji primaju. Uslovi privređivanja su neujednačeni, što vodi napuštanju principa nagrađivanja prema radu. Lični dohoci po preduzećima često zavise manje od rada, a više od nečije veštine da se izbori za veće cene ili niže doprinose. Sistematsko pokrivanje gubitaka jednih iz sredstava koja su zaradili drugi destimulativno deluje na obema stranama. Relativno veliki broj ljudi stekao je bogatstvo na legalan način mimo rada. Povećanje socijalnih razlika koje proizlazi iz nesređenog stanja u privredi i društvu utoliko je ekonomski nepodnošljivije i moralno neopravdanije što se događa u složenim uslovima krize. Na moral masa razorno deluje i nezaposlenost. Nepotizam je sveopšta pojava, davanje prvenstva rođacima prilikom zapošljavanja postalo je skoro običajno pravo. Nezaposlenost je težak društveni problem ne samo zato što je veliki broj mladih ljudi bez samostalne egzistencije, već i zato što veliki deo stanovništva, sa starosnom i kvalifikacionom strukturom boljom od one koju imaju zaposleni, ostaje neproduktivan, iako bi njihovo odgovarajuće uključivanje umnogome poboljšalo stanje. Mučni su i demoralizacija tih ljudi i njihovih porodica, beznađe učenika i studenata koji se školuju bez izgleda na zaposlenje, kao i psihologija onih koji, dobivši najzad posao nakon višegodišnjeg čekanja, gledaju u njemu samo uhljebije, lišeni ambicija da se obeleže značajnim radnim doprinosom, utoliko više što su se tokom čekanja

isključili iz struke i zaboravili veliki deo naučenog. Nije manje pogubno ni delovanje tzv. privremenog rada u inostranstvu. U narodu je zavlдало uverenje da se poštenim radom u samoj zemlji ne može pristojno zaraditi ni dobro živeti. Gubi se ne samo vera u savestan rad, već i u socijalizam, čiji oreol tamni pred reputacijom sistema u zemljama gde rade gastarbajteri. Gubljenje poverenja i niska motivisanost jasno su vidljivi izrazi moralne krize. Opšta mobilizacija svih narodnih snaga u rešavanju postojećih društvenih problema zasad nije moguća. Širim slojevima nedostaje jasna svest o smislu angažovanja i samožrtvovanja za opšte društvene ciljeve. Zvanična ideologija koja umesto stvarnog socijalističkog programa nudi prazne političke proklamacije uveliko je iscrpila svoje mobilizatorske mogućnosti. Jaz između socijalističkih principa i okoštale stvarnosti toliko je dubok da masovno rađa apatiju, privatizaciju i sve veće ogorčenje. Reforme koje bi danas mogle popraviti društvenu klimu i možda obrnule tokove kretanja, neće biti dovoljne sutra. Razaranje sistema vrednosti, koje je bilo temeljnije ukoliko je vreme više odmicalo, ne odnosi se samo na moralne norme. Stanje je takvo da je gotovo nepoznata lestvica vrednosti za koje se jugoslovensko društvo zalaže. Horizont potreba nikada nije ozbiljno otvoren za demokratsku raspravu. Zbog toga se prioriteti potreba spontano obrazuju, pretežno pod uticajem potrošačkog mentaliteta. Ta psihologija povezana sa neobuzdanim primitivizmom silno je ojačala sklonost prema šundu u literaturi, muzici, filmu i zabavi svake vrste. Razvijanje te sklonosti čak se i svesno i sistematski podstiče posredstvom štampe, radija i televizije. Pod pritiskom agresivnog šunda koji suvereno vlada na sceni, prave kulturne vrednosti su ostale bez šireg uticaja, uprkos mnogih i značajnih dela jugoslovenskih stvaralaca. Malo je smišljenih napora da se ta dela privedu širem krugu građana. Kriza kulture nije samo u tome što su prave društvene vrednosti u susretu sa šundom nekonkurentne. Kultura se sve više regionalizuje, razbija se njeno jugoslovensko i univerzalno značenje, ona se dobrim delom stavlja u službu republičkih, pokrajinskih, državnih aspiracija na sopstveno vlastelinstvo i na tom području. Opšta provincijalizacija kulture snižava kriterijume vrednosti i dopušta mnogo veću društvenu afirmaciju manje darovitih stvaralaca. Duboko uvreženi u provincijalnoj kulturi, separatizam i nacionalizam postaju sve agresivniji. 5. Ova svestrana i duboka kriza jugoslovenskog društva otvara mnoga pitanja, od kojih se naročito izdvajaju sledeća dva: Šta se desilo s projektom izgradnje novog društva za koji su pale tolike žrtve? Gde se mi danas nalazimo u odnosu na modernu evropsku civilizaciju? Objektivna naučna analiza, slobodna kako od ideološke apologetike (koja se spira bilo kakvim promenama sistema) tako i od ideološkog skepticizma (koji odbacuje sistem u celini, i od samog njegovog početka) pokazuje svu protivurečnost posleratnog razvitka i objašnjava zašto su iza perioda uverljivog materijalnog rasta, postepene demokratizacije i duhovne emancipacije sledili društveni sukobi u kasnim šezdesetim godinama, restauracija autoritarnosti u ranim sedamdesetim godinama, gubljenje stabilnosti i strukturnih proporcija, materijalna stagnacija i sve veća duhovna dezorijentacija kao krajnji ishod. Pad do kojega je došlo ne bi bio tako težak i trajan da je on posledica samo jedne pogrešne politike. Nova politička strategija u šezdesetim godinama nije samo projekat privredne re-

forme već i kraj procesa političke i ekonomske demokratizacije, razotuđenje politike, dugoročnog usmeravanja društvenog razvoja, izgradnje jedinstvene federacije. Novi društveni projekat afirmacije grupnog i nacionalnog egoizma vodio je nepomirljivom sukobu sa dotad priznatim moralnim vrednostima i sve većoj demoralizaciji u masama naroda. Da bi se objasnilo zašto je nakon uspešnog razvoja u periodu 1953-1965. došlo do fatalnog preloma 1965. godine morali bi se uzeti u obzir mnogi činioци: davanje izrazite prednosti individualnim i grupnim interesima nad opštim, materijalističke aspiracije nove srednje klase, dominacija interesa najrazvijenijih republika, odbrana politokratskog monopola moći pred rastućim pritiskom za dalje demokratske reforme, žilavi otpori koje je emancipaciji pružila patrijarhalna tradicija. Od spoljašnjih činilaca valja naročito imati u vidu pritiske velikih sila koji su u sferi politike podržavali autoritarnost, a u sferi privrede težili, i na kraju uspeli, da dovedu zemlju u nezavidnu tehnološku i ekonomsku zavisnost. Pri svem tom ne bi moglo zadovoljavati objašnjenje koje bi idealizovalo projekat revolucionarnog preobražaja i nesumnjive uspehe u toku prve dve decenije posleratnog razvoja, i koje bi kasnija lutanja i padove shvatalo kao prostu deformaciju tog projekta od strane vladajućih subjekata. Prava je naučna istina da postoje ograničenosti i u samom tom projektu – kako u početnoj viziji, koja (pored svih svojih humanističkih i emancipatorskih ideja) pre naglašava ulogu nasilja i diktature u prelaznom periodu, tako i u načinu na koji je ta vizija bila protumačena i primenjena u našoj zemlji pod pritiskom staljinizma i kominternovskog nasleđa. Uspešan otpor staljinizmu mobilisao je značajne društvene snage, koje su obezbedile nacionalnu nezavisnost, industrijalizaciju zemlje, zavidan privredni rast u periodu 1953-1965, početne oblike samouprave i duhovno oslobađanje od uskih ideoloških okvira u oblasti kulture. Ipak, jednom uspostavljeni hijerarhijski odnosi nisu mogli biti prevaziđeni. Oni su se pokazali kao neprekoračiva granica procesa demokratizacije. Taj proces je tolerisan i podstican dok je oslobađao stvaralačke snage na nivou društvene mikro-strukture i u oblastima delatnosti udaljenih od politike. On je strogo kontrolisan kad se proširio i na političke institucije – zahtevom za deprofesionalizacijom i debirokratizacijom politike, a odlučno je zaustavljen kad je ugrozio centre političke moći – zahtevom za slobodnijim izborima i za pretvaranjem organa države u organe samoupravljanja. Privredna reforma 1965. godine u suštini je primena osnovnog strategijskog pravca društvenog razvoja: projekat političke demokratizacije zamenjen je projektom ekonomske liberalizacije. Ideja samoupravnosti, čija je suština razotuđenje politike, zamenjena je idejom decentralizacije, koja je dovela do uspostavljanja regionalnih centara otuđene moći. Eitka solidarnosti i socijalne pravde zamenjena je duhom posesivnog individualizma i apologijom grupnog interesa. Politički voluntarizam, smeo i dinamičan u prvim posleratnim decenijama, kad je mogao računati sa masovnom podrškom naroda, postaje sad statičan i odlučan u odbrani sistema, čak i onda kad postaje očigledno da je taj sistem nekonzistentan i neefikasan. Osnovni problem jugoslovenskog društva nije u tome što je nepotpuno i deformisano ostvaren istorijski projekat nastao u oslobodilačkom ratu. Sudbina je svih projekata u dosadašnjoj istoriji da je njihovo ostvarenje bilo praćeno elementi-

ma restauracije i da je na kraju dovelo do raznovrsnih mešavina starog i novog društva. Međutim, i pored toga što nisu ispunili sve svoje emancipatorske ciljeve, takvi hibridi su se dokazali kao napredne civilizacijske tekovine koje su omogućavale izlazak iz krize i ubrzan društveni razvoj. U istoriji dosad nezapamćen jaz između normativnih proklamacija i stvarnosti daje jugoslovenskom društvu jedno od bitnih obeležja. Prema zvaničnoj ideologiji, jugoslovensko društvo je već prevazišlo sve tekovine moderne civilizacije, i na Zapadu i na Istoku: ostvarilo je najviši oblik demokratije, samoupravljanjem obezbedilo vlast radničke klase, postiglo bratstvo i jedinstvo naroda, ukinulo etatizam, prvi put u svetu dokazalo mogućnost postojanja efikasne tržišne privrede u socijalizmu. U stvarnosti se naše društvo nalazi ispod nivoa moderne civilizacije. U Jugoslaviji se osnovna građanska prava ličnosti još uvek mogu nekažnjeno kršiti, izbori funkcionera su fikcija, sudska vlast je zavisna od izvršne, sloboda reči, organizovanje i javno manifestovanje su ograničene birokratskom samovoljom i zakonskim propisima koji omogućavaju proganjanje mišljenja različitih od zvaničnog. Radnička klasa nema legalno pravo samorganizovanja i štrajka, i ne vrši nikakav stvarni uticaj na političko odlučivanje. Nacionalne odnose karakterišu sukobi suprotstavljenih interesa, eksploatacija i slaba saradnja autarhičnih nacionalnih ekonomija. O jedinstvenoj politici razvoja i o jedinstvenom tržištu ne može se više ni govoriti ozbiljno. Etatizam nije ukinut već je prenet na republički nivo, gde je on iracionalniji i zločudniji. Kad su se već 1967-1968. javile neželjene posledice: spoj inflacije, stagnacije i nezaposlenosti, cela loše smišljena „privredna reforma“ je napuštena i nikad se nije dospelo do moderne tržišne privrede regulisane instrumentima jedne celovite razvojne politike. Za razliku od drugih savremenih mešovityh društava, specifična jugoslovenska mešavina elemenata pred-modernog autoritarnog društva, građanskog društva i socijalizma, definitivno uobličena Ustavom od 1974., ne poseduje minimum potrebne koherentnosti da bi obezbedila dalji društveni razvoj. Bez promene toga Ustava i na njemu izgrađenog političko-ekonomskog sistema nemoguće je rešiti ni jedan suštinski današnji problem našeg društva, nemoguće je zaustaviti sadašnji proces dezintegracije i pada u sve dublju krizu. Neophodno je tragati za rešenjima imajući u vidu sledeće velike civilizatorske principe koji su neophodni uslov uspona modernog društva.

a) Suverenost naroda. U samom temelju moderne civilizacije nalazi se ideja da je najviši izvor političke moći sam narod, da je jedini legitimni politički autoritet onaj koji potiče iz slobodno izražene volje naroda, pa da prema tome ne postoje moralni i pravni osnovi da bilo kakva elita (po milosti Božijoj, po krvi, religiji, rasi, klasi, ideološkoj pripadnosti, istorijskim zaslugama ili bilo kakvom drugom opravdanju) prisvoji sebi pravo da govori, odlučuje i služi se silom u ime naroda. Narod može samo prepustiti političku vlast na određeno vreme svojim predstavnicima, s pravom da ih bira, kontroliše i smenjuje, a po potrebi i silom zbacuje – ukoliko prekrše „društveni ugovor“ i umesto opštih narodnih interesa počnu da slede svoje posebne interese. Princip suverenosti naroda afirmisala je demokratska politička filozofija i praksa demokratskih revolucija osamnaestog veka. Međutim, krajnje radikalne konsekvence ovog principa izvela je socijalistička teorija. Ako je monopol ekonomske moći tako-

đe jedna od osnova za obrazovanje elita koje se mogu nametnuti društvu i postići punu kontrolu nad njegovim političkim životom, onda su s principom suverenosti naroda nespojive i sve institucije koje omogućuju taj monopol, bilo da je to kapital ili birokratska država. U tom smislu bi puna suverenost naroda bila ostvarena tek u jednom besklasnom društvu u kome bi i politički i ekonomski i kulturni život bio organizovan na demokratski način. Pretpostavka takve demokratije („demokratija saveta“ ili „integralne samouprave“) je slobodan izbor i smenjivost svih funkcionera, javna kontrola nad njihovim radom, podela vlasti, odsustvo birokratskih privilegija. Ti preduslovi su odavno ostvareni u modernom društvu. Jugoslavija taj nivo nije još dostigla iako je već davno proklamovala ideje samoupravnosti, debirokratizacije i deprofesionalizacije politike.

b) Samoodređenje nacije. U modernom društvu je svako političko ugnjetavanje i diskriminacija na nacionalnoj osnovi civilizacijski neprihvatljivo. Jugoslovensko rešenje nacionalnog pitanja je u početku moglo biti shvaćeno kao primeren model mnogonacionalne federacije u kojoj je princip jedinstvene države i državne politike bio uspešno spojen s principom političke i kulturne autonomije nacija i nacionalnih manjina. U toku poslednje dve decenije sve više je slabio princip jedinstva i preneglašavan je princip nacionalne autonomije, koji se u praksi pretvorio u suverenost delova (republika, koje po pravilu nisu nacionalno homogene). Slabosti koje su od početka bile prisutne u modelu, postojale su sve vidljivije. Sve nacije nisu ravnopravne: srpska nacija, na primer, nije dobila pravo na vlastitu državu. Delovi srpskog naroda, koji u znatnom broju žive u drugim republikama, nemaju prava, za razliku od nacionalnih manjina, da se služe svojim jezikom i pismom, da se politički i kulturno organizuju, da zajednički razvijaju jedinstvenu kulturu svog naroda. Nezaustavljiv progon Srba s Kosova na drastičan način pokazuje da ona načela koja štite autonomiju jedne manjine (Albanci) nisu primenjena kad su u pitanju manjine u okviru manjine (Srbi, Crnogorci, Turci i Romi na Kosovu). S obzirom na postojeće oblike nacionalne diskriminacije današnja Jugoslavija se ne može smatrati modernom i demokratskom državom.

c) Ljudska prava. Moderna epoha počinje afirmacijom ljudskih prava. To su prvobitno bila građanska prava: na slobodu misli, savesti, govora, kretanja, dogovora, organizovanja, javnog manifestovanja, demonstracija, izbora svojih predstavnika. U našem veku građanskim pravima su dodata socijalno-ekonomska prava: pravo na rad, na slobodan izbor zanimanja, na školovanje, na jednaku nagradu za jednak rad, na socijalnu sigurnost. Generalna skupština Ujedinjenih nacija je formulisala sva ova prava u svojoj Univerzalnoj deklaraciji o pravima čoveka prihvaćenoj 10. decembra 1948. godine. Naša zemlja je jedna od država članica koje su donele ovu deklaraciju; Jugoslavija je takođe potpisnica Helsinških dogovora i svih sličnih međunarodnih dokumenata. Nesumnjivo je da ima dosta savremenih država koje se u pogledu stepena ostvarivanja ljudskih prava nalaze ispod naše zemlje. Ali i u nas se još uvek gone „verbalni delikti“ zabranjuju i uništavaju knjige i skidaju s repertoara pozorišne predstave koje su „idejno neprihvatljive“, sputava se javno iznošenje mišljenja, zabranjuje se organizovanje, manifestovanje i demonstriranje, korišćenje

ustavnog prava na slanje protestnih peticija državnim organima kvalifikuje se kao neprijateljski akt, proganjaju se inicijatori protestnih obustava rada, izbori funkcionera se pretvaraju u farsu samoimenovanja. Dok se sve to događa ne možemo se smatrati civilizovanim i prosvেćenim društvom.

d) Racionalnost. Moderno doba je doba racionalnosti. Društvene ustanove i način organizovanja celokupnog društvenog života moraju položiti ispit pred sudom razuma. Nije to uvek racionalnost ciljeva: velika slabost naše epohe je razdvajanje politike, etike i nauke. Ali, instrumentalna racionalnost i sposobnost pronalaženja adekvatnih sredstava za jednom usvojene ciljeve i efikasno sprovođenje u život određene politike jeste *conditio sine qua non* svake moderne države. To, dalje, znači da je svaka moderna država veliki sistem čiji se pojedini delovi na jedinstven način regulišu, usklađuju i usmeravaju, da su pravila igre jasna, stabilna i promenljiva samo nakon ozbiljnog proučavanja i pripeme, da se državni činovnici biraju pre svega po kriterijumu kompetentnosti i ličnog integriteta, da se donošenje odluka u najvećoj meri oslanja na pouzdane informacije i analizu troškova i verovatnih dobiti. Nijedan od tih uslova racionalne politike nije u nas zadovoljen: našu državu čine osam odvojenih i slabo povezanih sistema, jedinstvena politika razvoja ne postoji, a i kad bi na papiru i postojala ne bi se mogla realizovati u praksi; pravila igre se stalno *ad hoc* menjaju i u najboljem slučaju se mogu znati samo za jednu godinu unapred; funkcioneri se biraju pre svega na osnovu kriterijuma lojalnosti, pa su u velikoj meri nekompetentni i povodljivi; odluke se donose na brzinu, proizvoljno i pristrasno, bez prethodne javne diskusije, na osnovu nepouzdanih, jednostranih informacija i ne uzimajući u obzir moguće alternative. Dok ovakav neracionalan stil rada preovlađuje u našoj politici, mi se ne možemo smatrati modernim društvom. Iz ove analize sledi da su politička demokratizacija i korenita kadrovska obnova, istinsko samoodređenje i ravnopravnost pripadnika svih jugoslovenskih naroda, uključujući i srpski, puno ostvarenje ljudskih građanskih i socijalno-ekonomskih prava, i dosledna racionalizacija jugoslovenskog političkog sistema i politike razvoja oni neophodni preduslovi bez kojih se ne može ni zamisliti izlaz iz sadašnje krize jugoslovenskog društva.

POLOŽAJ SRBIJE I SRPSKOG NARODA

6. Mnoge nevolje koje muče srpski narod iznikle su u prilikama koje su zajedničke svim jugoslovenskim narodima. Međutim, srpski narod pritiskuju i druge nedaće. Dugoročno zaostajanje razvoja privrede Srbije, neregulisani državno-pravni odnosi sa Jugoslavijom i pokrajinama, kao i genocid na Kosovu, pojavili su se na političkoj sceni sa udruženom snagom koja čini situaciju napetom, ako ne i eksplozivnom. Ova tri mučna pitanja, koja proizlaze iz dugoročne politike prema Srbiji, svojom dramatikom ugrožavaju ne samo srpski narod, već i stabilnost čitave Jugoslavije. Zbog toga se ona moraju naći u središtu pažnje. Nije trebalo mnogo znanja i podataka da se utvrdi dugogodišnje zaostajanje privrede Srbije. Ipak je to zvanično učinjeno tek u Planu 1981-1985, u kome je bilo zapisano da će se u tom razdoblju preduzimati mere za zaustavljanje takve tendencije. Ta je obaveza brzo pala u zaborav. Petogo-

dište je prošlo u novom ispitivanju da li Srbija gubi korak u razvoju. Nalazi su, međutim, argumentovano potvrdili ono što se i ranije znalo, da se po relevantnim pokazateljima njena privreda stalno kreće ispod jugoslovenskog proseka uz sve veće zaostajanje. Usporeni razvoj nije imao dovoljno snage da savlada ekonomsku nerazvijenost na delu njene teritorije na kojoj živi 1,5 miliona stanovnika sa narodnim dohotkom po stanovniku preko 30% nižim od odgovarajućeg dohotka u tri nedovoljno razvijene republike. Ispitivanja nisu ostavila ni trunku sumnje da je relativno zaostajanje Srbije prvenstveno nastalo zbog manjih investicija po stanovniku, a ne zbog slabije efikasnosti investicija. Prema zvaničnim statističkim podacima efikasnost investicija je u Srbiji za čitav posleratni period niža samo od one u Sloveniji i Vojvodini, a tokom poslednje decenije (period 1976-1983) najviša je u Jugoslaviji. Veća efikasnost mogla je samo delimično nadoknaditi gubitak društvenog proizvoda zbog manjih investicija, ali nije bila u stanju da spreči formiranje vrednosti osnovnih sredstava po stanovniku na nivou od svega 80,5 % jugoslovenskog proseka, što je čak niže od Crne Gore i Bosne i Hercegovine, dveju republika koje imaju status nerazvijenih. Tokom čitavog posleratnog perioda privreda Srbije je bila izložena neekvivalentnoj razmeni. Aktuelan primer takve razmene je niska cena električne energije koja se u velikim količinama isporučuje drugim republikama. Instrumenti i mere tekuće ekonomske i kreditno-monetarne politike, a naročito doprinos Fondu federacije za razvoj privredno nedovoljno razvijenih područja su u novije vreme najvažniji činioci njenog relativnog zaostajanja. Doda li se tome da su najrazvijenije republike, zbog oskudice sredstava akumulacije Srbije, sa svojim kapitalom ušle u njenu privredu (poljoprivreda, prehrambena industrija, trgovina i bankarstvo), dobija se slika jedne podređene i zapostavljene privrede u okviru jugoslovenskog prostora. Dosledna diskriminacija privrede Srbije u posleratnom periodu ne da se potpuno razjasniti bez uvažavanja međunacionalnih odnosa između dva rata kako ih je videla i ocenjivala Komunistička partija Jugoslavije. Na te poglede odlučujuće je uticala autoritativna Kominternu, koja je u naporima da ostvari svoje strateške i taktičke zamisli na međunarodnom planu težila razbijanju Jugoslavije. Nalazeći svoje ideološko opravdanje u sučeljavanju srpske "ugnjetačke" nacije i ostalih "ugnjetenih" naroda, takva politika je drastičan primer uzmicanja marksističkog učenja o klasnoj podeljenosti svake nacije pred političkim pragmatizmom, koji je, u nastojanju da koristi međunacionalna trvenja, potisnuo u pozadinu klasni internacionalizam. To donekle objašnjava zašto se KPJ nije potrudila da sopstvenim istraživanjima dođe do prave istine o ekonomskoj prirodi međunacionalnih odnosa. Ocena tih odnosa, koja se svodi na to da je politička hegemonija srpske buržoazije praćena i odgovarajućom ekonomskom dominacijom Srbije, preuzeta je u stvari od separatistički orijentisanih građanskih partija. Ni pre, ni posle rata KPJ nije bila voljna da neposrednim saznanjima utvrdi pravo stanje, niti da ulazi u bilo kakvu raspravu koja bi mogla dovesti u pitanje davno date ocene i zauzete stavove na kojima je istrajala sve do danas. Doslednost je bila utoliko neobičnija što se i bez posebnih studija, elementarnim uvidom u osnovne pokazatelje nivoa razvijenosti u popisnoj 1948. godini moglo ustanoviti da Srbija nije mogla imati ekonomski privilegovan položaj između

dva rata. Na zaostajanje u industrijalizaciji je jasno ukazivao naglašeniji agrarni karakter njene privrede. Učešće poljoprivrede je bilo veće, a udeo industrije u formiranju društvenog proizvoda industrije manji nego u jugoslovenskom proseku. KPJ ne samo što na osnovu svih činjenica nije revidirala svoju ocenu, već nije poklonila ni najmanju pažnju radovima naučnih ustanova u kojima je već početkom pedesetih godina dokumentovano utvrđen bitno drugačiji ekonomski položaj Srbije između dva rata. Uporno ponavljanje predratne ocene tokom četiri decenije ukazuje na izuzetno veliku političku i ekonomsku zainteresovanost da se takva pogrešna ocena održi. Njen smisao leži u tome da se srpskom narodu usadi osećanje istorijske krivice ne bi li se time osujetio njegov otpor političkoj i ekonomskoj podređenosti kojoj je stalno izložen. Na predratnoj oceni zasnovana je i posleratna politika prema privredi Srbije, koja je dovoljno jasno deklarirana u ekspozeu o Prvom petogodišnjem planu. Srbiji je u tom planu neosnovano određen, posle Slovenije, najsporiji tempo industrijalizacije. U praksi je ta politika započela preseljavanjem u druge republike industrijskih pogona za proizvodnju aviona, kamiona i oružja, da bi se nastavila obavezanim otkupom, makazama cena na teret sirovina i poljoprivrednih proizvoda, nižim investicijama po stanovniku od jugoslovenskog proseka i doprinosom za razvoj nerazvijenih područja. No, ništa tako ubedljivo ne pokazuje podređen položaj Srbije kao činjenica da ni u jednom ključnom pitanju političkog i privrednog sistema ona nije imala inicijativu. Stoga, položaj Srbije valja posmatrati u sklopu političke i ekonomske dominacije Slovenije i Hrvatske, koje su bile predlagači promena u svim dosadašnjim sistemima. Slovenija i Hrvatska startovale su sa najvišeg nivoa razvijenosti, a ostvarile su i najbrži razvoj. S poboljšanjem njihovog relativnog položaja jaz između njih i ostalog dela Jugoslavije jako se produbio. Takav tok događaja, koji odstupa od proklamovane politike ravnomernog razvoja, ne bi bio moguć da privredni sistem nije bio pristrasan, da te dve republike nisu bile u položaju da nemetnu rešenja koja odgovaraju njihovim ekonomskim interesima. Priređivačke delatnosti, koje relativno više učestvuju u njihovoj privrednoj strukturi, uživale su tokom čitavog posleratnog perioda povoljnije uslove privređivanja, na koje su snažno uticali paritet i režim cena, kao i carinska zaštita. Veći prostor dat tržištu u šezdesetim godinama pogodovao je više razvijenim područjima. Suspenziju Petogodišnjeg plana 1961- 1965. godine, koji je težište stavio na razvoj proizvodnje sirovina i energije, valja tumačiti kao izbegavanje republika da ulažu u nerazvijena područja koja su relativno bogata prirodnim izvorima. Razvoj Jugoslavije iz tog vremena zasnivao se više na sastavu činilaca proizvodnje dveju razvijenih republika nego ostalog dela zemlje. Zbog toga radna snaga nije dobila adekvatno mesto u razvojnoj orijentaciji, čime su bili pogođeni Srbija i nerazvijena područja. Ekonomska podređenost Srbije ne da se u potpunosti shvatiti bez njenog politički inferiornog položaja koji je odredio i sve odnose. Za KPJ ekonomska hegemonija srpskog naroda između dva rata nije bila sporna, nezavisno od toga što je industrijalizacija Srbije bila sporija od jugoslovenskog proseka. Na toj ideološkoj platformi formirala su se mišljenja i ponašanja, što je presudno uticalo na kasnija politička zbivanja i međunacionalne odnose. Slovenci i Hrvati su pre rata stvorili svoje nacionalne komunističke partije, a zadobi-

li su i odlučujući uticaj na CK KPJ. Njihovi politički lideri postali su arbitri u svim političkim pitanjima tokom i posle rata. Ove dve susedne republike delile su sličnu istorijsku sudbinu, imale su istu religiju i težnju za što većom samostalnošću, a kao najrazvijenije, i zajedničke ekonomske interese, što su bili dovoljni razlozi za trajnu koaliciju u nastojanju da ostvare političku dominaciju. Tu koaliciju je učvrstila dugogodišnja saradnja Tita i Kardelja, dve najistaknutije političke ličnosti posleratne Jugoslavije, koje su uživale neprikosnoven autoritet u centrima moći. Kadrovski monopol im je dopuštao da bitno utiču na sastav političkog vrha Jugoslavije i svih republika i pokrajina. Svima je poznat izuzetno veliki doprinos Edvarda Kardelja u pripremanju i donošenju odluka AVNOJ-a i svih posleratnih ustava. On je bio u položaju da u tremelje društvenog uređenja ugrađuje i lične stavove, koji realno nisu mogli biti predmet osporavanja. Odlučnost kojom se Slovenija i Hrvatska danas suprotstavljaju svakoj ustavnoj promeni pokazuje koliko im Ustav od 1974. godine odgovara. Pogledi na društveno uređenje nisu imali nikakvih izgleda da budu prihvaćeni ukoliko su bili drugačiji od shvatanja dvaju političkih autoriteta, a nije se moglo učiniti ništa ni posle njihove smrti, budući da je ustav mogućnošću veta osiguran od bilo kakvih promena. Imajući sve to u vidu, ne može biti sporno da su Slovenija i Hrvatska utemeljile političku i ekonomsku dominaciju, kojom ostvaruju svoje nacionalne programe i ekonomske aspiracije. U takvim uslovima a pod stalnim optužbama da je "ugnjetački", "unitaristički", "centralistički", "pandurski", srpski narod nije mogao postići ravnopravnost u Jugoslaviji, za čije je stvaranje podneo najveće žrtve. Revanšistička politika prema Srbima započela je pre rata time što se smatralo da Komunistička partija i nije potrebna "ugnjetačkoj" naciji. U CK KPJ Srbi su bili relativno malo zastupljeni, a neki od njih su se, valjda zato da bi se održali, deklarirali kao pripadnici drugih nacija. Srbija tokom rata nije bila u položaju da ravnopravno učestvuje u donošenju odluka koje su prejudicirale buduće međunarodne odnose i društveno uređenje Jugoslavije. Antifašističko veće Srbije osnovano je u drugoj polovini 1944. godine, kasnije nego u drugim republikama, a Komunistička partija Srbije tek po završetku rata. Za Drugo zasjedanje AVNOJ-a većnici su birani iz srpskih vojnih jedinica i članova Vrhovnog štaba koji su se zatekli na teritoriji Bosne i Hercegovine, za razliku od većnika nekih drugih republika, koji su došli na zasjedanje sa svoje teritorije i koji su iza sebe imali nacionalne političke organizacije sa izgrađenim stavovima i programima. Ove istorijske činjenice ukazuju da tokom rata Srbija nije bila formalno, pogotovu ne suštinski u ravnopravnom položaju kada su donošene odluke od dalekosežnog značaja za buduće državno uređenje. To ne znači da se Srbi ne bi dobrovoljno odlučili za federalizam kao najpogodnije uređenje za višenacionalnu zajednicu, već se ima u vidu da su se oni bez prethodnih priprema i podrške svojih političkih organizacija našli u položaju da u ratnim uslovima prihvate rešenja koja su otvarala široke mogućnosti za njihovo razbijanje. Položaj Srba morao je biti blagovremeno razmotren i regulisan sa stanovišta njihovog nacionalnog integriteta i nesmetanog kulturnog razvoja, a ne da to izuzetno pitanje ostane otvoreno za rešenja koja pogađaju vitalne interese srpskog naroda. Ozbiljnost društvenih i ekonomskih posledica koje u posleratnom periodu iz ovakvih od-

nosa proizlaze zahteva da se bez odlaganja prestane sa zloupotrebom teze o ugnjetačkoj i ugnjetenim nacijama koja je Srbiju dovela u nezavidan ekonomski položaj. Oslobođenje Srbije od doprinosa Fondu federacije, ne bi li time ojačala akumulativnu sposobnost i ubrzala privredni razvoj, bilo je prilika da se nagovesti kraj takve politike. Očekivalo se da će politički predstavnici Srbije izaći sa ovim logičnim i opravdanim zahtevom i da će na njegovom prihvatanju do kraja ustrajati. Utoliko je bilo veće iznenađenje kad su oni pristali na plaćanje pune stope uz prihvatanje utešnog i potpuno neizvesnog obećanja da će doprinos biti materijalno kompenziran na drugoj strani. Ovaj ishod je u suprotnosti sa nalazima o ekonomskom zaostajanju Srbije, a istovremeno je istorijski neodgovoran čin prema sopstvenom narodu. Kapitalizacija političkih predstavnika Srbije navodi na mnoga razmišljanja, pre svega o njihovom pravu da takav korak učine. Postavlja se pitanje ko je ovlašćen da prihvati odluku kojom se privredi Srbije izriče presuda o dugoročnom zaostajanju u budućnosti sa neizbežnim političkim posledicama. Reč je o ogromnim sredstvima neophodnim za pokretanje privrednog razvoja Srbije i rešavanje egzistencijalnog pitanja velikog broja mladih ljudi bez posla, većeg nego u bilo kojoj drugoj republici. Bez referendumu srpskog naroda, jedino ovlašćenog da kroji sebi sudbinu, niko ne bi smeo uzurpirati pravo da se iza zatvorenih vrata dogovara, odlučuje i pristaje da ekonomskom razvoju tog naroda postavlja ozbiljna ograničenja. Srbija je mirne savesti i sa osećanjem da je uveliko ispunila svoj dug solidarnosti mogla postaviti zahtev da se oslobodi doprinosa Fondu. Istinske žrtve za razvoj tri nerazvijene republike i SAP Kosovo podnela je samo ona, plaćajući pomoć drugima sopstvenim zaostajanjem. Sa tri razvijena područja to nije bio slučaj. Primena stope doprinosa proporcionalno društvenom proizvodu nije se držala osnovnog pravila da se obaveze odmeravaju prema ekonomskoj snazi obveznika. Proporcionalna stopa poštedela je Sloveniju, Hrvatsku i Vojvodinu progresivnog doprinosa, što im je omogućilo ne samo da se normalno razvijaju, već i da poboljšaju svoj relativni položaj prema jugoslovenskom proseku. Za Srbiju su, međutim, takve stope predstavljale ogromno opterećenje. Njena privreda je izdavala polovinu neto akumulacije za nerazvijena područja, zbog čega se sasvim približila privredama nerazvijenih republika. I pored toga što je svojim doprinosom pomogla razvoj nerazvijenih područja i olakšala teret razvijenima, Srbija za svoje zaostajanje ne nailazi na razumevanje ni jednih ni drugih. Obostrani interes upućuje dva tipa područja na koaliciju radi održanja postojećeg stanja u kome zadovoljava svoje interese na račun Srbije. Antisrpska koalicija nastupila je u slučaju stope doprinosa otvorenije i sa manje političkog takta nego bilo kada ranije. S neprikrivenim pritiskom Srbiji je nametnuto da prihvati stopu doprinosa u celini. Ovaj pritisak važan je i kao znak da već tradicionalna diskriminacija Srbije nije oslabila, ako se čak nije povećala. Imajući u vidu šta se sve događalo u posleratnom periodu, takav pritisak ne predstavlja ništa novo. Nov bi mogao biti odlučan otpor Srbije tom pritisku. Na žalost, to se nije dogodilo. Otpora je bilo više nego ranije, ali ipak sasvim nedovoljno. Srpski rukovodioci nisu iskoristili ni sva pravna sredstva, kao što je mogućnost upotrebe veta, koje im jedino preostaje u situaciji kada se nađu usamljeni sa svojim opravdanim zahtevima, a izgleda nisu ni

pomišljali na odgovarajući odgovor koji podrazumeva i otvaranje političke krize ako se drugačije ne može. Političari Srbije su se pokazali nespremni za istorijski zadatak koji im je nametnula izuzetno teška konstelacija odnosa u jugoslovenskoj zajednici. Istorijski trenutak je od njih zahtevao da odlučno stave do znanja da je došao kraj posleratnoj praksi smenjivanja političara koji su postavljali pitanje ravnopravnosti Srbije, prakse diskriminacije ekonomista, sociologa, filozofa i književnika iz Srbije koji su blagovremeno ukazivali na društveno maligne pojave i upozoravali na posledice pogrešnih rešenja, kao i prakse udaljavanja sposobnih privrednika kojim se razoružavala privreda Srbije u pojačanoj konkurenciji na tržištu.

7. Odnos prema ekonomskom zaostajanju Srbije pokazuje da revanšistička politika prema njoj s vremenom nije slabila. Naprotiv, hranjena sopstvenim uspehom sve više je jačala da bi se konačno izrazila i u genocidu. Politički je neodrživa diskriminacija građana Srbije kojima su zbog paritetne zastupljenosti republika manje nego drugima dostupna mesta saveznih funkcionera i delegata u Saveznoj skupštini, a glas glasača iz Srbije vredi manje od onoga iz bilo koje druge republike ili pokrajine. U toj svetlosti Jugoslavija se ne prikazuje kao zajednica ravnopravnih građana ili ravnopravnih naroda i narodnosti, nego kao zajednica osam ravnopravnih teritorija. Ipak ni ova ravnopravnost ne važi za Srbiju zbog njenog posebnog pravno-političkog položaja, koji odražava težnje da se srpski narod drži pod stalnom kontrolom. Ideja vodilja takve politike bila je "slaba Srbija, jaka Jugoslavija", koja je napredovala u uticajno mišljenje: ako bi se Srbima kao najbrojnijoj naciji dozvolio brz ekonomski razvoj, to bi predstavljalo opasnost za ostale nacije. Otuda korišćenje svih mogućnosti da se njenom privrednom razvoju i političkoj konsolidaciji postave što veća ograničenja. Jedno od takvih, veoma aktuelnih ograničenja jeste sadašnji nedefinisan i pun unutrašnjih konflikata ustavni položaj Srbije. Ustavom od 1974. godine Srbija je faktički podijeljena na tri dela. Autonomne pokrajine su u svemu izjednačene sa republikama, sem što nisu definisane kao država i što nemaju isti broj predstavnika u pojedinim organima federacije. Ovaj nedostatak one nadoknađuju time što se preko zajedničke republičke skupštine mogu mešati u unutrašnje odnose Uže Srbije, dok su njihove skupštine potpuno autonomne. Političko-pravni položaj Uže Srbije je sasvim neodređen, to nije ni republika ni pokrajina. Odnosi u Republici Srbiji su konfuzni. Izvršno veće koje je organ republičke Skupštine u stvari je Izvršno veće Uže Srbije. To nije jedina nelogičnost u razgraničavanju nadležnosti. Preširoka i insitucionalno čvrsto utemeljena autonomna pokrajina stvara dve nove raseline u srpskom narodu. Istina je da su autonomaške i separatističke snage insistirale na proširenju autonomije, ali bi to teško ostvarile da nisu dobile moralnu i političku podršku od republika u kojima separatističke tendencije nisu iščezle. Proširenje autonomije obrazlagano je uveravanjem da će se postići veća ravnopravnost između nacija i bolje obavljanje javnih poslova. Događaji na Kosovu krajem šezdesetih godina bili su opomena šta se sve može dogoditi ukoliko se autonomija poveća. Razloga za veću autonomiju Vojvodine pogotovu nije bilo. To proširenje dalo je silnog podstreka birokratskom autonomaštvu, ozbiljnim pojavama separatizma koga ranije nije bilo, zatvaranje privrede, političkom voluntarizmu. Porastao je uticaj

onih van pokrajina i u Vojvodini koji širenjem dezinformacija nastoje da srpski narod podele na "Srbijance" i "prečanske Srbe". Pokrajine su uz svesrdnu pomoć drugih postale "konstitutivni elemenat federacije", što im je dalo povoda da se osećaju i ponašaju kao federalne jedinice, zanemarujući činjenicu da su sastavni deo Republike Srbije. I ovom prilikom ravnoteža u dualizmu ovakve vrste nije se mogla održati. Sadašnje ponašanje pokrajina pokazuje da su u praksi potpuno nadvladale separatističko-autonomaške snage. Republici Srbiji je onemogućeno da u vitalnim pitanjima nastupa jedinstveno u interesu naroda kome pripada. Splet nerešenih odnosa u Republici Srbiji logično proizlazi iz njenog ustavnog položaja i izbora separatističkih i autonomaških kadrova, koji su upravo zbog takve orijentacije uživali blagonaklonost onih koji su držali kadrovski monopol u Jugoslaviji. Bez odgovarajuće protivteže u koordinaciji, regionalizacija se po pravilu pretvara u provincijalnu uskogrudost i slepilo za šire nacionalne interese. Oni koji su svesrdno pomogli da se klice unutrašnjih sukoba usade u ustave danas se javljaju kao arbitri - izmiritelji koji po dobro poznatoj simetriji jednakih krivica dele lekcije i Užoj Srbiji i pokrajinama, sugerišući da se rešenja traže u doslednoj primeni tih istih ustava. Na taj način jednom zamršenom situacija ostaće kakva je bila, a Srbija će i dalje trošiti svoju društvenu energiju u prevazilaženju konflikata bez izgleda da u tome potpuno uspe. To se valjda i htelo sa proširenjem autonomija pokrajina, pogotovu što održavanje konfliktnih situacija u Srbiji daje mogućnost drugima da se mešaju u njene unutrašnje odnose i na taj način produže dominaciju nad njom. Posle izvršene federalizacije SKJ takvo mešanje u unutrašnje odnose jedne republike moguće je jedino u Srbiji. Odnosi između Srbije i pokrajina ne mogu se svesti jedino, a ni pretežno na formalno-pravna tumačenja dva ustava. Reč je prvenstveno o srpskom narodu i njegovoj državi. Nacija koja je posle duge i krvave borbe ponovo došla do svoje države, koja se sama izborila i za građansku demokratiju, i koja je u poslednja dva rata izgubila 2,5 miliona sunarodnika doživela je da joj jedna aparatski sastavljena partijska komisija utvrdi da posle četiri decenije u novoj Jugoslaviji jedino ona nema svoju državu. Gori istorijski poraz u miru ne da se zamisliti.

8. Izgon srpskog naroda sa Kosova je spektakularno svedočanstvo njegovog istorijskog poraza. Srpskom narodu je u proleće 1981. godine objavljen jedan odista specijalan, ali otvoren i totalan rat pripreman u raznim razdobljima administrativnih, političkih i državnopravnih promena. Vođen veštom primenom raznih metoda i taktika, s podeljenim ulogama, uz aktivnu, a ne samo pasivnu i ne mnogo prikrivanu podršku pojedinih političkih centara u zemlji - pogubniji i od one koja je dolazila iz susedstva - taj otvoreni rat, kome se još uvek gleda pravo u oči i koji se ne naziva svojim pravim imenom, odvija se skoro pet godina. On, dakle, traje mnogo duže nego čitav oslobođilački rat u ovoj zemlji, od aprila 1941. do 9. maja 1945. godine. Balistička pobuna na Kosovu i Metohiji pred sam kraj rata, dignuta uz sadejstvo nacističkih jedinica, bila je 1944-1945. vojnički razbijena, ali pokazuje se, ne i politički pobeđena. Njen sadašnji vid, prerušen u nov sadržaj, uspešnije se razvija i približava pobeđničkom ishodu. Pravi obračun sa neofašističkom agresijom je izostao; sve do sada preduzimane mere samo su uklonile s ulica ispoljavanje te agresije, a ustvari su jačale njene rasistički po-

buđene, neopozive ciljeve, koje treba postići po svaku cenu i svim sredstvima. Čak i smišljeno drastične kazne mladim prestupnicima izricane su da izazivaju i produbljuju međunacionalne mržnje. Pet godina dugog albanskog rata na Kosovu uverile su njegove predvodnike i pobornike da su jači nego što su i mislili, da uživaju podršku po raznim centrima moći u samoj zemlji neuporedivo veću nego kosovski Srbi od Republike Srbije, ili ova Republika od ostalih u Jugoslaviji. Agresija je u toj meri ohrabrena da se i najzvaničniji predstavnici Pokrajine, kao i njeni naučnici ponašaju ne samo arogantno, već i cinično, proglašavajući istine za klevete, a ucene za svoja zakinuta prava. Organizovane političke snage naše zemlje, koje su izvršile revoluciju u gotovo nemogućim uslovima, pod najmoćnijim neprijateljem u čitavom ovom veku - odjednom se pokazuju ne samo neefikasnim, neslobodnim, već gotovo i nezainteresovanim da se na otvoreni rat odgovori kako jedino i mora: odlučnom odbranom svog naroda i svoje teritorije. A kad se agresija porazi, da se politički obračuni ne vrše više hapšenjima, "diferencijacijama", lažnim lojalnostima, već odistinskom revolucionarnom borbom, otvorenim sučeljavanjima, sa pravom slobodnog izražavanja, pa i demonstriranja suprotnih mišljenja. Fizički, politički, pravni, kulturni genocid nad srpskim stanovništvom Kosova i Metohije najteži je poraz u oslobodilačkim borbama što ih je vodila Srbija od Orašca 1804. do ustanka 1941. godine. Odgovornost za taj poraz pada, pre svega, na još uvek živo kominternovsko nasleđe u nacionalnoj politici Komunističke partije Jugoslavije i sledbeništvo srpskih komunista toj politici, na preskupe ideološke i političke zablude, neznanja, nedoraslosti, ili već okorele oportuniste generacija srpskih političara posle ovog rata, uvek defanzivnih i uvek u većoj brizi šta drugi misle o njima i njihovim bojažljivim "postavljanjima" položaja Srbije, nego o objektivnim činjenicama koje uslovljavaju budućnost naroda kojim rukovode. Ravnopravni nacionalni odnosi, za koje su i na Kosovu i Metohiji najviše ratovali upravo srpski borci - jednom vrlo određenom politikom, "razvojno" sprovedenom, sa isplaniranim postupcima i jasnim ciljem - albanski nacionalisti u političkom rukovodstvu Kosova počeli su da preokreću u njihovu suprotnost. Autonomna oblast u pogodnom trenutku dobija rang autonomne pokrajine, zatim i status "konstitutivnog dela federacije" - sa većim prerogativima od ostatka Republike kojoj samo formalno pripada. Dalji korak "eskalacije", koji se javio kao i albanizacija Kosova i Metohije pripreman je, dakle, najlegalnije. Isto tako i unifikacija književnog jezika, nacionalnog imena, zastave, udžbenika - prema instrukcijama iz Tirane - bila je sasvim otvorena, kao i sama granica između dve državne teritorije, uostalom. Zaverе, koje se obično tajno kuju, na Kosovu su se stvarale ne samo očevidno, već i demonstrativno. Mnogima su zato masovni neredi 1981. godine više izgledali kao istrčljivost, nego kao kakva nova pojava, opasna i po čitavu zemlju, kao što se kasnije svaka istina o progonu Srba na Kosovu smatrala "kopanjem po crijevima Albanaca", a pisanje "beogradske štampe" o zbivanjima na licu mjesta, uzimalo gotovo za veću krivicu od počinjenih paljevina, ubijanja, silovanja, skrnavljenja - mnogih do danas politički i krivično neidentifikovanih. Posebnu težinu ima odnos odgovornih činilaca i vlasti na Kosovu prema nasilju čija je žrtva srpski narod. Prečutkivanjem i zataškavanjem zločina, izbegavanjem da se odmah kaže sva istina, zavlačenjem istrage i sudskog postupka, ohrabruje se sitni i krupni teror, ujedno se stvara lažna,

ulepšana slika o prilikama na Kosovu. Pored toga, trajna je težnja da se za nasilje nad Srbima nađe politički alibi u tobožnjoj uzajamnosti mržnje, netrpeljivosti i revanšizma, a u poslednje vreme sve češće i u izmišljenom dejstvu "spoljašnjeg" neprijatelja - van pokrajine, srpskog nacionalizma „iz Beograda“. Slučaj Martinović je značajan ne samo zbog naročitog, neviđenog nasilja, koje podseća na najmračnija vremena turskog nabijsanja na kolac, nego i zbog upornog odbijanja da se u redovnom sudskom postupku ustanovi i prizna istina. Umesto da bude povod za potvrdu vrhovne vrednosti zakona i ljudskih prava, taj slučaj je na Kosovu shvaćen kao prilika da se istakne suverenost pokrajine, koju ona ni po Ustavu nema te da se SR Srbiji nametne princip "nemešanja u unutrašnje poslove" pokrajine, kao da se radi o međudržavnom, međunarodnom odnosu. Srbi na Kosovu i Metohiji imaju ne samo svoju prošlost, oličenu u dragocenim kulturnoistorijskim spomenicima, već i živo prisustvo svojih duhovnih, kulturnih, moralnih vrednosti: imaju matičnu zemlju svog istorijskog postojanja. Nasilja koja su kroz vekove proređivala srpsko stanovništvo Kosova i Metohije - u ovom, našem vremenu, dobijaju svoju neumoljivu završnicu. Iseljavanje Srba sa Kosova i Metohije u Socijalističkoj Jugoslaviji po svome obimu i karakteru prevazilazi sve ranije etape ovog velikog izгона srpskog naroda. Jovan Cvijić je u svoje vreme procenjivao da je u svim seobama, od one velike pod Arsenijem Čarnojevićem 1690. do prvih godina našeg veka, izgnano preko 500.000 Srba; od toga broja između 1876. i 1912. godine oko 150.000 Srba moralo je napustiti svoja ognjišta pod surovim terorom lokalnog i povlašćenog albanskog bašibozuka. U toku poslednjeg rata, proterano je preko 60.000 srpskih kolonista i starinaca, ali je posle rata ovaj talas iseljavanja doživeo pravu plimu: za poslednjih dvadesetak godina Kosovo i Metohiju napustilo je oko 200.000 Srba. Ostatak srpskog naroda ne samo što stalno i nesmanjenim tempom napušta svoju zemlju, nego se, prema svim saznanjima, gonjen zulumom i fizičkim, moralnim i psihološkim terorom, preprema za svoj konačan egzodus. Za manje od desetak sledećih godina, ako se stvari bitno ne promene, Srba na Kosovu više neće biti, a "etnički čisto" Kosovo, taj nedvosmisleno iskazani cilj velikoalbanskih rasista, utemeljen još u programima i akcijama Prizrenske lige 1878-1881, biće u potpunosti ostvaren. Peticija 2016. godine Srba iz Kosova Polja, podneta Saveznoj skupštini i drugim organima u zemlji, zakonita je posledica ovog stanja. Nikakvim se forumskim ocenama ne može srpskom narodu osporiti pravo da se od nasilja i uništenja štiti svim zakonskim sredstvima. Ako tu zaštitu ne može ostvariti u Pokrajini, narod je može i mora tražiti u Republici i Federaciji. Izraz je građanske svesti o tome pravu i poseta građana Pokrajine Saveznoj skupštini. Samo se sa jednog autonomaško-separatističkog i šovinističkog stanovišta ovi koraci građana mogu osuđivati kao neprihvatljivi i smatrati kao neprijateljski. Današnja sudbina Kosova nije više "složena", niti se i dalje može svoditi na prazna samoocenjivanja, izuvijane, nečitljive rezolucije, uopštene platforme – već je, jednostavno, pitanje jugoslovenskih konsekvenci! Između pokrajinske segregacije koja postaje sve isključivija i saveznih arbitraža koje samo parališu svaku pravu, često i neodložnu meru - splet nerešenih situacija zatvara se u krug nerešivih. Sudbina Kosova ostaje životno pitanje čitavog srpskog naroda. Ako ono ne bude rešeno jednim pravim ishodom nametnutog rata, ako se ne uspostavi istinska bezbednost i nedvosmislena ravnopravnost za

sve narode koji žive na Kosovu i Metohiji, ako se ne stvore objektivni i trajni uslovi za povratak iseljenog naroda - taj deo Republike Srbije i Jugoslavije postaće i evropsko pitanje, sa najtežim, nedoglednim posledicama. Kosovo predstavlja jednu od najvažnijih tačaka unutrašnjeg Balkana. U skladu je sa etničkim profilom balkanskog poluostrva etnička izmešanost na mnogim balkanskim terenima, i zahtev za etnički čistim Kosovom, koji se sprovodi u delo, ne samo da je direktna i teška pretnja svim narodima koji su se tamo našli u manjini, nego će, ako se bude ostvario, započeti talas ekspanzije predstavljati realnu i svakodnevnu pretnju svim narodima u Jugoslaviji. Kosovo nije jedino područje u kome je srpski narod pod pritiskom diskriminacije. Apsolutno, a ne samo relativno, opadanje broja Srba u Hrvatskoj dovoljan je dokaz za ovu tvrdnju. Prema popisu iz 1948. u Hrvatskoj je bilo 543.795 Srba, ili 14,48%. Po popisu iz 1981. godine njihov broj se smanjio na 531.502, što je od ukupnog broja stanovnika u Hrvatskoj iznosilo 11,5%. Za 33 mirnodopske godine broj Srba u Hrvatskoj je opao čak i u odnosu na ono posleratno vreme, kada je izvršen prvi popis i kada su posledice rata po broj srpskih stanovnika bile dobro poznate. Lika, Kordun i Banija ostali su najnerazvijenija područja u Hrvatskoj, što je silno podstaklo emigraciju Srba u Srbiju, kao i seobe u druge krajeve Hrvatske, gde su Srbi, kao došljačka, manjinska i društveno inferiorna grupa, veoma podložni asimilaciji. Uostalom, i inače je srpski narod u Hrvatskoj izložen rafiniranoj i delotvornoj asimilacionoj politici. Sastavni deo politike je zabrana svih srpskih udruženja i kulturnih ustanova u Hrvatskoj, koja su imala bogatu tradiciju iz vremena Austro-Ugarske i međuratne Jugoslavije, zatim nametanja službenog jezika koji nosi ime drugog naroda (hrvatskog) oličavajući time nacionalnu neravnopravnost. Taj je jezik ustavnim odredbom učinjen obaveznim i za Srbe u Hrvatskoj, a nacionalistički nastrojani hrvatski jezikoslovci sistematskom i odlično organizovanom akcijom sve ga više udaljavaju od jezika u ostalim republikama srpskohrvatskog jezičkog područja, što doprinosi slabljenu veza Srba u Hrvatskoj sa ostalim Srbima. Ovakav učinak spremno se plaća kidanjem jezičkog kontinuiteta kod samih Hrvata i ukljanjanjem međunarodnih termina dragocenih za komunikaciju sa drugim kulturama; naročito u oblasti nauke i tehnike. No, srpski narod u Hrvatskoj nije samo kulturno odsečen od matice, već matica nema mogućnosti da se o njegovoj sudbini, o ekonomskom i kulturnom položaju obavesti ni približno onoliko koliko neke nacije u Jugoslaviji imaju veze sa svojim sunarodnicima u drugim zemljama. Integritet srpskog naroda i njegove kulture u čitavoj Jugoslaviji postavlja se kao sudbinsko pitanje njegovog opstanka i razvoja. U opštu sliku prilika uklapa se i sudbina srpskih ustanova nastalih u ratu i neposredno posle rata. U narodnooslobodilačkoj borbi i neposredno po njenom okončanju nacionalni život Srba u Hrvatskoj intenzivno se razvijao u njihovim posebnim političkim, kulturnim i obrazovnim institucijama. Tako je načelnom odlukom Izvršnog odbora ZAVNOH-a od 10. novembra 1943. najpre osnovan, a 12. januara 1944. u oslobođenom Otočcu i konstituisan Srpski klub vijećnika ZAVNOH-a kao nacionalno i političko vođstvo srpskog naroda u Hrvatskoj. Po okončanju rata, a na inicijativu Srpskog kluba, 30. septembra 1945. u Zagrebu je održan Prvi kongres Srba u Hrvatskoj, na kojem je preko 30.000 učesnika obrazovalo Glavni odbor Srba u Hrvatskoj kao "široku političku organizaciju jedinstvenog srpskog naroda u Hrvatskoj", u

sastavu Narodnog fronta. Uz neposredno angažovanje ovih političkih tela Srbi su potom osnovali svoje kulturne ustanove i počeli raditi na obezbeđivanju nacionalne prosvete. Tako je 22. oktobra 1944. na ruševinama glinske crkve, u kojoj su izvršeni strahoviti ustaški pokolji, osnovano Srpsko pevačko društvo "Obilić", a nepun mesec kasnije, 18. novembra, ponovo u Glini, obrazovano Srpsko kulturno-prosvetno društvo "Prosvjeta". Uz "Prosvjetu", u čijim okvirima se razvijala i izdavačka delatnost sa sopstvenom štamparijom, 4. januara 1948. godine osnovani su u Zagrebu Centralna srpska biblioteka i Muzej Srba u Hrvatskoj. Uz sve to, od 10. septembra 1943. pa dalje, NOP se srpskom narodu u Hrvatskoj obraćao posebnim glasilom, štampanim ćirilicom, koje se zvalo "Srpska riječ". U posleratnim godinama "Srpska riječ" je promenila naziv i tako postala "Prosvjeta". Već tokom 1944/45. školske godine NOP je srpskoj deci u Hrvatskoj obezbedio ćirilčki bukvar, a Predsedništvo ZAVNOH-a je svojom odlukom 18. jula 1944. garantovalo ćirilici punu ravnopravnost sa latinicom i istovremeno prvenstvo u školama sa srpskom većinom na području Hrvatske. Sve je ovo za srpski narod u Hrvatskoj imalo veći i dublji značaj od običnog priznanja za njegovu odluku u NOB-u. Posebnim proglasom "Srpskom narodu u Hrvatskoj" od 12. januara 1944. godine Srpski klub vijećnika ZAVNOH-a obrazložio je sopstvenu pojavu kao "znak ravnopravnosti Srba i Hrvata" i "garanciju da će interesi srpskog naroda biti pravilno zastupani u slobodnoj Hrvatskoj". Glavni odbor Srba u Hrvatskoj prilikom osnivanja označen je kao "politička organizacija jedinstvenog srpskog naroda u Hrvatskoj", čiji je zadatak da omogući "razvijanje slobode misli", i kao "dovoljna garancija da će Srbi u Hrvatskoj i dalje uživati blagodeti ravnopravnog naroda". Sami Srbi su sve svoje krvlju stečene tekovine osećali kao "vidna obilježja ravnopravnosti srpskog i hrvatskog naroda u Hrvatskoj". Takvo je stanje bilo u vreme rata i neposredno posle rata, a potom, sve se izmenilo. Nije poznato da su Srbi bilo kada ocenili da im je neka od ovih ustanova nepotrebna, da je treba ukinuti, ili zameniti nekom drugačijom koja bi više odgovarala duhu vremena. Ipak, sve te ustanove redom su ukidane tokom pedesetih godina odlukama nadležnih republičkih organa Hrvatske. Poslednje u nizu ukinuto je Srpsko kulturno društvo "Prosvjeta" odlukom RSUP-a Hrvatske od 23. maja 1980. godine. U pravdanju tog svršenog čina angažovala se Republička konferencija SSRNH. Zaključci njenog savetovanja, održanog 2. oktobra 1980. godine, govore o radikalnom zaokretu u odnosu na ratno i posleratno vreme. Ti zaključci u suštini ne ostavljaju mesta bilo kakvim zahtevima za osnivanje posebnih ustanova srpskog naroda u Hrvatskoj; „briga za kompleks pitanja kulture, istorije, života i stvaralaštva hrvatske ili srpske nacije u SRH ne može biti prepuštena nikakvim posebnim nacionalnim društvima ili organizacijama“. Takav stav obrazložen je sledećim tumačenjem: „Dok je opravdano da naše narodnosti samostalno razvijaju kulturne ustanove i klubove, nije opravdano da takve institucije otvaraju pripadnici naroda i to bilo gde u Jugoslaviji, a posebno ne Srbi u Hrvatskoj ili Hrvati u Hrvatskoj“. Na kraju je rečeno ovo: „Treba se boriti da Srbi u Hrvatskoj ne budu prećutkivani kao narod, da ih se kao u nekim udžbenicima ne naziva maltene došljacima. Zajednička nam je historija, kultura i jezik, a i specifičnosti treba uvažavati“. Na savetovanju se čulo i to da treba raditi na tome da se u Hrvatskoj više uči ćirilica. Ovakvim stavom Republičke konferencije SSRNH, protiv kojeg nije ustalo ni-

jedno političko telo u Hrvatskoj, a ni van nje, definitivno i javno prestali su da postoje svi vidovi nacionalnog života srpskog naroda u Hrvatskoj koji su stečeni tokom duge istorije i u NOB-u. Radikalno su revidirani pogledi na međunacionalne odnose koje je formulisao NOP, a dovedene su u pitanje i ustavne garancije nacionalnih prava i sloboda, kao i prava građana. Praktično značenje izjava: „moramo brinuti“, „treba se boriti“, „više treba učiti ćirilicu“ itd. može se procenjivati samo u njihovom suočenju sa stvarnom jezičkom politikom koja se vodi u SRH. Ostrašćena revnost kojoj je cilj konstituisanje zasebnog hrvatskog jezika što se izgrađuje u protivstavu prema svakoj ideji o zajedničkom jeziku Hrvata i Srba ne ostavlja dugoročno mnogo izgleda srpskom narodu u Hrvatskoj da očuva svoj nacionalni identitet. Izuzimajući period postojanja NDH, Srbi u Hrvatskoj nikada u prošlosti nisu bili toliko ugroženi koliko su danas. Rešenje njihovog nacionalnog položaja nameće se kao prvorazredno političko pitanje. Ukoliko se rešenja ne pronađu, posledice mogu biti višestruko štetne, ne samo po odnose u Hrvatskoj već i po čitavu Jugoslaviju. Bitnu težinu pitanja položaja srpskog naroda daje okolnost da izvan Srbije, a pogotovo izvan Uže Srbije, živi veoma veliki broj Srba, veći od ukupnog broja pripadnika pojedinih drugih naroda. Prema popisu iz 1981. godine van teritorije SR Srbije živi 24%, odnosno 1,958.000 Srba, što je znatno više nego što je u Jugoslaviji Slovenaca, Albanaca, Makedonaca, uzetih pojedinačno, a skoro isto koliko i Muslimana. Van užeg područja Srbije živi 3,285.000 Srba ili 40,3% ukupnog njihovog broja. U opštem dezintegracionom procesu koji je zahvatio Jugoslaviju, najtežom dezintegracijom pogođeni su Srbi. Sadašnji tok kojim se kreće naše društvo u Jugoslaviji potpuno je obrnut od onog kojim se ono decenijama i vekovima kretalo dok nije stvorilo zajedničku domovinu. Taj proces usmeren je ka potpunom razbijanju nacionalnog jedinstva srpskog naroda. Kao najbolja ilustracija koliko je sve podređeno takvim ciljevima može da posluži današnja Vojvodina sa svojom autonomijom. Vojvodini je data autonomija između ostalih razloga i zato što je srpski narod u Habzburškoj monarhiji njoj težio već od kraja XVII veka. Srbi u Austriji i kasnijoj Austro-Ugarskoj težili su stvaranju autonomne oblasti (despotovini ili Vojvodini koju su, međutim, nazivali Srbijom) stoga da bi, okruženi brojnijim i nadmoćnijim Mađarima i Nemcima, sačuvali svoju nacionalnu individualnost i svoju versko-pravoslavnu pripadnost. Stvaranjem posebne autonomne oblasti na tuđoj državnoj teritoriji Srbi su radili na slabljenju te države, a sve sa ciljem da se u pogodnom momentu što lakše izdvoje i ujedine sa svojom sabraćom južno od Save i Dunava. Tako je to bilo u prošlosti sa Srpskom vojvodinom, čije stvaranje su u revoluciji 1848/1849. godine svojom krvlju pomogli i Srbi iz Srbije. Danas je sve obrnuto. Politički rukovodioci AP Vojvodine ne rade na zbližavanju i spajanju, već na što većem osamostaljivanju i izdvajanju iz SR Srbije. Ma koliko taj proces bio neprirodan, suprotan istorijskoj logici, on daje očigledne rezultate, moćno doprinoseći dezintegraciji srpskog naroda.

9. Noseći na sebi duže od pola stoleća pečat i opterećenje da je bio tamničar drugim jugoslovenskim narodima, srpski narod nije bio u mogućnosti da oslonac potraži u sopstvenoj istoriji. U mnogim svojim vidovima i sama ta istorija bila je dovedena u pitanje. Demokratska građanska tradicija, za koju se Srbija borila i izborila u devetnaestom veku zbog uskogrudosti i neobjektivnosti zvanične historiografije ostala je sve

donedavno potpuno u senci srpskog socijalističkog pokreta. Time je istorijska slika pravnih, kulturnih i državničkih doprinosa Srbije građanskog društva toliko osiromašena i sužena da tako izobličena nije nikome mogla da posluži kao duhovna i moralna potpora ili kao oslonac za očuvanje i obnovu istorijske samosvesti. Čestiti i hrabri oslobodilački napori bosanskohercegovačkih Srba i čitave jugoslovenske omladine, kojoj je pripadala i Mlada Bosna, doživeli su sličnu sudbinu i pred istorijom bili potisnuti u drugi plan doprinosa klasne ideologije čiji su nosioci i tvorci bili austromarksisti kao osvedočeni protivnici nacionalnih oslobodilačkih pokreta. Pod dejstvom vladajuće ideologije kulturne tekovine srpskog naroda otuđuju se, prisvajaju ili obezvređuju, zanemaruju ili propadaju, jezik se potiskuje, a ćirilsko pismo postepeno gubi. Oblast književnosti u tom smislu služi kao glavno poprište samovolje i bezakonja. Nijednom drugom jugoslovenskom narodu nije tako grubo osporen kulturni i duhovni integritet kao srpskom narodu. Nijedno književno i umetničko nasleđe nije toliko razrovano, ispreturano i poharano kao srpsko nasleđe. Politička merila vladajuće ideologije nameću se srpskoj kulturi kao vrednija i jača od naučnih i istorijskih. Dok se slovenačka, hrvatska, makedonska i crnogorska kultura i književnost danas integrišu, srpska se jedina sistematski dezintegriše. Ideološki je legitimno i samoupravno da se slobodno vrši podvajanje i rasturanje srpske književnosti na vojvođanske, crnogorske ili bosanskohercegovačke pisce. Od srpske književnosti otkidaju se njeni najbolji pisci i najznačajnija dela da bi se veštački ustanovile nove regionalne književnosti. Prisvajanje i rasparčavanje srpskog kulturnog nasleđa ide tako daleko da se u školama uči kako Njegoš nije srpski pisac, da su Laza Kostić i Veljko Petrović vojvođanski, a Petar Kočić i Jovan Dučić bosanskohercegovački pisci. Koliko juče, Meši Selimoviću nije bilo dopušteno da se izjasni kao srpski pisac, a ni sada se ne poštuje njegova volja da se vodi u srpskoj književnosti. Srpska kultura ima više nepodobnih, zabranjenih, prećutanih ili nepoželjnih pisaca i intelektualnih stvaralaca no ijedna druga jugoslovenska književnost, mnogi su štaviše i sasvim izbrisani iz književnog sećanja. Ugledni srpski književnici jedini su na crnim listama svih jugoslovenskih masovnih medija. U obaveznoj školskoj lektiri srpska književnost je teško oštećena jer je mehanički podređena administrativnom merilu republičko-pokrajinskog reciprociteta, a na merilu količine ili vrednosti. U školskim programima nekih republika i pokrajina istorijska prošlost srpskog naroda je ne samo grubo ideološki redukovana, nego i izložena šovinističkim tumačenjima. Na taj način srpska kulturna i duhovna baština se čini manjom no što ona jeste, a srpskom narodu se izmiče važan oslonac moralne i istorijske samosvesti. Impozantan i odista revolucionarnih razmera kulturni polet prvih posleratnih decenija, izražen i u zasnivanju široke mreže prosvetnih ustanova, od osnovnog obrazovanja do visokog školstva, splasnuo je krajem šezdesetih godina. Stupilo se u fazu stagnacije i sve izraženije regresije, pa je danas naše obrazovanje i vaspitanje sa postojećim školskim i prosvetnim sistemom vrlo ekstenzivno i primitivno i sa teško nadoknadivim zaostajanjem iza potreba i ciljeva savremenog društva i civilizacije u kojoj živimo. Školski sistem zasnovan na tzv. usmerenom obrazovanju, sa niskim kvalitetom nastave, doživeo je potpun krah. Nekoliko generacija su duhovno osakaćene i osiromašene; dobili smo hiperprodukciju primitivnih polustručnjaka, nesposobnih da se kvalifiko-

vano uključe u privredu i društvene delatnosti, nepripremljenih za stvaralački intelektualni razvoj. Nema zemlje na svetu koja je svoje obrazovanje sredila razgranatijom pravnom regulativom. Ukupno u Jugoslaviji ima stotinu i deset saveznih, republičkih i pokrajinskih zakona, koji se bave raznim vidovima školstva, i od kojih su mnogi više-kratno novelirani, tako da je ponekad potreban istraživački rad da bi se došlo do prečišćenog teksta nekog zakona. Uprkos tome, u Jugoslaviji školstvo nikad nije bilo toliko ekstenzivno, raščinjeno, niskog kvaliteta kao danas. Zakonodavna praksa zakonito stvara osam prosvetnih sistema koji se sve više udaljuju jedan od drugoga i nikakvo dogovaranje o zajedničkim jezgrima ne može da zaustavi takav pravac razvoja koji je zakonom utemeljen. Većanje i dogovaranje o zajedništvu učestalo u poslednje vreme, posle petnaest godina sistematskog razjedinjavanja jugoslovenske zajednice liči na besplodnu utopiju. Potrebno je najpre ukloniti zakone koji dovode do razjedinjavanja da bi se mogla produžiti ona crta zajedništva i jedinstva koja je na ovom prostoru vučena više od stotinu i pedeset godina. U protivnom, mi ćemo stvarati, i stvaramo, generacije koje će sve manje biti Jugosloveni, a u sve većoj meri nezadovoljni nacionalni romantici i samoživci nacionalisti. Zemlja koja nema jedinstven prosvetni sistem ne može računati na to da će u budućnosti biti jedinstvena. Od vremena humanizma, od XV do XVI veka, traje misao o tome da škola ima da služi ostvarivanju pune životne mere svakog pojedinca, ostvarivanju svih antropoloških mogućnosti koje čovek donosi svojim ulaskom u život. Pogubna je ideja o tome da škola ima da služi samo radu i struci i njima da bude uslovljena. Ona je posledica neprevaziđenih proletkultovskih sedimenata, koji, u krajnjoj crti, vode stvaranju jedne ropske i primitivne svesti. Usmeravanje dečaka i djevojčica od njihove 14. godine ka jednom zanimanju tvorenje je fundamentalne neslobode. Ideološka bitka protiv „elitizma“ urodila je nesrećnim plodom: mi smo najmanje dve decenije, na svim društvenim područjima i u prosveti, ugađali prosečnosti. Nijedno društvo se ne bori protiv elite znanja i umenja, nauke i novatorstva. Borbom protiv takve elite, mi smo stvorili elitu dobrostojećih pojedinaca koji su kadri da svojoj prosečnoj deci stvore mogućnosti sticanja većih znanja, koje osnovna i srednja škola više ne daje. Materijalni položaj školstva obezvređio je njegov društveni položaj, a odrednica „moralno-političke podobnosti“, osobito na Univerzitetu strahovito je podstakla moralni i politički konformizam i karijerizam, pa je Univerzitet, a naročito neki humanistički fakulteti, lišeni najboljih intelektualnih kadrova naše generacije. Ni u jednoj evropskoj zemlji prosveta nije dovedena u ovakav stagnantan materijalni i društveni položaj. Upravo u vreme kada su se nemilice rasipala sredstva dodatne akumulacije vođena je restriktivna politika prema Univerzitetu, koji je dobio sve manje sredstava. Deceniju i po fakulteti nisu imali mogućnosti za biranje novih asistenata, tako da najstariji jugoslovenski univerziteti, poglavito beogradski, nikada nisu imali viši starosni prosek nastavno-naučnog kadra. Ono što je u svim zemljama osnovna poluga razvoja u vremenu tehnološko-kumpjuterske revolucije, univerzitet i nauka, u nas je potpuno zapostavljeno. „Reforme“ Univerziteta, najčešće nametane političkom silom, a ne naučnim razlogom (trostepena nastava, „ourizacija“ fakulteta i tome slično) bile su promašene. Naročito je veliku štetu nanelo odvajanje nauke od Univerziteta, stvaranje pregrada, sistematskih i administrativnih, između „institutske“ i

„univerzitetske“ nauke: Univerzitet je izgubio laboratorijsku bazu, stvarali su se paralelni programi, nauka se kadrovski razjedinila, onemogućen je normalan protok naučnih kadrova sa univerziteta u institute i iz instituta na fakultete. Prema tome: valja menjati školski sistem, prosvetne zakone, modernizovati i humanizovati školske programe, otvarati specijalizovane škole, posebno potpomagati darovite učenike, izmeniti u celini nepovoljan materijalni položaj školstva, obratiti posebnu pažnju na duhovni, a ne samo ideološki profil nastavnika, privući na Univerzitet najjače naučne i intelektualne snage i zakonom ostvariti jedinstvo prosvetnog sistema u SR Srbiji. U ovom teškom kriznom trenutku moramo već danas početi razmišljati i o sutrašnjici, i XXI veku, iako nam društveno-ekonomske okolnosti nisu naklonjene, stvarati viziju sutrašnjeg sveta u kome će civilizacija biti zasnovana na mikro-elektronici, artificijelnoj intelegenciji, robotici, informatici, veštačkom oplođavanju, manipulaciji genima. Radi svega toga Srpska akademija nauka i umetnosti predlaže da se odmah i bez ikakvih dogmatskih ideoloških opterećenja i „samoupravne“ inercije priđe studioznoj i temeljitoj reorganizaciji društvene, institucionalne osnove naše nauke u pravcu modernizacije i efikasnosti, sa većim materijalnim ulaganjima, većom brigom za naučni podmladak, sa širim slobodama i samostalnošću stvaralačkih ličnosti u kreiranju naučnih i istraživačkih programa. Jednom rečju, potrebno je što pre i sa celokupnim naučnim potencijalom uključiti se u savremene tokove svetske nauke.

10. Posle dramatičnih međunacionalnih sukoba tokom Drugog svetskog rata izgledalo je da je nacionalizam naglo splasnulo, da je bio na putu da potpuno iščezne. Takav utisak se pokazao varljivim. Nije dugo potrajalo, a nacionalizam je započeo svoj uspon, da bi se svakom ustavnom promenom upotpunjavale institucionalne pretpostavke za njegovo bujanje. Nacionalizam je stvaran odozgo, njegovi glavni inicijatori bili su politički ljudi. Osnovni uzrok višedimenzionalne krize leži u idejnom porazu koji je nacionalizam naneo socijalizmu. Dezintegracioni procesi svih vrsta, koji su jugoslovensku zajednicu doveli na rub propasti, zajedno sa raspadanjem sistema vrednosti, posledice su tog poraza. Njegovi koreni su u ideologiji Kominterne i nacionalnoj politici KPJ pre rata. U tu je politiku ugrađen revanšizam prema srpskom narodu ka „ugnjetačkoj“ naciji koji je imao dalekosežne posledice na međunacionalne odnose, društveno uređenje, privredni sistem, sudbinu moralnih i kulturnih vrednosti posle Drugog svetskog rata. Srpskom narodu je nametnuto osećanje istorijske krivice, a jedino on nije rešio nacionalno pitanje, niti je dobio državu kao ostale nacije. Zbog toga je kao prvo i osnovno potrebno da se skine hipoteka istorijske krivice sa srpskog naroda, da se zvanično opovrgne tvrdnja da je on imao ekonomski privilegovan položaj između dva rata, da se ne poriče njegova oslobodilačka istorija i doprinos u stvaranju Jugoslavije. Uspostavljanje punog nacionalnog i kulturnog integriteta srpskog naroda, nezavisno od toga u kojoj se republici ili pokrajini nalazio, njegovo je istorijsko i demokratsko pravo. Sticanje ravnopravnosti i samostalan razvoj za srpski narod imaju dublji istorijski smisao. Za manje od pedeset godina, u dvema uzastopnim generacijama, dva puta izložen fizičkom uništenju, prinudnoj asimilaciji, pokršćavanju, kulturnom genocidu, ideološkoj indoktrinaciji, obezvređivanju i odricanju od sopstvene tradicije pod nametnutim kompleksom krivice, intelektualno i politički razoružavan, srpski na-

rod je bio izložen preteškim iskušenjima da to ne bi ostavilo tragove u duhovnom stanju koje se na kraju ovog stoljeća velikih tehnoloških uzleta ljudskog uma ne bi smelo zanemariti. Ukoliko računa sa svojom budućnošću u porodici kulturnih i civilizovanih naroda sveta srpski narod mora dobiti mogućnost da ponovo nađe sebe i postane istorijski subjekat, da iznova stekne svest o svom istorijskom i duhovnom biću, da jasno sagleda svoje ekonomske i kulturne interese, da dođe do savremenog društvenog i nacionalnog programa kojim će se nadahnjivati sadašnje i buduće generacije. Postojeće depresivno stanje srpskog naroda, sa sve žešćim ispoljavanjima šovinizma i srbofobije u nekim sredinama, pogoduje oživljavanju i sve drastičnijem ispoljavanju nacionalne osjetljivosti srpskog naroda i reagovanjima koja mogu biti zapaljiva, pa i opasna. Dužnost nam je da nijednog trenutka i ni u jednom slučaju ne previdimo i ne potcenimo te opasnosti. Ali, pri tome se, u principijelnoj borbi protiv srpskog nacionalizma ne može prihvatiti vladajuća ideološka i politička simetrija u istorijskim krivicama. Odbacivanje te simetrije kobne po duh i moral, sa ovestalim nepravdama i neistinama, uslov je za mobilnost i delotvornost demokratske, jugoslovenske, humanističke svesti u savremenoj srpskoj kulturi. Što građani i radnička klasa nisu u Saveznoj skupštini zastupljeni u odgovarajućim većima ne može se pripisati samo favorizovanju nacionalnog, već i težnji da se Srbija dovede u neravnopravan položaj i na taj način oslabi njen politički uticaj. No, najveću nevolju čini to što srpski narod nema državu kao što je imaju svi ostali narodi. Istina, u prvom članu Ustav SR Srbije sadrži odredbu da je Srbija država, ali se neizbežno postavlja pitanje kakva je to država koja se proglašava nenadležnom na sopstvenoj teritoriji i koja nema na raspolaganju sredstva da zavede red na jednom delu svog područja, da obezbedi ličnu i imovinsku sigurnost svojih građana, da stane na put genocidu na Kosovu i zaustavi preseljenje Srba sa vekovnih ognjišta. Takav položaj pokazuje političku diskriminaciju prema Srbiji, pogotovo ako se ima u vidu da joj je ustav SFRJ nametnuo unutrašnju federalizaciju kao trajan izvor konflikata između Uže Srbije i pokrajina. Agresivni albanski nacionalizam na Kosovu ne može se suzbiti ako Srbija ne prestane biti jedina republika čije unutrašnje odnose uređuju drugi. Ustavom SFRJ formalno utvrđena ravnopravnost svih republika u stvarnosti je obezvređena nametanjem Republici Srbiji da se odrekne dela svojih prava i ovlašćenja u korist autonomnih pokrajina, čiji je status u najvećoj meri regulisan ustavom federacije. Srbija mora otvoreno reći da joj je to uređenje nametnuto. To se naročito odnosi na položaj pokrajina, realno promovisanih u republike koje se osjećaju neuporedivo više kao konstitutivni element federacije nego kao deo Republike Srbije. Pored toga što nije vodio računa o državi srpskog naroda, ustav SFRJ je stvarao i nesavladive teškoće njenom konstituisanju. Radi zadovoljenja legitimnih interesa Srbije, neizbežno se nameće revizija tog ustava. Autonomne pokrajine bi morale postati pravi sastavni delovi Republike Srbije, tako što bi im se dao onaj stepen autonomije koji ne narušava integritet Republike i obezbeđuje ostvarivanje opštih interesa šire zajednice. Nerešeno pitanje državnosti Srbije nije jedini nedostatak koji bi trebalo otkloniti ustavnim promenama. Jugoslavija je sa Ustavom iz 1974. godine postala veoma labava državna zajednica u kojoj se razmišlja i o drugim alternativama, a ne samo jugoslovenskoj, kao što pokazuju skorašnje izjave

slovenačkih javnih poslanika i raniji stavovi makedonskih političara. Ovakva razmišljanja i temeljno izvršena dezintegracija navode na pomisao da Jugoslaviji preti opasnost od daljeg rastočavanja. Srpski narod ne može spokojno očekivati budućnost u takvoj neizvesnosti. Zbog toga se mora otvoriti mogućnost svim nacijama u Jugoslaviji da se izjasne o svojim težnjama i namerama. Srbija bi se u tom slučaju mogla i sama opredeliti i definisati svoj nacionalni interes. Takav razgovor i dogovor morao bi prethoditi preispitivanju Ustava. Naravno, pri tome Srbija ne bi smela zauzeti pasivan stav, iščekujući samo šta će drugi reći, kao što je to do sada mnogo puta činila. Zalažući se za avnojevska opredeljenja, Srbija mora računati i sa time da to ne zavisi samo od nje, da ostali mogu imati i neke druge alternative. Zbog toga se pred nju postavlja zadatak da jasno sagleda svoje ekonomske i nacionalne interese da ne bi bila iznenađena događajima. Insistiranjem na federativnom uređenju, Srbija bi doprinela ne samo ravnopravnosti svih naroda u Jugoslaviji, već i rešavanju političke i ekonomske krize. Ravnopravan položaj za koji se Srbija mora zalagati podrazumeva i inicijativu u rešavanju ključnih političkih i ekonomskih pitanja u meri koliko takva inicijativa pripada i drugima. Četiri decenije pasivnog položaja Srbije pokazale su se lošim i za čitavu Jugoslaviju, koja se lišila ideja i kritike jedne sredine sa dužom državničkom tradicijom, izoštrim osećanjem za nacionalnu nezavisnost i bogatim iskustvom u borbi sa domaćim uzurpatorima političkih sloboda. Bez ravnopravnog učešća srpskog naroda u čitavom procesu donošenja i realizacije svih vitalnih odluka Jugoslavija ne može biti snažna; i sam njen opstanak kao demokratske i socijalističke zajednice došao bi u pitanje. Jedna razvojna epoha jugoslovenske zajednice i Srbije očigledno se okončava sa istorijski istrošenom ideologijom, opštom stagnacijom i sve izraženijim regresijama u ekonomskoj, političkoj, moralnoj i kulturno-civilizacijskoj sferi. Takvo stanje imperativno nalaže korenite, duboko promišljene, naučno zasnovane i odlučno sprovedene reforme celokupne državne strukture i društvene organizacije jugoslovenske zajednice naroda, a u sferi demokratskog socijalizma i bržeg i plodotvornijeg uključenja u savremenu civilizaciju. Društvene reforme treba da u najvišoj meri aktiviraju i ljudske snage čitave zemlje kako bismo postali produktivno, prosvećeno i demokratsko društvo sposobno da živi od svog rada i stvaranja, moćno da daje svoj doprinos svetskoj zajednici. Prvi uslov našeg preobražaja i preporoda je demokratska mobilizacija celokupnih umnih i moralnih snaga naroda, ali ne samo za izvršavanje donesenih odluka političkih foruma, nego i za stvaranje programa i projektovanje budućnosti na demokratski način, čime bi se prvi put u novijoj istoriji na opštedruštvenom zadatku stvarno sjedinjavali znanje i iskustvo, savest i hrabrost, mašta i odgovornost na osnovama dugoročnog programa. Srpska akademija nauka i umetnosti i ovom prilikom izražava svoju spremnost da se svesrdno i celokupnim svojim snagama založi na ovim sudbonosnim zadacima i istorijskim nalogima naše generacije.

Dejan Šajinović

ZAPADNI BALKAN I NATO USMJERENI JEDNI KA DRUGIMA

Region Zapadnog Balkana je strateški najvažniji za NATO jer se nalazi u srcu Evrope, a još uvijek bezbjednosno u potpunosti nije obuhvaćen bezbjednosnim kišobranom Alijanse.

Protivnici NATO-a u Evropi i van nje često ističu da NATO želi da prisili sve zemlje regiona da postanu članice, što nije tačno, jer postoji nekoliko zemalja Evrope - Austrija, Irska i Švajcarska - koje nisu članice, niti to žele postati, ali NATO-u ne predstavljaju rizik ni po kojem osnovu, niti na njih postoji pritisak da im se pridruže. Iako je tačno da NATO preferira članstvo, ono što najviše želi je da u svojim unutrašnjim granicama ima prijateljske zemlje, čija je vojna i bezbjednosna politika usklađena s Alijansom.

Prirodna težnja zemalja okruženih NATO-om, kao što su zemlje u regionu, takođe treba da bude njegovanje dobrih odnosa s Alijansom jer je to jedini vojni blok kojim su okruženi. Zato je važno da vojske tih zemalja budu u potpunosti usklađene s NATO standardima i u stanju da zajedno s vojnicima Alijanse provode misije u svijetu.

Na zapadnom Balkanu jedino Srbija, barem prema zvaničnim dokumentima i obavezujućim zakonskim propisima, ne želi da postane članica, i to za Alijansu ne predstavlja problem jer Srbija održava redovne vježbe i druge vrste aktivnosti s Alijansom, a na međunarodnom planu pomaže strateškim ciljevima Alijanse, kao što je, na primjer, pitanje vojne saradnje s Ukrajinom. Ukoliko bi Srbija željela da formira bezbjednosne saveze s drugim vojnim blokovima u svijetu, to bi predstavljalo bezbjednosni rizik i za Srbiju i za NATO, zbog čega je važno da vlast u Srbiji, bez obzira na to koje je partije činile, nastavi da održava dobre odnose s NATO-om jer je to jedini logičan interes, posebno imajući u vidu ulogu NATO-a u zaštiti srpskog stanovništva na Kosovu.

Važan segment bezbjednosti u regionu je odnos EU i NATO-a, posebno imajući u vidu činjenicu da je EU prije 20 godina izrazila želju da preuzme veću odgovornost za bezbjednost u regionu. Zbog toga je NATO ustupio vojnu misiju SFOR u BiH EU kroz misiju EUFOR "Althea" 2004. godine, a sada će vojno neutralna Austrija komandu nad EUFOR misijom prepustiti Mađarskoj, koja je članica NATO-a, ali još uvijek

nije glasala za primanje Švedske u Alijansu, što dovodi do napetosti u odnosima među saveznicima.

Prema Strateškom konceptu NATO-a, usvojenom prošle godine, NATO EU vidi kao "jedinственog i ključnog partnera za NATO", i poziva na "ojačano strateško partnerstvo" između najvećeg vojnog i političkog bloka Zapada u budućnosti.

Dok je Velika Britanija bila dio EU, u evropskim dokumentima se više insistiralo na proširenju i primanju zemalja u NATO (evroatlantskim integracijama). Nakon izlaska Velike Britanije, koja je ujedno izašla i iz evropske vojne misije u BiH, EU se više fokusirala na izgradnju pravne države, ekonomske reforme i na temeljna ljudska prava, dok se NATO ozbiljnije počeo baviti izgradnjom političkih odnosa sa zemljama regiona i ubrzanjem puta u članstvo za Sjevernu Makedoniju, koja je duži niz godina bila blokirana.

EU je nastavila da pruža pomoć Oružanim snagama BiH, kao na primjer kroz nedavnu dodjelu 20 miliona evra u sklopu Zajedničke bezbjednosne i odbrambene politike, što pokazuje da EU pitanje bezbjednosti na zapadnom Balkanu i dalje uzima ozbiljno. Nakon početka rata u Ukrajini, koji i NATO i EU vide kao neisprovociranu rusku agresiju na međunarodno priznatu Ukrajinu, saradnja između EU i NATO-a ponovo je počela da se popravlja, a u kojem smjeru će ti odnosi ići, vidjeće se u narednom periodu.

U velikoj mjeri to će zavisi od sposobnosti Zapada da nastavi podršku Ukrajini, ali i od unutrašnjih odnosa u EU i političko-bezbjednosnim odlukama koje će donijeti zemlje članice, kao i od buduće političke dinamike u SAD. Ishod svih ovih procesa će imati posljedice na BiH i na region u godinama koje su pred nama.

Majda Ruge, viši saradnik za politiku u programu Šire Evrope u Evropskom vijeću za vanjske odnose je mišljenja da bi eskalacija rata u Ukrajini bila bi katastrofa. Ta bi katastrofa uglavnom zadesila ukrajinski narod, ali posljedice rata bi se proširile daleko izvan Ukrajine i mogle bi promijeniti pravila evropske sigurnosti. To bi zauzvrat oslabilo globalne sigurnosne institucije – koje su ionako krhke. Uprkos svojoj zabrinjavajućoj tendenciji da napadne svoje susjede, Rusija je i dalje centralna u sistemu UN-a, a posebno u Vijeću sigurnosti Ujedinjenih naroda (UNSC). Sveobuhvatni rat u Evropi ostavio bi UN u velikoj mjeri paraliziranim – kao što je to bilo tokom većeg dijela Hladnog rata.

Ali takva paraliza nije kraj mirotvorstva. Kriza će neizbježno stvoriti imperativ zapadnim državama da rade oko Rusije na pitanjima gdje je koristila svoje članstvo u VSUN da osujeti napore za izgradnju mira i stabilizaciju.

Situacija u Bosni i Hercegovini je dobar primjer za to.

Vijeće sigurnosti UN planira da razmotri situaciju u zemlji u novembru ove godine. Članovi ove institucije glasat će o godišnjem produženju EUFOR-a Althea, vojne misije EU zadužene za održavanje mira i sigurnosti u Bosni. Rusija ima veto na raspoređivanje 600 vojnika EUFOR-a stacioniranih u Bosni – male misije koju uglavnom čine mađarske, austrijske i turske trupe, a kojoj nedostaje osoblje i oprema za zaštitu

granica Bosne. Kako je Rusija svjesna slabosti EUFOR-a, nije zainteresirana za okončanje misije. Umjesto toga, koristi svoj veto na mandat EUFOR-a da dobije ustupke koji slabe američke i evropske političke inicijative u Bosni.

Iz komentara ruskog ministra vanjskih poslova Sergeja Lavrova na moskovskoj konferenciji za novinare može se zaključiti kako Rusija namjerava koristiti Vijeće sigurnosti UN za postizanje svojih ciljeva sa svojim njemačkim kolegom 18. januara 2022. Iako je diskusija bila fokusirana na Ukrajinu, Lavrov je eksplicitno spomenuo Bosnu. Naglasio je da je u interesu Rusije da međunarodni akteri postignu konsenzus u svim svojim odlukama o budućnosti Bosne. On je implicitno mislio na izbor Berlina da zaobiđe odobrenje Vijeća sigurnosti UN i ignoriše rusko protivljenje nedavnom imenovanju njemačkog političara Christiana Schmidta za novog visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu, institucionalnog čuvara Dejtonskog mirovnog sporazuma. Moskva je željna potpunog zatvaranja Ureda visokog predstavnika (OHR) i gorljivo se protivila ovom imenovanju.

Iz tog razloga je Rusija zaprijetila da će staviti veto na obnovu EUFOR-a Althea na sastanku Vijeća sigurnosti UN u novembru prošle godine. Moskva je uspjela eliminirati sve reference na OHR i spriječiti da se Schmidt lično pojavi kako bi predstavio svoj izvještaj. U izvještaju se upozorava na najtežu egzistencijalnu prijetnju s kojom se Bosna suočila od završetka rata u BiH 1995. godine.

Ponašanje Rusije prema Bosni govori o njenim ambicijama i taktikama, kao i o njenoj želji da smanji uticaj Zapada i potkopa zapadne političke projekte izvan bivšeg sovjetskog prostora. Rusija radi na postizanju ovih ciljeva u više pravaca. A njena ambicija da izradi novu međunarodnu sigurnosnu arhitekturu – onu koja marginalizira Sjedinjene Države i NATO – proteže se na regije u kojima SAD i njeni evropski saveznici tradicionalno preuzimaju vodeću ulogu u sigurnosti. U svim ovim regionima, zapadne države su uložile mnogo vremena, novca i političkog kapitala u izgradnju mira i demokratske reforme. U Bosni kao i u Ukrajini, cilj Rusije je da zadrži zemlju podalje od NATO-a, a NATO snage van zemlje, te da politički i vojno oslabi SAD. Pristup Kremlja ovome je jednostavan: ugasiti prisustvo zapadne izvršne vlasti u obliku OHR-a, unutar kojeg SAD još uvijek imenuju glavnog zamjenika visokog predstavnika; spriječiti ustavnu reformu koja se može dogoditi samo uz američku podršku; i osigurati da centralna vlada ostane nesposobna da dobije vanjskopolitičku agenciju koja joj je potrebna za donošenje odluka o članstvu u NATO-u i EU.

Moskva provodi svoj plan u različitim pravcima à la carte – birajući kada će prekršiti pravila, a kada koristiti međunarodno pravo da potkopa zapadni uticaj. Koristi prijetnju grubom silom protiv Ukrajine da izvuče ustupke od Zapada, nadajući se da će povratiti ono što smatra svojom pravom sferom uticaja. Ako bi Moskva uspjela u nastojanju, to bi predstavljalo potpuno kršenje međunarodnog prava o suverenitetu i teritorijalnom integritetu država. U Bosni, Kremlj pokušava iskoristiti takav zakon za uklanjanje OHR-a, zahtijeva konsenzus u međunarodnim institucijama, koristi svoju moć u Vijeća sigurnosti UN kako bi smanjio utjecaj Zapada i podržava secesionističke aktere koji aktivno potkopavaju suverenitet Bosne.

Zapad ne bi trebao dozvoliti Rusiji da postavlja uslove angažmana međunarodnih institucija sa zemljom koja se nalazi na granici Evropske unije i koja je toliko važna za evropsku sigurnost. Ruska upotreba veta na EUFOR prošle godine dovela je do ustupaka koji su uglavnom bili simbolični i nisu uticali na rad OHR-a (koji je već opterećen mnogim problemima). Ali tu se neće zaustaviti. Sljedeće godine Rusija će vjerovatno ići dalje – u najmanju ruku, zahtijevajući datum za zatvaranje OHR-a ili možda političke ustupke njegovim punomoćnicima, koji trenutno provode destabilizirajuću agendu na tlu koju Moskva podržava.

Njemačka i njeni saveznici u Vijeću sigurnosti UN moraju planirati kako održati vojno prisustvo EU u Bosni, čiji mandat ne bi trebao biti uslovljen dobrom voljom Rusije. Kako bi efikasno odgovorio na ruske ucjene, NATO bi trebao pokazati svoju spremnost da zamijeni EUFOR ako Rusija blokira raspoređivanje snaga. U ovom slučaju, NATO mandat bi proizašao direktno iz Dejtonskog mirovnog sporazuma i trebao bi tražiti političku opredijeljenost svojih ključnih država članica za održavanje mira i stabilnosti u Bosni. Da budemo jasni: Rusija ne želi da NATO zamijeni EUFOR. Ali Zapad će biti u jačoj pregovaračkoj poziciji ako se NATO kredibilno opredijeli za to, osim ako Moskva ne popusti.

U međuvremenu, postaviće se veće pitanje ako ruske snage pokrenu veliku ofanzivu na Ukrajinu: koliko će još zapadne demokratije dozvoliti Rusiji da postavlja uslove evropske sigurnosti iskorištavajući sistem međunarodnih normi i pravila koje redovno krši?

OSBiH zasad neće nabavljati moderne tenkove

Oružane snage BiH planiraju modernizaciju tenkova u sastavu OSBiH M-84 bivše JNA, kao i američkih tenkova M60A3, te zadržavanje transporterata M113A2.

Oružane snage BiH pokrenule su program modernizacije uz pomoć NATO-a, SAD-a i drugih saveznika. Kao i druge bivše jugoslovenske republike i evropske zemlje koje su svoju vojnu doktrinu i vojno-tehnološke kapacitete bazirale na pristupu koji je zagovarao bivši Sovjetski savez, i BiH treba da razmisli da li želi da nabavi modernu zapadnu opremu ili želi da nastavi da koristi sisteme iz bivše JNA.

Ovo je važno jer sovjetska i zapadna vojna doktrina nisu uvijek kompatibilne i zavise od tipa opreme koja se koristi.

U Ministarstvu odbrane BiH su nam rekli da OSBiH planiraju modernizaciju tenkova u sastavu OSBiH M-84 bivše JNA, koji su zasnovani na sovjetskom tenku T-72, kao i američkih tenkova M60A3, te zadržavanje transporterata M113A2. To znači da se BiH opredijelila za "mješoviti" model, barem u dogledno vrijeme, a ne za nabavku moderne zapadne opreme.

Kada su u pitanju tenkovi i oklopna vozila, sovjetska doktrina je da se proizvede veliki broj jeftine, lagane i lako pokretne opreme. Ideja je da će lakši tenkovi biti pokretniji s manjom potrošnjom goriva, pa time imati i veću autonomiju. Lakše će se kretati cestama, mostovi ne treba da imaju preveliku nosivost, a u slučaju gubitka opreme, lako se nadomjesti novim komadima tehnike.

Zapad je, s druge strane, svoju doktrinu zasnovao na skupim, teškim i dobro oklopljenim vozilima. Ova oprema u principu troši više goriva, teže se kreće na blatnjavom terenu i ne može preći manje nosive mostove, što djelimično može ograničiti područje na kojem se mogu iskoristiti.

Rat u Ukrajini je prvi veliki oružani sukob u kojem su se tehnologije sovjetskog i zapadnog tipa u velikom broju susrele na bojnopolju. Pokazalo se da je Zapad bio u pravu i da se njihova doktrina bolje pokazala na terenu. Tenkovi zapadnog tipa i nakon pogađanja, kao što je bilo u slučaju uništenih njemačkih leoparda i britanskih čalendžera su posadama omogućili preživljavanje. U borbama do sada nije izgubljen nijedan član ukrajinskih posada. Američki bredliji su se također pokazali boljim od sovjetskih pandana, jer pješadija u njima ima bolju šansu da preživi. Brojni su videosnimci procurili sa ukrajinskih ratišta, gdje je posada ovih vozila odšetala bez težih povreda, čak i nakon direktne eksplozije tenkovske nagazne mine. Sovjetski tenkovi i oklopna vozila nakon pogađanja često dovode do potpunog gubitka posada. Ukrajinsko bojno polje puno je sovjetskih tenkova T-72 i njihovih varijacija sa otknutim kupolama jer manja masa, manje oklopa i niža silueta zahtijevaju da se granate skladište u kupoli, tik uz posadu. Eksplozije ovih sredstava dovele su do dizanja kupola u vazduh i potpunog uništenja tenka. Zapadni tenkovi municiju skladište odvojeno, u posebne odjeljke na zadnjem kraju tenka, pa i ako budu pogodeni, tenk ne bude uništen, a posada preživi. Najveća većina sovjetskih tenkova više se ne može popraviti, a većina pogodjenih zapadnih tenkova osposobljena je i ponovo vraćena na front.

Pregled odbrane je osnovni dokument za razvoj OSBiH

Slično je i kada su u pitanju artiljerijske granate i rakete. Sovjetska doktrina predviđa masovnu proizvodnju jednostavnih granata koje se ispaljuju u ogromnoj količini. Zapadne granate su skuplje, ali sofisticiranije. Lakše pogađaju mete, pa ih se ne mora ispaljivati preveliki broj. To sve znači ne samo veću preciznost na bojnopolju već i manji broj kamiona i skladišta za logistiku, a time i manju ranjivost na napade pozadinskih meta.

Opremljeniji od originala

U odgovoru koji su nam poslali iz MOBiH, kažu da se drže Pregleda odbrane koji je usvojilo Predsjedništvo BiH i "Plana razvoja i modernizacije OSBiH 2017-2027".

"Osnovni cilj modernizacije je dostizanje pune interoperabilnosti i kompatibilnosti sa zemljama članicama NATO-a, kao osnovnog uslova zajedničkog djelovanja u budućnosti, sa opremljenim i osposobljenim OSBiH spremnim da odgovore na sve sigurnosne izazove u skladu sa Zakonom o odbrani BiH".

Tenkovi OSBiH M60A3 koje ima BiH su 90-ih modernizovani u odnosu na originalni tenk M60 iz 1962. godine, ali i dalje su značajno lošiji od modernog M1 Abramsa, koji se sada isporučuje Ukrajini. Ima slabiji top, tanji oklop iako je verzija A3 modernija od originala.

MOŽE LI SE KOSOVSKA KRIZA PRENIJETI NA SUSJEDNE ZEMLJE BALKANA?

Indikativna je konstatacija banjalučke političke analitičarke Tanje Topić da je dugo "gotovo naivno i prilično samouvjereno isticala da je nemoguće da u BiH dođe do novog oružanog konflikta".

- Nakon slike sa Kosova nisam više sigurna da u BiH nemamo 30 budala koje su spremne na novo prolijevanje krvi. A vidjeli smo da je i toliko dovoljno da za posljedicu imamo mrtve, da nas sve obuzmu jeza i strepnja, govorila je o mogućnosti da se u regionu prošire teroristički napadi kakav se 24. septembra 2023. godine desio na Kosovu.

Rusija nasrće preko Dodika

Posljednja dešavanja na Kosovu zabrinula su javnost u Bosni i Hercegovini zbog pitanja o mogućnosti prelijevanja situacije kako na Balkan tako i kod nas, a sve u trenutku dok se kosovski i srbijanski zvaničnici međusobno optužuju o tome ko je kriv. Naime, kosovske vlasti napad u Banjskoj smatraju terorističkim i za njega optužuju Srbiju, dok Beograd negira da ima bilo kakve veze s napadom.

Ministar sigurnosti BiH Nenad Nešić o dešavanjima na Kosovu oglosio se u svojstvu predsjednika DNS-a, te naglasio da "svi u Republici Srpskoj sa zebnjom prate događaje na sjeveru Kosova, brinući za živote naše braće koja su ostala na svojim ognjištima da čuvaju kolijevku našeg identiteta". Predsjednik bh. entiteta Milorad Dodik podržao je predsjednika Srbije Aleksandra Vučića.

Vojni komentator Dean Džebić izjavio je da događaj na Kosovu može imati implikacije po Bosnu i Hercegovinu. Smatra kako ekstremističke skupine u manjem bh. entitetu nisu tako dobro organizovane kao one na sjeveru Kosova.

- Dosadašnje aktivnosti ekstremističkih grupacija u RS-u još nisu poprimile karakter organizovanog terorističkog udruživanja, barem iz nama dostupnih informacija, što čitamo u medijima. Ukoliko se dosegne taj nivo integracije, vjerujem da za takvo udruživanje moraju znati EUFOR i snage sigurnosti BiH, rekao je Džebić.

Ključna stvar za izbjegavanje sličnog scenarija u BiH je, prema njegovom mišljenju, jačanje domaćih snaga. Primjer nam, ističe, može biti dobra i brza reakcija kosovskih snaga.

Vojno-politički analitičar Đuro Kozar smatra da je situacija kakva se događa na Kosovu vrlo teška i da može imati odjek na cijelom Balkanu.

Dosadašnje aktivnosti ekstremističkih grupacija u RS-u još nemaju karakter organizovanog terorističkog udruživanja, barem iz dostupnih informacija. Ali, konkretno na Bosnu i Hercegovinu ne bih rekao da bi moglo to da ima neki veći uticaj zato što ovdje imamo EUFOR i NATO štab u Sarajevu i sigurno da oni ne bi mogli dozvoliti da se na bilo koji način bilo kakav sukob iz regije prelije na Bosnu i Hercegovinu, ističe Kozar. On dodaje da je, kada je riječ o Kosovu, puno grešaka napravljeno i u Prištini i u Beogradu.

- Mislim da je Beograd pogriješio što je nagovorio Srbe iz sjevernog dijela Kosova da izađu iz institucija Kosova i da napuste policiju. Druga stvar, Priština je pogriješila što je izvršila policijski pritisak na sjever Kosova tako što su prema sjeveru Kosova uspostavili baze specijalnih jedinica ROSU i FIT, smatra Kozar.

Naš sagovornik naglašava da stabilnost Balkana jeste ugrožena te da će sigurno biti potrebno da se uključe međunarodni pregovarači.

- Prije svega, mislim na Lajčaka, na Escobara, na Borella, koji treba da se što prije sastanu sa Vučićem i Kurtijem i da se pokuša ipak doći do zajedničkog rješenja. U tom smislu, potpuno je destimulativno i demotivirajuće za Prištinu što Vučić kaže da neće nikad priznati Kosovo. To nije uredi. On će to ipak jednog dana morati uraditi iako nevoljno. Drugo, ne može se srediti situacija ni sa tom fatalnom zajednicom srpskih opština ukoliko Beograd bude tako krut, ističe Kozar.

Direktor Instituta za geopolitiku, ekonomiju i sigurnost (IGES) Adnan Kapo smatra da se sada može očekivati čak i veća eskalacija ukoliko se Srbiji ne povuče jasna crvena linija dokle može ići.

- To su dvije strane u pregovorima, jer ako ne postoje dvije strane - zašto bi sjedili? Samo sjedenje znači priznanje ili da nemate kontrolu na određenoj teritoriji, ističe Kapo.

On smatra da Rusija na Balkanu povlači konce, vidi svoju korist i njoj odgovara destabilizacija naše regije. Ukoliko se uporede Vučić i predsjednik entiteta Republika Srpska Milorad Dodik, Kapo kaže da ne smijemo biti slijepi da ne vidimo igru.

Kaže da Vučić glumi mirotvorca, a da Dodik igra isturenog igrača, s tim da predsjednik Srbije priča jedno, a radi sasvim drugo. Jako je važno, kaže, zaustaviti Dodika.

Na pitanje mogu li se vagnerovci pojaviti u BiH, Kapo odgovara da je BiH u velikoj pozadini NATO-a i EU.

- Mislim da se tu ne mogu desiti veći manevri i ratovi kakvim smo svjedočili 90-ih godina, jer je ovo pod totalno drugom geopolitičkom kontrolom. Rusija projektuje svoju moć kako bi, kada dođu finalni pregovori sa Ukrajinom, mogla sve naplatiti.

Sada nas tu može da čudi što Srbija igra vrlo naivnu igru, jer na kraju mislim da će oni platiti cijenu ako sjede na dvije stolice, kaže direktor IGES-a.

Srbija: Rusiji je cilj da izazove sukobe, ali...

Sukob na Kosovu koji se dogodio 24. septembra, u kojem su ubijeni jedan kosovski policajac i nekoliko napadača srpske nacionalnosti, izazvao je strah i strepnju kako kod oba entiteta na Kosovu, tako i kod žitelja ostalog dela Zapadnog Balkana. Ono što je bilo upečatljivo jeste da je javnost ostala bez odgovora na mnoga pitanja, što je, može se zaključiti, samo produbilo bojazan da li se sukob može prelići na region.

Prva informacija bila je da je u obračunu sa kosovskim policajcima u mestu Banjska, opština Zvečan, ubijen jedan kosovski policajac, dok je drugi ranjen, ali i da su ubijena trojica napadača srpske nacionalnosti. Nekoliko dana kasnije mogli smo čuti da su ipak četvorica likvidiranih, dok su po X mreži kružile informacije da se taj broj kreće do deset. Kasnije smo mogli čuti da su se izvršioc i ovog napada sakrili u manastir Banjska u kojem su bili posjetioci iz Novog Sada.

U nedavnom intervjuu za Danas politički analitičar i kolumnista Arsim Zekoli kazao je da je moguće prelićanje sukoba sa Kosova na region u smislu incidenta, ali ne i izazivanje širih, dugoročnijih i dramatičnijih sukoba, jer, kako kaže, ovaj incident je dokazao efekat NATO okruženja oko Srbije i nemogućnost prelićanja i eskalacije.

- Sa druge strane, lokalizovana kriza u okolini Mitrovice nije se prelićila na druge regije sa srpskim stanovništvom na Kosovu, ali ni u Bosni i Hercegovini kao nečlanicama NATO-a. Uostalom, samo obraćanje Vučića i zahtevi da KFOR pruži zaštitu srpskim građanima Kosova ukazuje na opšte prihvaćenu važnost NATO-a čak i od onih koji se verbalno protive članstvu u NATO-u, rekao je Zekoli.

Nedavni incident je ocijenjen kao 'police matter' (nadležnost policije) i tretiran je kao takav, što ukazuje da se unaprijed znalo da upad ne može ili neće biti tolerisan da se proširi na Kosovu ili u regionu".

Ne može se izostaviti činjenica da već duži period postoje spekulacije o želji Rusije da izazove sukobe na Balkanu kako bi skrenula pažnju međunarodne zajednice sa invazije na Ukrajinu. Zekoli kaže da je "ključni cilj Rusije da započne, inicira, isprovocira sukobe, ali ne i da u njima direktno učestvuje".

- Rusija nema kapacitet za masovno i direktno učešće, ali zato koristi domaće buntovnike, kao što je slučaj u Africi. Na Balkanu je to još teže zbog okruženja NATO članicama. Cilj je zato izazvati talas malih kriznih žarišta koja bi destabilizovala zemlje, izazvala unutrašnje sukobe i iscrpljivala NATO snage, kaže Zekoli.

Nažalost, ćutanje Beograda o stanju na Kosovu, pa i stanju Srba na Kosovu, jeste ilustrativna paralelna demonstracija stava Rusije o stanju u Srbiji i sudbini Srba na Kosovu i širom regiona. Ukoliko su Srbi na Kosovu pijuni u ruci Srbije, sama je Srbija pijun u ruci Putina. I ništa više.

Politička analitičarka Tanja Topić rekla je da su se “u nekim od spinova i podijeljenih informacija našli komentari pojedinih bosanskohercegovačkih vojnih analitičara koji su kao metu potencijalnih žarišta, poput ovog na Kosovu, prenijeli na BiH”. Ona je kazala da je prema njima gotovo izvesna konstatacija bila da je BiH sljedeća.

- Dugo vremena sam gotovo naivno i prilično samouvjereno isticala da je nemoguće da u BiH dođe do novog konflikta, sukoba, mislim oružanog. Verbalni živimo svakodnevno. Nakon slike sa Kosova nisam više sigurna da u BiH nemamo 30 budala koje su spremne na novo prolijevanje krvi. A vidjeli smo da je i toliko dovoljno da za posljedicu imamo mrtve, da nas sve obuzmu jeza i strepnja. I kad vidimo da su nam političari poput ovnova na brvnu, onda se na ovim prostorima više ništa ne može sa sigurnošću tvrditi, izrazila je bojazan Topić.

Odmah nakon jednodnevnog sukoba koji je izbio u Banjskoj, predsjednik Srbije Aleksandar Vučić sastao se sa ambasadorom Rusije u Srbiji Aleksandrom Bocan-Harčekom. Prema mišljenju Josipa Juratovića, šefa Komiteta za Zapadni Balkan nemačkog Bundestaga, taj sastanak nema nikakvog posebnog značaja “pošto je Vučić sve vrijeme koketirao i sa Zapadom”.

- Tako da je, po meni, taj sastanak samo jedna od mnogobrojnih Vučićevih predstava za javnost i treba ga koristiti da bi se pred srpskim narodom pokazalo da Srbi imaju sigurnog partnera u Rusiji i time manevarskog prostora, kazao je Juratović.

Nekoliko dana nakon sukoba, stigle su reakcije sa Zapada, među kojima je i spekulacija da bi ukoliko se dokaže umiješanost zvaničnog Beograda u dešavanja na Kosovu, Srbija mogla da snosi sankcije. Juratović je mišljenja da sankcije nikada ne štete političarima, već samo narodu.

Crna Gora: Partije se neće “upametiti”

General u penziji i analitičar geopolitike Blagoje Grahovac ocijenio je da dok god se ne uklone “ratne partije” u ex JU državama, neće biti mira na Balkanu.

- Savjetujem građanima, sklanjajte ratne partije sa vlasti. To je jedina garancija da na ovim prostorima zavlada mir, kazao je Grahovac, komentarišući kakav utjecaj bi na Crnu Goru mogla imati kriza na Kosovu koja je započela kada je policija Kosova napadnuta i tom prilikom jedan policajac ubijen.

Grahovac je ocijenio da tragični događaj na Kosovu može poučno da utiče na Crnu Goru iz razloga što konačno mogu politički i društveni subjekti u Crnoj Gori da uđu u fazu “upamećivanja”.

On je kazao da su među čelnim ljudima u Srbiji ljudi koji godinama vrše klerofašizaciju Srbije iz koje se “nije moglo ništa izroditi nego zlo”.

- A sjever Kosova i Srpska lista su im služili kao punkt da zlo šire dalje. I naravno da se moglo izroditi šire zlo, jer od kriminalne organizacije, a Srpsku listu smatram kriminalnom organizacijom, kad se poveže sa političkim ciljevima koji dolaze iz Beograda, i upotrijebi se oružje, onda to nije ništa drugo nego terorizam, kaže on.

Grahovac je istakao da Crna Gora u političkom i društvenom smislu može imati koristi tako što će "oni koji pretenduju u Crnoj Gori da štite interese srpskog naroda, da shvate da je to put u bespuće".

On je kazao da se osim tuge zbog gubitka života, među kojima ima i nevinih koji su izgubljeni, može izvući nauk iz tih dešavanja.

Potpredsjednik Srpske liste Milan Radoičić preuzeo je u petak na sebe cjelokupnu odgovornost za dešavanja u selu Banjska, navedeno je u izjavi koju je medijima pročitao njegov advokat Goran Petronijević.

- Obavještavam javnost da sam zajedno sa mojim sunarodnicima 24. septembra došao na sjever Kosova i Metohije u predjelu Banjske, naveo je Radoičić u izjavi.

On je istakao da je razlog njegovog vraćanja na Kosovo bio da "ohrabri narod u otporu režimu Albina Kurtija".

Radoičić je u izjavi istakao da u tome nije imao nikakvu pomoć vlasti iz Beograda, niti ih je o svojim namjerama obavijestio jer su se već ranije razišli u određenim stavovima.

Hajrudin Somun

SVI RATOWI PROTIV GAZE: OWO NIJE SAMO ODBRANA IZRAELA, OWO JE GENOCID

Ovo nije samo odbrana Izraela, ovo je sveopći genocid palestinskog naroda u Gazi.

Ubijanja industrijskih razmjera u Gazi mnoge od nas podsjećaju na industrijske razmjere ubijanja Jevreja od strane nacističke Njemačke 1940-1945.

Rat u Gazi i za Gazu je potakao prijatelja i nakladnika Gorana Mikulića da uradi treće izdanje knjige "Palestinska Nakba", a mene da vidim šta sam ja to pisao prije osam godina što bi se moglo ogledati u ovome što se događa danas. Ne što bi se moglo porediti i sa čim što su Palestinci trpjeli proteklih sedam i po decenija, jer ni prva palestinska Nakba, ona iz 1948, nije bila toliko zbijena po prostranstvu, intenzivna po razaranjima i ponižavajuća po ljudske žrtve kao ova iz 2023. godine.

Tri kćeri doktora Izudina

Svako poglavlje knjige počinje autentičnim svjedočenjem ili pričom nekoga drugog. Jedna od takvih priča je i ova iz poglavlja koje nosi naslov "Svi ratovi protiv Gaze":

Smrt mojih kćeri učinila me imunim na bilo kakvu veću patnju. Patnju ne uzrokuje Bog, nego ljudi, individue, i ti kao ljudsko biće sa svojom sposobnošću i potencijalom možeš da prkosiš ljudskim bićima koja nanose patnju. Zato što su oni spaljivani vatrom patnje u holokaustu, Jevreji bi se morali fokusirati na poboljšanje jasnih životnih uslova mnogih Palestinaca. Mnogo sam se trudio da ne izjednačavam neuljudan gard prema svim Izraelcima, upravo kao što ja ne bih volio da Izraelci izjednačavaju sve Palestince sa samoubicama.

Palestinci bi morali shvatiti da ispaljivanje raketa na Izrael izaziva odmazdu. Protivotrov za osvetu nije osveta. Ako bih se ja svetio, to mi ne bi vratilo kćeri. Nevinost tih djevojaka ne treba narušavati odmazdom. Ja sam u stanju da održavam sjećanje na njih dobrim djelima. Uspostavio sam prijateljstvo s izraelskim romansijerom Davidom Grossmanom koji je izgubio sina pri samom kraju libanskog rata 2006. Kad smo se sreli, pričali smo o svojoj djeci. A budućnost djece bi morala poticati obje strane prema miru.

Da sam znao da su moje kćeri bile posljednje žrtve na putu mira između Palestinaca i Izraelaca, ja bih prihvatio taj gubitak.

Koristio sam se svakim mogućim mirnim sredstvima da dobijem izvinjenje zbog ubistva mojih kćeri. Na kraju sam dobio email od advokata da je izraelska armija moju porodicu proglasila kolateralnom štetom, ali da se ne izvinjavaju zbog toga. Sa svačim sam se susretao u tom procesu. Tražili su da na sudu položim depozit po 20.000 šekela za svaku kćerku. Živimo u svijetu u kojem morate platiti da bi optužili izvršioca. Neće me te teškoće spriječiti u namjeri da izraelski establišment prizna grijeh zbog smrti mojih kćeri. Bitka se nastavlja. Rekao sam sinu Muhamedu, koji sada ima 16, da studira međunarodno pravo. Ako ja ne doživim ispriku, ti moraš nastaviti da radiš na tome, i oni će se ispričati, ako Bog da, rekao sam mu.

Priča je o tragičnom junaku rata doktoru Izudinu Abulejšu, čije su tri kćeri, Besan od 20, Majar od 15 i Aja od 14, i nećakinja Nur od 17 godina, stradale od tenkovske granate ispaljene na njihov stan u Gazi u januaru 2009. Dr. Abulejš je rođen i odrastao u izbjegličkom logoru Džebelija u Gazi, studirao akušerstvo i ginekologiju u Kairu, Londonu i na Harvardu. Kao ginekolog godinama je radio istovremeno u bolnicama Al-Šifa u Gazi i Shaba u Izraelu. Živi i radi u Kanadi kao asistent profesor na Toronto univerzitetu. Knjiga memoara "Neću mrziti" (I shall not Hate), koju je objavio 2011, prevedena je na petnaestak jezika. U Kanadu se odselio poslije 2009. s troje preostale djece. Nije mogao više, kaže, da podnese vojne kontrole na granicama, posebno poslije najbolnije koju je doživio 2008. godine. Tada mu je suprugi Nadiji, koja je bolovala od leukemije, pozlilo u izraelskoj bolnici. Hitno se vraćao iz Evrope, preko Jordana. Proveo je sate na izraelskom kontrolnom punktu na Allenby mostu, a kad je stigao u bolnicu, supruga je već bila van svijesti. Umrla je poslije nekoliko dana.

Posljednjih nekoliko godina - tako se nastavlja poglavlje iz knjige - Gaza je imala s Izraelom dva velika rata, jedan manji i desetine još manjih, pa se nameće pitanje - kako se na tako malom prostoru nakupilo toliko legendi, arheologije i istorije da je svakom starom ili novom osvajaču toliko važna, da su se za nju borili bar po dva puta prije nego što bi je pokorili. Vjeruje se da je u Gazi nastala biblijska legenda o Samsonu i Dalili, u kojima današnji apologeti nacionalnih identiteta vide Jevreja i Palestinku. Aleksandar je na njenoj obali ostavio ratne lađe kad je krenuo pustinjom dalje prema Aziji. Dvije godine poslije smrti Poslanika Muhameda vojska muslimana tu je nanijela prvi poraz Bizantijcima. Preko Gaze prolazile su sve krstaške i anti-krstaške vojne, a u moderno doba Englezi su je morali dva puta osvajati od Turaka. Izraelci su je 1956. pregazili u propaljoj ofanzivi na Suecki kanal, ali su se ubrzo morali povući.

Institut za palestinske studije pronašao je da je na palestinskim teritorijama bilo 12.216 arheoloških ostataka, od kojih su hiljade uništene ili pokradene. Ljudi su u oskudici pronalazili i prodavali starine. Policija hapsi krijumčare antikviteta između Egipta i Gaze, koji onda pokušavaju da ih prodaju u Izraelu. Nedavno je na graničnom prelazu Rafah uhvaćen jedan čovjek kod koga je nađena glava Aleksandra Ve-

likog od alabastera, duga 30 cm, stara dvije hiljade godina. Arheolozi iz Instituta za palestinske studije i Francuskog instituta za arheologiju u Gazi su čuli od građana da je Moshe Dayan imao običaj da šeta Gazom i kupuje starine od ljudi na ulici. Izraelci su u ratu 1956. okupirali Gazu na nekoliko mjeseci i prvo što su učinili bilo je da krađu antikvitete. Poslije 1967. to je postao dio okupacijske politike. Najvrednije antikvitete pokrao je Dayan, stotine komada, uključujući četiri faraonska glinena lijesa iz Deir al-Balaha. Magazin Time je objavio sliku tih kovčega, a između njih stoji Moshe Dayan. Sada su ti kovčezi u novom jerusalimskom muzeju, pošto ih je muzej otkupio od Dayanove supruge. Sveti Hilarion manastir, jedan od najvažnijih na Srednjem istoku, u kojem je naučavao otac monaštva sveti Antonije, nalazio se usred Pojasa Gaze. Imao je podni mozaik iz bizantijskog doba, crkvu u stilu bazilike s tri trijema i grobom svetog Hilariona, koji su hodočastili vjernici. Okupatori su odnijeli sve u Izrael 1993, prije nego što je formirana palestinska vlast.

Rat protiv Gaze 2014. trajao je najduže, a po žestini kopnenih operacija, stepenu razaranja i broju stradalih civila može se mjeriti s velikim arapsko-izraelskim ratovima. Nezadovoljstvo među Palestincima poslije još jedne neuspjele runde mirovnih razgovora, a među Izraelcima zbog izmirenja između Fataha i Hamasa, brzo je preraslo u napetost i incidente u Jerusalimu i na okupiranim teritorijama. Bila je potrebna samo iskra da se zapali neka nova intifada ili prekine zatišje u Gazi. I ona je nađena u otmici i ubistvu trojice izraelskih skauta između Jerusalima i Hebrona, kao i u odmazdi nad jednim palestinskim mladićem koga su u predgrađu Jerusalima jevrejski ekstremisti živog zapalili.

Pošto je izraelska vlada optužila Hamas za smrt trojice mladih Jevreja, IDF je 8. jula pokrenuo novu ofanzivu protiv Gaze u kojoj su istovremeno bili angažirani avijacija, pješadija, tenkovi i artiljerija. Cilj je bio uništenje lansirnih rampi i skladišta raketa po desetinama tunelima kroz koje borci Al-Kasam brigada mogu da izbiju na izraelsku teritoriju. Već u prvoj sedmici izraelske trupe napale su preko hiljadu objekata, na izraelske gradove ispaljeno je preko 700 raketa, od kojih je svaka peta oborena. U Tel Avivu su se građani tiskali po skloništima, jedna starica je umrla od infarkta, a jedan starac se opekao na pumpi u Ašdodu na koju je pala *kasam* raketa.

A kako je bilo u Gazi? U potrazi za provizornim tunelima za desetak dana poginulo je 13 izraelskih vojnika, a samo 29. jula, na drugi dan Ramazanskog bajrama, tenkovima i artiljerijom usmrćeno je preko 100 Palestinaca. Pogođen je generator jedine elektrane u Gazi, granate su ispaljene na školu UN-a u koju su se sklonili mnogi građani i na džamiju u blizini te škole. Potpuno je razoren Islamski univerzitet. Reporter CNN-a je javljao da je u Gazi nastupio pakao, a glasnogovornik UNWRA Chris Gunnes zaplakao je dok je za Al-Jazeera opisivao humanitarnu situaciju. Američka mreža NBC otpustila je svog reportera Aymana Mohyeldina zbog reakcije na društvenim mrežama na njegov izvještaj o ubistvu četiri dječaka koja su Izraelci pogodili s vojnog čamca dok su igrala fudbal na plaži u gradu Gazi. Svi dječaci su bili iz iste porodice.

Norveški doktor Mads Gilbert, koji je pomagao ranjenicima u Al-Šifa bolnici u Gazi, uputio je 20. jula pismo predsjedniku SAD-a, u kojem ga pita: Mr. Obama do you have a heart?, Gospodine Obama, imate li vi srce? U pismu još kaže: "Pozivam Vas da provedete samo jednu noć s nama u Gazi. Ubijeđen sam, sto posto, da bi to promijenilo istoriju. Nijedan čovjek koji ima srca i moć u svojim rukama ne bi mogao otići iz Gaze a da ne poželi da okonča masakr nad palestinskim narodom. Ali, ljudi bez srca i milosti su sve sračunali i već sada isplanirali nove napade na Gazu. Rijeke krvi će i dalje teći. Molim Vas da učinite što možete. Ovaj pokolj se ne smije nastaviti."

Ovako sam opisivao do tada, do kraja 2014. godine, najveći od ratova protiv Gaze. A tek šta reći za ovaj krajem 2023? Idući samo tragom imena koja se pominju u gornjem dijelu poglavlja "Svi ratovi protiv Gaze", može se nazrijeti koliko su umnožena razaranja i žrtve koju podnosi palestinski narod u borbi protiv izraelske okupacije njegove zemlje. Pokušaću to u vidu dodatnih napomena, kako bi se reklo jezikom naučno potkrijepljenih knjiga.

Prvo, doktor Izudin Abulejš (Izzeldin Abuelaish), kome su stradale tri kćeri i nećakinja, a nije stigao da vidi pri svijesti umiruću suprugu, i danas je profesor na Toronto univerzitetu i direktor Dalla Lana škole javnog zdravstva. U međuvremenu je postao poznat kao borac za palestinska prava i pomirenje na Srednjem istoku, pa je tri puta nominiran za Nobelovu nagradu za mir.

"Ne ubijajte ponovo moje kćeri", tako je Haartez 2021. naslovio svoj komentar o tome kako se doktor Abulejš trinaest godina bori sa Vrhovnim sudom Izraela da dobije zvanično izvinjenje. Njegov izraelski kolega je rekao da je doktor Abulejš magični, tajni most između Izraela i Palestinaca, a kanadski da uprkos ličnim gubicima njegova je doktrina da mržnja nije odgovor na rat. Ovaj "doktor Gaze" je 12. oktobra 2023. primio diplomu počasnog doktora prava na Toronto Metropolitan univerzitetu. Pošto je to bilo samo pet dana poslije početka novog rata protiv njegove rodne Gaze, nije o tome govorio, ali je svakome bilo jasno šta je mislio kad je rekao prilikom ceremonije: "Svijet u kojem živimo je endemski s nasiljem, nepravdom, strahom i mržnjom. Da podnesemo takav svijet, potrebna nam je istina."

Drugo, novinar Ayman Mohyeldin, koji je za vrijeme rata protiv Gaze 2014. bio suspendovan zbog izvještaja o četiri palestinska dječaka koja su usmrtili izraelski vojnici na plaži, ponovo radi za američku mrežu MSNBC i izvještava o ratu 2023. Taj američki reporter, rođen u Egiptu, ranije je radio za Al-Jazeera i CNN. Bio je jedan od rijetkih novinara koji je neposredno pratio suđenje Sadamu Huseinu. Posebno je bio pogođen viješću da je njegov palestinski kolega Wael al-Dahdouh 25. oktobra izgubio suprugu, sina, kćer i unuka. Oni su stradali kada su izraelski avioni bombardovali izbjeglički logor Nuseirat, gdje su se sklonili kad su im Izraelci gađali kuću u centru Gaze.

On je objavio na MSNBC-u: "Moj prijatelj i bivši kolega Wael al-Dahdouh, prvi put sam ga sreo kad smo zajedno izvještavali o ratu 2008. godine. Veći od samog života, on otjelotvoruje najbolje od palestinskih novinara. Posjeduje izdržljivost bez premca u najopasnijim uslovima i enciklopedijsko znanje o Gazi. On je istovremeno odan

kolega i voljen porodični čovjek. Novinarstvo je zašlo duboko u njegovu familiju, pošto nekoliko njegovih rođaka radi kao novinari ili kamermani. Njegov 15-godišnji sin, koji je usmrćen zajedno s majkom, već je pokazivao želju da se pridruži ocu. On je prvih dana u jednoj tv-izjavi zahtijevao od svijeta pomoć 'da ostanu živi'. Porodica mog prijatelja ubijena je prošlog utorka, a Wael se već sutradan vratio na posao...".

Drugi reporteri iz same Gaze su javljali o tragediji šefa Al-Jazeera tima i opisivali kako je, skrupčan, dodirivao lice sina Muhameda i kako je kasnije nosio u bijelo platno umotano tijelo sedmogodišnje kćeri Šam. Unuk Adam je takođe ubijen, a sin Jahja ranjen. Reporter Al-Dahdouh i snimatelj Abu Daka su ranjeni 15. decembra. Ne znam da li se do danas oporavio.

Treće, vidjeli smo šta je američkom predsjedniku Obami iz Gaze 2014. pisao dr. Mads Gilbert, humanista i mirovni aktivista. A u novembru 2023, on će, iako u 77. godini, bezuspješno pokušavati da ponovo ode tamo kako bi pomogao mladim palestinskim kolegama u Al-Šifa bolnici koji su mu javljali kako "nemaju pristup ranjenima ili mrtvima". Ovaj ljekar anesteziolog - direktor Hitne pomoći na Univerzitet-skoj klinici sjeverne Norveške i nosilac odlikovanja norveškog kralja - hitao je u Gazu za vrijeme svih prethodnih bombardiranja, 2006, 2009, 2012. i 2014. Ukupno preko petnaest godina. Kad je čuo da Izraelci napadaju čak i bolnice, rekao je: "Zlo mi je od ovih (izraelskih) tvrdnji da su Hamasovi komandni centri u bolnicama. Nikad ih mi nismo tamo vidjeli."

Predsjedniče, čujete li?

Ove i mnoge druge riječi proteklih sedmica objavljivale su Al-Jazeera i društvene mreže, a nipošto mainstream američki i zapadni mediji, naravno. Za stanje u bolnici Al-Šifa rekao je da je to neviđen napad na civilno društvo koji se događa u najmračnije vrijeme moderne istorije, i da civilno stanovništvo nije učinilo ništa pogrešno osim što su Palestinci rođeni u Gazi. Onda je došao 15. decembar kad mu nisu dozvolili da prođe kroz Eretz, okovani prolaz iz Izraela u Gazu. Rekli su mu da je to po davnoj odluci njihovog suda da može boraviti u Izraelu, ali da ima zabranu neograničenog vremena ulaska u Gazu. Istog dana je, kao što je 2014. pisao predsjedniku Obami, uputio putem videosnimka poruku današnjem američkom predsjedniku u kojoj kaže: "Predsjedniče Biden, čujete li me? Možete li čuti krike iz bolnice Al-Šifa? Predsjednice Ursula von Leyen, predsjedniče Macron, čujete li te krike iz Gaze? Ubijanja industrijskih razmjera u Gazi mnoge od nas podsjećaju na industrijske razmjere ubijanja Jevreja od nacističke Njemačke 1940-1945. Ovo nije samoodbrana Izraela, ovo je sveopći genocid palestinskog naroda u Gazi i na Zapadnoj obali, vi ste odgovorni, vi ispisujete svoja imena na najmračnijim stranicama istorijskih knjiga."

Ovako sam evocirao svoje pisanje o Gazi iz 2015. godine, zadržavajući se na doktorima i novinarima, herojima svih ratova. A šta bi tek trebalo da se kaže o hiljadama anonimnih Palestinaca, preživjelih ovaj novi pakao Gaze. Ili onih koji su zamotani u bijele čaršafe, kao kćerka Šam koju nosi otac Wael. Ili onih neznanih čija tijela iskopavaju izraelski buldožeri iz ruševina kako bi otvorili put tenkovima na prilazu jednoj

bolnici na sjeveru Gaze. Naime, to je posljednja vijest koju sam čuo iz Gaze, a Bog zna šta se sve može dogoditi narednih dana.

Palestincima treba država, ne humanitarna pomoć

Odmazda Izraela je prevazišla sva zla Hamasa. Premijer Netanyahu i njegova vlada kao da su čekali priliku ne samo da se konačno obračunaju s Hamasom nego da ponovo okupiraju Gazu.

Sve ovo što se događalo prvih petnaest dana od napada Hamasa na Izrael pokazuje da se odvijaju, samo u drastičnijem obliku i tempu, konstante uzroka i prouzroka takozvane bliskoistočne krize. Da se ona svodi na nimalo takozvanu krizu i sukob Izraela i Palestinaca. I da se od arapskih zemalja, svijeta nastanjenog muslimanima, pa i cijelog svijeta, prepušta na obračun Izraela i Palestinaca.

S jedne, Hamasove strane, to jeste bio upad na teritoriju Izraela, jer je trajao samo nekoliko sati, što proteklih 75 godina nije uspjela nijedna arapska armija. I jeste bio napad iz zraka raketama koji je trajao samo nekoliko dana. Dvije hiljade raketa za dvije minute, je li se to moglo zamisliti? S druge strane, ni u jednom od ratova izraelska armija nije doživjela da joj neka arapska vojska ne samo prodre preko granice nego napadne tri kasarne. Prema svjedočenjima Palestinaca, neke izraelske oficire hamasovci su zatekli u krevetima svojih domova.

Zbog toga je odmazda Izraela bila tako žestoka i obrušila se samo na Palestine. A Palestincima je ostala samo Gaza odakle su ga mogli napasti. A otuda, opet, to je mogao učiniti samo Hamas. Militantni politički pokret koji se ne bori samo protiv okupacije palestinskih teritorija nego i postojanja Izraela, koji se ne libi ni od terora prema Palestincima, pa je prema fatahovcima koji predvode palestinski pokret otpora još od vremena Jasera Arafata znao biti okrutan koliko i prema Izraelcima. I ovaj put je načinio veliki grijeh pucajući po omladinskom festivalu i odvođeci kao taoce ne samo vojnike nego žene i djecu.

Koliko god bio omražen u Izraelu i zapadnom svijetu i odbojan u cijelom miroljubivom svijetu zbog svog fanatično-religioznog programa, koliko god ga se odriicali i pribojavali, većina od desetak miliona Palestinaca koji okružuju Izrael ili u njemu žive smatra Hamas svojim. Ako ne herojima, ono svojim rodnom i narodom.

Odmazda Izraela je, međutim, prevazišla sva zla Hamasa. Premijer Netanyahu i njegova vlada kao da su čekali priliku ne samo da se konačno obračunaju s Hamasom nego da ponovo okupiraju Gazu i dokrajče palestinski pokret otpora okupaciji koji je odatle još jedino mogao da djeluje. Već se čini na tome da se Gaza očisti od svih Palestinaca s nekoliko kilometara uz granicu. Zatim se ostali rasele po novim izbjegličkim logorima. Spominje se ovih dana i nova palestinska Nakba, poput one iz 1948. Ili Naks iz 1967. godine. Naprimjer, tako naslovljava svoju analizu Nur Arafa iz američkog magazina Carnegie.

Gazu bi, prema Netanyahuovom planu, pokrivala izraelska armija, a u nekom još dalekom sporazumu, mogla bi se vratiti pod suverenitet Egipta, pošto je još upisana u njegov grunt, a ne u teritorije neostvarene istorijske Palestine. To bi godilo i da-

našnjim egipatskim vlastima, pa neka se neko čudi zašto Egipćani zatvore granični prelaz Rafah kad god izbije neki palestinsko-izraelski sukob iz Gaze. Egipat nema problema s Izraelom zbog Palestinaca otkako je predsjednik Sadat potpisao mirovni sporazum. Bez obzira na to što je taj sporazum platio vlastitom pogibijom od ruke Egipćanina koji je podržavao Palestince. Kao što će kasnije i izraelski premijer Rabin stradati od ruke Jevreja koji se protivio njegovom mirovnom sporazumu s Jaserom Arafatom.

Jedno od pitanja s kojima se susrećem od nedovoljno upućenih je i "Šta rade ostali Arapi, što ne pomognu Gazi"? U pravu su, ali Gaza, kao i Zapadna obala opkoljene su arapskim državama Egiptom i Jordanom, koje su se mirovnim sporazumima obavezale na mir s Izraelom, ali i osigurale od zahtjeva svojih naroda da izazivaju i pokreću rat s Izraelom, pošto su vratile svoje teritorije okupirane u junskom ratu 1967. Sirija nije mogla da vrati Golan, a danas je rasturena svojim unutrašnjim ratom. Liban je u sličnom stanju, unutra u rasulu, a pokret Hizbulah, iako naoružan od Irana možda i bolje nego Hamas, dio je libanske vlasti. A ukoliko nastavi da još više šalje rakete na Izrael, Liban može već narednih dana da doživi njegovu invaziju poput 1982. Tada su prisilili Arafata da zajedno s cijelim PLO napusti Liban, kao što danas pokušavaju s Hamasom u Gazi.

Tako su praktično arapskim državama, i da požele da priteknu u pomoć Palestincima, na razne načine vezane ruke. A Palestincima na Zapadnoj obali vezane su i ruke i noge. Njih vodi takozvana Palestinska uprava, simbolično Država Palestina. Ona ima vladu, predsjednika Mahmuda Abasa, čak i mjesto posmatrača u Ujedinjenim nacijama. Priznata je od više zemalja nego Izrael. Ali je onih samo 22 posto teritorije od istorijske Palestine koje joj je dodijeljeno sporazumima iz Osla početkom 1990-ih godina rastureno i razbacano jevrejskim naseljima na kojima već ima onoliko setlera koliko je Palestinaca 1948. protjerano iz svojih domova. A na 60 posto tih 22 posto Palestinci, ako ih krivo pogledaju ili mahnu rukom, izraelski vojnici imaju pravo da usmrte. I uhapsu djecu od sedam godina.

Tamo na toj takozvanoj Zapadnoj obali rijeke Jordan, pošto je istočnu još Winston Churchill poklonio hašemitskim Arapima, kao i u Jerusalemu, ili njegovom istočnom dijelu datom na upravljanje današnjem Jordanu, ali pod punom izraelskom vojnom kontrolom, trebalo bi da bude centar palestinskog otpora okupaciji i buduće države Palestine. Možda će jednog dana i biti, ali kakvo je stanje ovih dana, mnogi u to sumnjaju, s obzirom na vojnu snagu Izraela i njegovih američkih saveznika. U petak je BBC objavio reportažu iz sela Kusra na sjeveru Zapadne obale. Njegovi žitelji su rekli reporteru: "Svi pričaju o Gazi, a nas niko ne spominje. Pogledajte ove snimke, žele nas istrijebiti". Na jednom se jasno vidi kako jedan maskirani čovjek iz jevrejskog naselja, s dva-tri metra, puca u stomak Palestinca, koji se previja i pada. Preživio je, ali nisu desetine koje ginu u sukobima s doseljenicima na njihovu teritoriju, otimajući im komad po komad zemlje, ispresijecane autoputevima kojima Palestinci ne smiju da voze. Još su rekli reporteru BBC-a: "Pale nam seoske kuće, masline nam sijeku, automobile razbijaju, zemlja se krade".

Ustvari, tu zemlju, tu Zapadnu obalu, koju Izraelci nazivaju Judeja i Samarija, Netanyahu je odavno planirao da anektira, kao što je učinjenio s istočnim Jerusalemom, a još ranije sirijskim Golanom. Uz podršku Amerike, posrednu ili neporednu, zavisno koji je predsjednik vodi.

Toliko mi se pitanja nameće za razmišljanje i izricanje ovih dana da ne stignem ni na jedno da odgovorim na prostoru jedne novinske kolumne. Eto, na jedno od suštinskih, zašto predsjednik Biden pruža punu, rekostmo apsolutnu podršku Izraelu? Uz sve ostalo, i američke geostrateške interese, čini se da on ne sluša ni svoje savjetnike ni prijatelje, nego samo Netanyahua. A onaj ga, iz svojih interesa da ostane voditi Izrael, po vlastitom priznanju, zivka svaki dan po nekoliko puta. Tako se dogodilo i ono što se jednom američkom predsjedniku ne bi smjelo dogoditi, da u emotivnom istupu prenese ono što mu je javio Netanyahu, a što su demantovali čak i izraelski generali, da su hamasovci odsijecali glave Izraelcima koje su hvatali prvog dana rata.

Humanitarnom katastrofom u Gazi, koja to jeste, suviše se u drugi plan baca suština sukoba. Humanitarnom pomoći svijet želi da se iskupi za isticanje i uklanjanje uzroka koji su doveli do tog stanja. Pri tome čovjeku naumpadne kako se slično radi lo i u Bosni 1990-ih godina. A Palestincima, u Gazi ili bilo gdje oko Izraela, nije toliko potrebna humanitarna pomoć koliko im je potrebna vlastita država.

Balkan je zapaljiv, ali ne zbog Gaze

Niko ne može predvidjeti u što se može izroditi ono što se događa u Gazi. Ne bih, ipak, išao dotle da kažem kao Dušan Janjić: "Neće stati na Gazi! Žarišta su Kosovo i BiH! Svijet se lomi...". Nijedan se rat na Srednjem istoku u proteklih stotinjak godina nije prelio na Balkan. Oni su imali svoje, a mi svoje ratove. Oba su ova burna područja doživljavala katarze i mijenjale granice poslije sloma velikih imperija i sila. A to se ipak još ne događa.

Priznanje Palestine

Nedavno sam napisao da izraelskog premijera Netanyahua ne mogu zaustaviti rezolucije Ujedinjenih nacija, ali mogu Palestinci. Oni, doduše, ne mogu u datim okolnostima svijeta i Srednjeg istoka nauditi Izraelu više nego što su učinili 7. oktobra. Ali mogu oboriti njegovog premijera Netanyahua, koji dvadesetak godina ruši sve mostove sporazumijevanja Jevreja s Palestincima i otima im komad po komad zemlje. Kako Netanyahu ide dotle da naređuje bombardovanje sjedišta UNDP-a, u kojem se sklonilo nekoliko stotina nenaoružanih Palestinaca sa ženama i djecom, a ne smeta mu ni što psi raznose dijelove tijela umrle djece po krugu bolnice Al-Šifa, opsjednute izraelskim tenkovima, značilo bi da mu ne može niko ništa. Ni njegov mentor, američki predsjednik Joe Biden, kome to sve također ne smeta da se grli s Netanyahuom i pruža apsolutnu podršku Izraelu.

Nego, ostao sam dužan da se nastavim vratiti u nedavnu prošlost odnosa država bivše Jugoslavije prema Izraelu i Palestini i njihovom sukobu, kako bi se lakše razu-

mjelo njihovo reagiranje na današnji rat u Gazi. Oslobodivši se jedinstvenog pristupa socijalističke Jugoslavije izraelsko-palestinskom pitanju, sve njene nasljednice su postepeno zauzimale poseban stav i odnos prema izraelskoj državi i naporima Palestinaca da steknu svoju. Palestinsko rukovodstvo imalo bi puno razloga da bude nezadovoljno stavom i glasanjem balkanskih zemalja u UN-u o njihovoj državnosti.

Rezolucija UN-a o cionizmu kao obliku rasizma i rasne diskriminacije iz 1975. godine, za koju je predsjednik Svjetskog jevrejskog kongresa Nahum Goldmann molio Tita da posreduje kod prijatelja iz arapskog i nesvrstanog svijeta kako ne bi bila usvojena, poništena je 1991. kada više nikome na prostorima raspadajuće Jugoslavije nije bilo važno šta se događa na Srednjem istoku. Rat Srbije buktao je protiv Hrvatske, a spremao se i protiv Bosne i Hercegovine. Kao i u sudbinskim pitanjima međusobnih odnosa naroda koji su sačinjavali Jugoslaviju, tako i u onim sporednim, nastupa prema vanjskom svijetu i zbivanjima na Srednjem istoku, poslije sticanja nezavisnosti na vidjelo su izbili različiti pogledi koji su tinjali pod okriljem zajedničke države.

Palestinu su kao državu priznale i otvorile njene ambasade u svojim prijestolnicama Srbija, Bosna i Hercegovina i Albanija. BiH je uspostavila diplomatske odnose s Palestinom već 1992, Crna Gora tek 2006. Srbija je produžila odnose koje je imala Jugoslavija, a Hrvatska, Slovenija i Makedonija su se ravnale prema politici EU i preporukama Evropskog parlamenta.

Sa Izraelom su sve bivše članice Jugoslavije uspostavile diplomatske odnose. U Tel Avivu su otvorile ambasade, osim Makedonije i Crne Gore. Izrael ima ambasade u Beogradu i Zagrebu i konzulate u Ljubljani i Skoplju. Bosnu i Hercegovinu pokriva iz Tirane. U Podgorici je otvoren regionalni centar Evropsko-jevrejske unije za Balkan, a u Ljubljani djeluje Kulturna ambasada Palestine.

Za Palestine je posebno mjerilo odnosa prema njihovom sukobu s Izraelom svih zemalja, pa i balkanskih, stav o diplomatskim naporima da država Palestina stekne punopravno članstvo u UN-u. Palestinsko rukovodstvo imalo bi puno razloga da bude nezadovoljno stavom i glasanjem balkanskih zemalja u UN-u o njihovoj državnosti. Čini se da ni u jednom drugom užem regionu svijeta nisu imali manju podršku. Kad su 2011. bili na pragu da rezolucija o punopravnom članstvu ide na glasanje u Savjet sigurnosti UN-a, jedini glas koji im je za to manjkao bio je glas Bosne i Hercegovine.

Na Generalnoj skupštini UN-a 29. novembra 2012. sa 138 glasova su dobili unapređenje svog statusa u državu nestalnu članicu. Takav status ima Vatikan, a imala je i Švajcarska do 2002. godine. Među 41 uzdržanom članicom UN-a bile su, izuzev Grčke i Srbije, sve zemlje bivše članice Jugoslavije i šireg područja jugoistoka Evrope (BiH, Crna Gora, Hrvatska, Makedonija, Slovenija, Albanija, Bugarska, Mađarska i Rumunija). Nije bilo lako prijateljima iz tih zemalja objasniti Palestincima kako su za taj gotovo simboličan korak naprijed u priznanju njihovih nacionalnih prava glasale članice EU kao Francuska i Španija, ili Rusija i Indija, a nisu BiH, Hrvatska ili Makedonija. Slično je bilo u UNESCO-u, u oktobru 2011, kad su Slovenija i Srbija glasale

za prijem Palestine u tu globalnu instituciju, a ostale bivše članice Jugoslavije se uzdržale.

U odnosima Srbije sa Izraelom i Palestincima bilo je promjena, shodno njenom laviranju između Rusije i Zapada. U prvim 2000-im godinama kosovski faktor je dobio važnu ulogu, pa je došlo do jedinstvene situacije - da Izrael ne priznaje Kosovo, ali Srbija priznaje Palestinu, na što se Izrael ipak nije ljutio i nije opozivao svog ambasadora iz Beograda. Neki američki i izraelski desničarski žurnalisti su u srbijanskoj poštapalici da je "Kosovo srpski Jerusalem" išli dublje u istoriju. Tako je Victor Sharpe nalazio "zapanjujuću sličnost između Srba i Jevreja" u činjenici da je "Srbija prvobitno izgubila svoju provinciju Kosovo pošto je poražena u bici od muslimanskih Turaka na Kosovu polju 1389, kao i Jevreji koji su u 2.000-godišnjem egzilu sanjali da obnove svoju antičku domovinu..."

Odnosi Srbije s Izraelom izrazito su jačali od 2012. godine. Predsjednik Tomislav Nikolić boravio je maja 2013. u Izraelu, gdje se sastao s predsjednikom Shimonom Peresom i premijerom Netanyahuom. U Tel Avivu je rekao: "Veliko je zadovoljstvo biti u Izraelu uz pomešana osećanja - saosećanja sa vašim narodom i divljenja onome što ste učinili." Podsjećajući domaćine da su oba naroda bila "pod stranom okupacijom i izložena proterivanju", rekao je: "Vi imate izreku: Sledeće godine u Jerusalimu! Za neke naše ljude ona glasi: Sledeće godine na Kosovu!" Svi srbijanski zvaničnici, kao i svi Srbi koji posjete Jerusalem, neizostavno obiđu crkvu Svetog groba, ali i obližnju crkvu Svetih arhanđela, koju je podigao srpski kralj Milutin 1313.

U proteklih desetak godina Srbija se okreće Arapima ne samo radi pridobijanja njihove podrške oko kosovskog pitanja nego i biznisa. Pri tome su njeni vodeći ljudi prisvojili nasljedstvo politike nesvrstavanja i Josipa Broza Tita, koji se u tom svijetu još pamti kao veliki prijatelj Arapa. Bivši ministar vanjskih poslova Vuk Jeremić je pri svakom istupu na skupovima arapskih i nesvrstanih zemalja podsjećao na Tita, koji je maltene bio veliki Srbin kao i on.

Srbiji je, međutim, u odnosima s bogatim Arapima biznis bio najvažniji. Tako se dogodilo da jedan od njih bude upravo Palestinac, Muhamed Dahlan, savjetnik vladara Ujedinjenih Arapskih Emirata. Njega je još predsjednik Nikolić odlikovao Ordenom srpske zastave i ustupio mu vilu na Dedinju u kojoj je boravio bivši predsjednik Tadić. Kao nagradu za njegovo posredovanje u pregovorima o ulaganju Abu Dabija nekoliko milijardi eura u Srbiju, Vučićeva vlada je Dahlanu, njegovoj supruzi i četvero djece izdala srbijanske pasoše. Nije bilo važno što se i u Beogradu dobro znalo da su palestinske vlasti u Ramalahu Dahlana osudile na dvije godine u odsustvu i pronevjeru dvadesetak miliona dolara. I što je imao podršku UAE, čak i Hamasa, da zamijeni Arafata umjesto Mahmuda Abasa. Tako su se palestinske podjele, unutrašnji sukobi i korupcija prenosili na plan odnosa Palestine i Srbije, čiji je predsjednik u Ramalahu rekao da mu je "Palestina u srcu".

Do zahlađenja u odnosima Srbije s Izraelom došlo je zbog priznanja nezavisnosti Kosova. To je bio dio dila koji je predsjednik Trump nametnuo srbijanskom predsjedniku i Kosovarima na onom teatralnom komičnom sastanku u Washingtonu 4.

septembra 2020. Kao protivustupak za izraelsko priznanje Kosova, Srbija se saglasila da premjesti ambasadu iz Tel Aviva u Jerusalem. Kosovo je svoju otvorilo u zapadnom Jerusalemu, Srbija tamo svoju još nije prebacila. Vučić se još koleba, kao i u mnogočemu drugom.

Hrvatska u svom odnosu prema Izraelu i Palestini nema kompleks Kosova, ni starog ni novog. Ali ima neka opterećenja iz bliže sadašnjosti. U fokusu su prije svega Jevreji i Izrael, a Palestinci se nađu negdje na margini. Palestincima se hrvatska ljevica i desnica u svojim obračunima više služe nego što im pomažu. U teškim trenucima nekoliko prethodnih invazija na Gazu, kao što je bilo 2014. godine, Palestinci su za smrt svoje djece okrivljavali politiku Benjamina Netanyahua, a ne jevrejski narod, a usred Zagreba se oživljavao antisemitizam iz vremena NDH.

Nesporazumi s Izraelom su upravo zbog toga počeli 1990-ih s knjigom predsjednika Franje Tuđmana "Bespuća povijesne zbiljnosti" i njegovom mnogo rabljenom izjavom "Sretan sam da mi žena nije ni Židovka ni Srпкиnja." Brisanjem za Jevreje uvredljivih pasusa iz Tuđmanove knjige odnosi s Izraelom su izglađeni, ali je tome još više doprinio predsjednik Stjepan Mesić, koji je za desetak godina tri ili četiri puta boravio u Izraelu. Preokret u izraelskoj percepciji Hrvata učinio je kada se prilikom prve posjete u oktobru 2001. obratio članovima Kneseta: "Kao predsjednik Republike Hrvatske, izražavam duboko i iskreno žaljenje zbog zločina nad Židovima počinjenim u II. svjetskom ratu na području kvadrilinske tvorevine koja se zvala Nezavisna država Hrvatska, a koja nije bila ni nezavisna, ni hrvatska."

I predsjednik Ivo Josipović se 2012. u Tel Avivu javno ispričao zbog žrtava holokausta koje su stradale za vrijeme ustaške NDH. Da bi se još više distancirao od nacističkog perioda iz moderne povijesti Hrvatske, Josipović je svojoj isprici dodao da je i on sam "sin Titova partizana". Njegov govor, i posebno taj detalj, prenesen je u zagrebačkim medijima, ali je čak u izraelskom liberalnom i ljevičarskom Haaretzu izostavljen pomen "sina Titovog partizana". "Možda je razlog tome činjenica da Josip Broz Tito nikada nije bio pobornik moderne izraelske politike", pisao je zagrebački Večernji list. Odajući 2015. počast milionima Jevreja stradalim u holokaustu pred muzejom Jad Vašem u Jerusalemu, i predsjednica Kolinda Grabar-Kitarović je izrazila "duboko žaljenje zbog svih žrtava holokausta u Hrvatskoj stradalih od ruke ustaškog režima".

Da sve Mesićeve, Josipovićeve, Grabar-Kitarović i drugih hrvatskih zvaničnika i ministara isprike Izraelu mogu samo privremeno prigušiti antijevrejska osjećanja desničarskih i konzervativnih katoličkih krugova, zaostala još iz vremena NDH, jasno je i u Izraelu. U liberalnom Haaretzu je malo prije Josipovićeve posjete pisalo kako se i dan-danas u Hrvatskoj održavaju mise za Antu Pavelića, vođu NDH.

Bosna i Hercegovina je nesložna oko priznanja Palestine i cjelokupnog palestinsko-izraelskog problema kao rijetko koja druga zemlja na svijetu. BiH je kao nestalna članica Savjeta sigurnosti, čak i predsjedavajuća u tom času, u novembru 2011. odbila da svojim glasom propusti u raspravu rezoluciju o prijemu Palestine u UN. Glas BiH bio je, naime, presudan za to hoće li SAD uložiti veto protiv priznanja dr-

žavnosti Palestine ili će sama rasprava biti odbijena većinom od devet prema šest članica Savjeta sigurnosti kako bi se Amerika poštedjela neugodnog veta palestinskog prava na priznanje državnosti u UN-u.

I naredne 2012. BiH se našla među četvrtinom država svijeta koje nisu glasale za unapređenje statusa Palestine u nestalno članstvo UN-a. Iako je BiH priznala Palestinu, uspostavila diplomatske odnose i ima akreditovanog palestinskog ambasadora i ambasadu u Sarajevu, na čijoj mesinganoj ploči piše da je tu Ambasada Države Palestine, njeno tročlano Predsjedništvo nije se moglo složiti ni da pitanje palestinske državnosti dospije do rasprave u Savjetu sigurnosti UN-a. Tokom susreta u Ramalahu, 2016, Mahmud Abas mi je rekao da se ne ljuti na Bosnu i Hercegovinu zbog njenog stava u UN-u o palestinskoj državnosti, pošto su mu poznati unutrašnje stanje i politička neslaganja u našoj zemlji.

Stav tročlanog državnog vrha BiH o Palestini dijelio se na dva ekstrema i jedan središnji, kompromisni. Prvi incidentni nespোরазum izbio je 2013. kada je ministar vanjskih poslova Mladen Ivanić odbio zahtjev člana Predsjedništva Sulejmana Tihića da otkáže posjetu Izraelu i Palestini zato što mu Izraelci nisu dozvolili da se susretne s Jaserom Arafatom, tada u konfirmaciji u Ramalahu. U Ramalahu je 31. oktobra 2011. priređena konferencija za medije muslimanskih i kršćanskih vjerskih dostojanstvenika Palestine, s koje je arhiepiskop Grčko-pravoslavnog patrijarhata u Jerusalimu, Teodosije Atallah Hanna poručio Nebojši Radmanoviću: "Jako me žalosti da od tebe čujem takav stav i nadam se da ćeš ga u najskorije vrijeme promijeniti. Nije ti dopušteno da napustiš, odnosno izdaš svoju pravoslavnu pripadnost dodvoravajući se izraelskom ministru vanjskih poslova... Oštro osuđujemo takav stav, a ja to kažem u svojstvu Palestinca, Arapina i arhiepiskopa koji pripada najstarijoj kršćanskoj crkvi na svijetu." Rekao je da je stav srpskog člana Predsjedništva BiH u suprotnosti s načelima Pravoslavne crkve, s učenjima Svetog jevanđelja i ljudskim i duhovnim vrijednostima, pa mu se još jednom lično obratio: "Srpski članu Predsjedništva, prihvatio to ili odbio, Palestina zaslužuje da ima svoju državu i da ta država bude priznata u svijetu." Kasnije je u intervjuu za Al-Jazeera još dodao: "Očekivali smo od njega (Radmanovića) da stane uz palestinski narod. Željeli smo da uzme u obzir da i Palestinci kršćani pate od posljedica izraelske okupacije kao što pate njihova braća muslimani."

Milorad Dodik je već početkom 2010-ih uspostavio bliske veze s izraelskim zvaničnicima, posebno s bivšim ministrom vanjskih poslova i odbrane Avigdorom Liebermanom. Oni su se posljednji put sreli 2014. u Beču, i to tajno, pa je zatražena parlamentarna istraga zašto je Lieberman išao u Beč, skrivajući to i od saradnika. Haaretz je postavljao slično pitanje pišući kako se šef diplomatije sastao u Beču "sa antimuslimanskim srpskim nacionalističkim liderom i separatistom koji je predsjednik Republike Srpske, jedne od poluautonomnih regija Bosne i Hercegovine. Ovaj nesrazmjerni interes za RS nije vođen samo međunarodnim odnosima nego također, a možda ponajviše, ličnim vezama." Zagrebački Jutarnji list je pisao da "čelnik Republike Srpske gradi podršku za otcjepljenje". Kasnije će se Lieberman ohladiti prema Dodiku, pa će zatražiti da se sastane s Draganom Mektićem, ministrom si-

gurnosti BiH, koji je 2016. u Tel Avivu učestvovao na međunarodnoj konferenciji o borbi protiv terorizma.

U poređenju sa Srbijom i Hrvatskom, političari iz Bosne i Hercegovine mnogo su rjeđe išli do Izraela ili svraćali do Palestine. Biviši ministar vanjskih poslova Sven Alkalaj također je posjetio Izrael, kao i njegova partnerica Tzipi Livni što je bila u Sarajevu. Bivši član Predsjedništva Paravac obavio je samo hodočašće po Svetoj zemlji. Tek početkom 2017. predsjedavajući Predsjedništva Mladen Ivanić bio je u službenoj posjeti Izraelu. Za razliku od drugih balkanskih zvaničnika koji su posjećivali Izrael na nekoliko dana, a u Ramalah svraćali kod Palestinaca na nekoliko sati, tada predsjedavajući Predsjedništva BiH Bakir Izetbegović učinio je obratno: nije išao preko Izraela, nego preko Jordana. S kraljem Abdulahom II je razgovarao u Amanu, a s predsjednikom Mahmudom Abasom u Ramalahu.

U odnosima Izraela i Bosne i Hercegovine, a posebno njenog entiteta Republika Srpska, posebnu ulogu imao je Arie Livne, vojvođanski Jevrej i preživjeli logoraš. Bio je savjetnik Milorada Dodika, član Senata RS-a. Osnovao je Jevrejski kulturni centar u Banjoj Luci. Istovremeno je vodio predstavništvo RS-a u Izraelu za koje se znalo u Banjoj Luci, ali zvanično nepriznato u Tel Avivu. Livne je umro 2020, u 99. godini. Nije se smatrao velikim pobornikom izraelske politike i mislio je da "bez sporazuma s Palestincima Izraelu nema opstanka". Za BiH je govorio: "Vrlo sam svjestan da je BiH država, a RS entitet."

Ni Bosna i Hercegovina, dakle, nema opterećenja Kosova u svojim odnosima s Izraelom i Palestincima, ali na njih utiču naše unutrašnje podjele. Od ostalih nasljednica Jugoslavije, Kosovo je poseban slučaj. U odnosima s Izraelom strogo slijedi SAD i poštuje sporazum koji je, zajedno sa Srbijom, postiglo u Washingtonu. Tako, na primjer, nema ambasadu u Sarajevu, ali ima u Jerusalimu. Ambasadu u Jerusalimu nema nijedna članica Evropske unije, ali imaju SAD, Kosovo, Honduras, Gvatemala i Papua Nova Gvineja.

Svi su srbijanski i hrvatski predsjednici i predsjednice poslije sticanja nezavisnosti posjetili Izrael, neki i više puta, svraćajući na nekoliko sati u Ramalah, sjedište Palestinske uprave. Svi oni, kad posjećuju Palestinu, kažu da su razgovarali s liderima Pelestinske uprave, a za kraći odlazak predsjednika Slovenije Pahora u Ramalah zvanično je rečeno da je posjetio "palestinske teritorije". Ovakvi odnosi zemalja nasljednica Jugoslavije ogledaće se, na svoj način, i u njihovim ogledima i reagovanjima na sadašnji rat na Srednjem istoku, izazvan Hamasovim upadom u Izrael i masakrom civila, ali daleko okrutnijom odmazdom izraelske armije nad Palestincima Gaze.

BOGATA, ORIGINALNA I ISKRENA KNJIGA

(RATNI DNEVNIK SA DIJELA ILIJAŠKOG, VOGOŠĆANSKOG, BREZANSKOG, VAREŠKOG I OLOVSKOG BOJIŠTA 1992-1995)

Čovjeku možete oteti sve osim sjećanja.

Nedavno odštampana knjiga čuvar je jednog prevažnog sjećanja.

Ona se može u nekim segmentima posmatrati i kao autobiografski roman -hronika, ali ono što se, bez dileme, može zaključiti jeste da je autor Sadik Čutura, kao stvaralac velike spisateljske energije, uspio približiti zaboravljene događaje, lokalitete i ljude.

Rat i tuga idu zajedno. To je onaj osjećaj gdje je uvijek u prvom planu smrt i sve što ona nosi. Međutim, u ovom dnevniku smrt ne dominira, ima je, ali ima i svega onoga što nije smrt, a što dramatično ilustruje godine borbe za opstanak domovine i naroda.

Ne volim historijsku fikciju satkanu od jeftinih trikova tog žanra, i zbog toga ovaj rukopis je, koliko god se nekome činilo da je to jedna isključivo lokalna priča, ipak trajna kategorija.

Čitatelj će čitajući knjigu „OD MISOČE DO KRUŠEVA“

(RATNI DNEVNIK SA DIJELA ILIJAŠKOG, VOGOŠĆANSKOG, BREZANSKOG, VAREŠKOG I OLOVSKOG BOJIŠTA 1992-1995.) postati bogatiji za jedan poseban doživljaj, za mudro životno iskustvo, ogrnuto ponosom slobodne domovine.

Autor je, uz pomoć svojih prijatelja koji su ga snabdijevali važnim informacijama o događajima, likovima i područjima, i zajedno sa njim kreirali ovaj dnevnik, naslikao teške godine na jednom od prelomnih, najtežih i najznačajnijih dijelova bojišta na kojima se lomila i sudbina Bosne.

Priča počinje sa područja dijela općine Vogošća, a onda se nadovezuje na općine Ilijaš, Brezu, Visoko, Vareš, Olovo... Ogromna je količina informacija koju nam je, u do sada jedinstvenoj publikaciji koja tretira spomenuto područje, lansirao autor Sadik Čutura. Važno je napomenuti, da ovo područje od Vogošće do Olova, iako prebogato višestoljetnom historijom, do sada ima svega nekoliko pisanih djela koja obrađuju određene historijske periode.

Autor kazuje o golgoti Bošnjaka Semizovca i okolnih naselja već s prvim danima agresije, opisuje i pogibiju vogošćanskog srpskog komandanta Bore Radića u Ljubini, 19. jula 1992., zajedno sa još osam srpskih vojnika, koji su izvučeni na taj način što su srpski oficiri patentirali jedan monstruozan metod poznat kao „živi štit“.

Natjerali su Bošnjake, logoraše iz Semizovca, pod prijetnjom da će biti ubijeni ako ne izvuku tijela poginulih srpskih vojnika. Taj čin je slika posebnog kukavičluka, kad vojnik ne smije pokrenuti akciju izvlačenja tijela svog saborca, nego zato koristi civile, logoraše.

Autor ne zaboravlja ni dramu herojske odbrane ilijaškog perifernog naselja Mi-soča, gdje navodi i pogibije vojnika iz Srbije, koje je Služba državne bezbjednosti Srbije slala da ginu na ovom području. Autor navodi: „Naši borci su uspjeli vratiti liniju i zaposjesti prvobitne položaje. Među poginulim četnicima su bili: Cvetković (Dobrivoje) Novica iz Zrenjanina, Kalas (Radoslava) Srđan, Pavlović (Nikole) Darko iz Sombora...“

26. april 1993. godine je bio možda i najkrvaviji dan za područje koje najčešće autor opisuje - područje Ravnog Nabožića.

„Kompletan plato Nabožića je pod artiljerijskom vatrom. Neprijatelj je već djelovao sa Kameničke stijene. Kako je vrijeme odmicalo sve je manje boraca bilo ovdje. Naređeno je povlačenje. No, ja nisam htio da se povlačim, i s grupom boraca: Alić Salko, Mandra Nedžad, Osmanović Hasan i ja prešli smo kod Enesa Duraka. Oni su bili na drugom kraju, prekoputa, na stjenama. Skoro je počeo padati mrak, četnici su ovladali Kameničkom stijenom. U 19,40 Enes izdaje naređenje svojim borcima da se povuku. U toku dana ginu trojica braće - Halil, Fikret i Rifet (Alije) Halać. Braća Halać ginu na tri različite lokacije“- opisuje autor i historiji ostavlja trag o možda nezapamćenom događaju, kada su u jednom danu, na jednom dijelu bojišta, za slobodu pala trojica braće iz vogošćanskog sela Tihovići.

Tu famoznu kotu 996 bosanski ratnici su s pravom nazvali Krvava stijena.

Autor nam, pored pogibije vojnika iz Srbije, navodi egzaktne podatke o pogibiji i ruskih plaćenika na slobodnoj ilijaškoj teritoriji. Tako navodi da su 03. oktobra 1994. godine poginuli Rusi - Mališev Petar Anatoljević i Slaven Stanislava Oleg, a teže ranjen Mar Igor.

Pored svakodnevnih borbi, autor nam donosi i zapise svog prijatelja Ahmeda Ramića Gene. Da rat sa sobom nosi neobične pojave pokazuje i njegov opis, gdje nas upoznaje da 15-ak kilometara od mjesta gdje se vode preteške borbe, život ipak funkcionira kao da je mirnodopski period. **“Sinoć sam sa saborcima iz komande posjetio selo Martinoviće. Nisam ovdje ranije bio. Tipično naše bosansko selo, sa ljudima i običajima. Usred rata igranka, muzika sa pojačalom. Uхватило se kolo i ne raskida. Pridemo bliže, miris svježih opranih djevojačkih kosa me začas opija i sjećanja naviru. Dosta je tu naših izviđača koji su bučniji nego na frontu. Tu u mraku oko kola vidim i neke dezertere za kojima tragamo. I to je Bosna, ovdje kolo i pjesma, a tamo negdje smrt i krv. Ne bi bilo dobro da ovo**

vide ti borci koji preživljavaju dan za dan, jer bi moral stradao“- prenosi autor zapis svog prijatelja Ahmeda.

Ima autora koji poslije agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu šminkaju biografije važnih ratnih ličnosti, pa često i prešute neke događaje. Imaju autora koji se isključivo oslanjaju samo na ratne izvještaje i dokumente.

E, sad pitanje je koliko u tim dokumentima baš ima iskrenosti. Često se znalo kalkulirati sa izvještavanjem, u uslovima agresije to je i opravdano, ali u vojnoj literaturi poslije agresije često su izbjegnuta neka slavna ratna imena i podvizi običnih ljudi, junaka bez ordenja.

Ono što nikad nigdje nećete saznati, imaćete priliku u ovom dnevniku. Nema tu naknadne pameti. Tad je to bilo tako, pa sad da li se to nekome svidjelo ili ne. Ovdje ćete saznati i kad je ko bio na bolovanju, kad su bili nemiri među vojskom i kako su rješavani, ko je kad dezertirao, ko je i gdje izgubio pištolj, šta je vojska jela, šta se razmišljalo i maštalo o danima slobode ako ikad dođe, ko je bio čuveni Bajro Šabić, obični narodni čovjek-autoriteta, koji je imao nevjerojatnu ekipu boraca oko sebe...

Ljudi koji nisu sa ovog područja saznaće za historijske toponime Misoča, Gora, Nabožić, Korita, Polom, Jasen, Moševačko brdo, Brgule, Bakići, Prgoševo, Gajevi, Dragoradi, Kruševo...

Glavno pitanje je, u čemu je knjiga „OD MISOČE DO KRUŠEVA“

(RATNI DNEVNIK SA DIJELA ILIJAŠKOG, VOGOŠČANSKOG, BREZANSKOG, VAREŠKOG I OLOVSKOG BOJIŠTA 1992-1995.) originalna. Nedvosmisleno, zato što je iskrena. Kod autora je prisutan slobodan odnos izražavanja prema prostoru, vremenu i činjenicama. I to je ključni argument u prilog njene originalnosti. Javno prezentiranje te iskrenosti najbolji je način da ova knjiga pronađe siguran put do čitatelja.

Mnogi likovi spomenuti u ovoj knjizi precratni su sa spiska živih, što tokom agresije na Bosnu, što u godinama postdejtonske drame i zato je ovo važan zapis o njima. I zbog historije, i zbog njihovih potomaka, a i zbog svih nas.

Autor nam priča o pogibijama nezaboravnih, legendarnih komandanata Senahida Bolića Bole, Nesiba Malkića, Hašima Spahića, Šemse Baručije, Zame Dučića..., ali i sudbinama legendarnih heroja poput Ibri Talića, Alije Ramića, Esada Kukulja, Fikreta Alića Crnog, Samida Šabića Brke, Vahida Višće Meškog, Rifata Koprdže, Mensura Blizanovića Ramosa...

Vrijeme prolazi, ali sjećanja su tu.

U njima cvjetate, postojite i mirišete na daleke uspomene.

A knjiga „OD MISOČE DO KRUŠEVA“ (RATNI DNEVNIK SA DIJELA ILIJAŠKOG, VOGOŠČANSKOG, BREZANSKOG, VAREŠKOG I OLOVSKOG BOJIŠTA 1992-1995), autora Sadika Čuture, upravo na svakoj svojoj stranici miriše na teške i nezaboravne godine.

Avdo Huseinović

IN MEMORIAM**SENAD (ŠEFIK) MIKIĆ**

Dvanaestog januara 2024. godine, nakon kraće bolesti, u 70. godini života, umro je brigadir ARBiH

Rođen je u Travniku 1954. godine. Završio je Vojnu akademiju JNA i službovao je u „Kasarni Maršal Tito“ u Sarajevu. Početkom agresije na našu državu priključio se odbrani Države i raspoređen je u Sektor sigurnosti i obavještajnih poslova Ministarstva odbrane BiH. Tokom agresije na našu državu obnašao je više dužnosti, a između ostalog bio je i pomoćnik komandanta za bezbjednost u 7. korpusu ARBiH.

Iza Senada su ostali supruga Aida, kćerka Alisa i sin Adin.

Dženaza je obavljena 13.1.2024. godine u Aleji veterana na Gradskom groblju Vlakovo u Sarajevu.

Nedžad Ibrišimović

BOSNA

*Bosna, to je jedna dobra zemlja
kad plače klobučaju kiseljaci
sagni se i pij, niko se ne ljuti*

*U Bosni ima jedna tišina
u toj tišini jedna njiva
u toj njivi obeharalo stablo*

Zimi Bosna po svu noć srebrom zvoni

*Bosna ima Bosanca
Kad Bosanac liježe na počinak
on polahko glavu spušta na zemlju
da zemlju ne povrijedi*

*Bosna ima majku
Majka se popne na brdo iznad pruge
pa mahne mašinovođi*

*Majka mahne mašinovođi
a lokomotiva krisne*

*Bosna ima kuću
u kući živi starica
njen osmijeh je ajet o Džennetu*

*Izuj obuću kad prelaziš
Koranu, Glinu
Savu i Drinu*

*Operi noge u rijekama
Bosna je ćilimom zastrta.*

Udruženje za zaštitu tekovina
borbe za Bosnu i Hercegovinu - Sarajevo
www.zatebebih.ba